

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ | ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ - ΧΩΡΟΤΑΞΙΑ

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία
Χωροκοινωνικές ανισότητες στην πόλη της Αθήνας
στον καιρό της πανδημίας

μέλη επιτροπής αξιολόγησης
Κουτρολίκου Πέννυ (επίβλεψη)
Λυκογιάννη Σταυρούλα
Μίχα Ειρήνη

ΛΑΖΑΡΙΔΟΥ ΒΑΣΙΛΙΚΗ
ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2022

Ευχαριστίες

Ολοκληρώνοντας τη διπλωματική μου εργασία, νιώθω την ανάγκη να ευχαριστήσω πρωτίστως την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου Πέννυ Κουτρολίκου. Συγκεκριμένα, την ευχαριστώ για τη συνεχή καθοδήγησή της και την άμεση ανταπόκρισή της σε οποιοδήποτε ζήτημα προέκυπτε κατά τη διάρκεια εκπόνησης της εργασίας. Η διαρκής ανατροφοδότηση που μου παρείχε με τις εύστοχες συμβουλές και τα καίρια σχόλιά της, ήταν πραγματικά ανεκτίμητης αξίας. Ιδιαίτερα την ευχαριστώ για την παραδειγματική λεπτότητα, την ειλικρινή κατανόηση και ανθρωπιά που επέδειξε σε ένα πολύ ευαίσθητό μου θέμα, προσωπικής φύσεως, που προέκυψε κατά τη διάρκεια συγγραφής της εργασίας. Ευχαριστώ επίσης τις Ειρήνη Μίχα και Σταυρούλα Λυκογιάννη για τη συμμετοχή τους στην επιτροπή αξιολόγησης.

Από τις ευχαριστίες μου δε θα μπορούσα να παραλείψω τη Ναταλία και τη Σοφία. Η συμβολή τους ήταν καθοριστική για την εξέλιξη της εργασίας. Θερμές ευχαριστίες οφείλω επίσης στην Έλενα και την Παναγιώτα, των οποίων η βοήθεια ήταν κεφαλαιώδους σημασίας. Θέλω επίσης να απευθύνω ένα μεγάλο ευχαριστώ στην οικογένειά μου που είναι δίπλα μου όλα τα χρόνια, με ενθαρρύνει και με στηρίζει αδιάκοπα. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω το Δημήτρη για την αδιαπραγμάτευτη αγάπη του, την αμέριστη υποστήριξή του και την αστείρευτη υπομονή του.

Περίληψη	4
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
2. ΧΡΗΣΙΜΕΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ	8
2.1 ΠΕΡΙ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ	8
2.2 ΠΕΡΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ	12
2.2.1 ΟΡΙΣΜΟΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ	12
2.2.2 ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ	13
2.2.3 ΧΩΡΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ	16
2.2.4 ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ	19
2.3 ΠΕΡΙ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΟΥΣ ΚΡΙΣΕΩΝ	20
2.3.1 ΟΙ ΕΝΝΟΙΕΣ ΤΟΥ ΟΡΙΟΥ, ΤΟΥ ΠΕΡΙΘΩΡΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΜΗ ΠΕΡΙΘΩΡΙΟΥ	21
2.3.2 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ	23
2.3.3 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΕΞΑΙΡΕΣΗΣ	24
3. ΚΡΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΟΛΗ. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΤΟΥ ΙΟΥ COVID-19	26
3.1 ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ	26
3.2 ΑΣΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ COVID-19	28
3.2.1 Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΜΟΡΦΗΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΣΤΗΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΜΕΤΡΩΝ	29
3.3 ΧΩΡΙΚΟΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ, (ΜΕΤΑ)ΚΙΝΗΣΗ ΚΑΙ ΣΥΝΕΥΡΕΣΗ ΣΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΧΩΡΟ	31
3.3.1 ΕΠΑΝΑΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΗ ΤΩΝ ΚΑΝΟΝΩΝ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΗΣ ΣΤΙΣ ΠΟΛΕΙΣ	31
3.3.2 ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΑΝΑΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΧΩΡΟΥ	34
3.4 ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΗΣ ΕΥΑΛΩΤΟΤΗΤΑΣ	36
4. ΟΙ ΑΣΤΕΓΟΙ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ	45
4.1 ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ	45
4.2 “ΜΕΝΟΥΜΕ ΣΠΙΤΙ”	50
4.3 ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΜΕ ΔΟΜΕΣ ΑΣΤΕΓΩΝ	55
4.3.1 ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΙΤΗΑCΑ LAUNDRY	55
4.3.2 ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΕΜFΑSΙS FOUNDATIΟN	59
5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	62
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	66
ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	66
ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	68
ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ	74

Περίληψη

Η όξυνση της κρίσης, έτσι όπως αυτή εκδηλώνεται σήμερα μέσω της πανδημίας, σήμανε την όξυνση των κοινωνικών ασυμμετριών, των αποκλεισμών και της φτώχειας. Κύριος λοιπόν στόχος της παρούσας ερευνητικής προσπάθειας είναι η μελέτη των επιπτώσεων της πανδημικής κρίσης του ιού Covid-19, δίνοντας έμφαση στο δημόσιο αστικό χώρο της Αθήνας. Συγκεκριμένα, επιχειρείται η σκιαγράφηση των όψεων των χωροκοινωνικών ανισοτήτων οι οποίες αναδύθηκαν ή και ενισχύθηκαν κατά την πανδημική κρίση, μέσω της ανασκόπησης της πρόσφατης εγχώριας και διεθνούς βιβλιογραφίας, σε συνδυασμό με εμπειρικά στοιχεία που αποκτήθηκαν μέσω της διεξαγωγής συνεντεύξεων από εργαζόμενες γυναίκες σε Μη Κερδοσκοπικές Οργανώσεις. Τα ευρήματα της έρευνας καταδεικνύουν ότι, στην πόλη της Αθήνας, παρά τις φαινομενικές προσπάθειες του κράτους για παροχή βοήθειας και ανακούφισης από τις συνέπειες της πανδημίας, οι ευάλωτες ομάδες, και κυρίως οι άστεγοι, στους οποίους εστιάζει και η παρούσα εργασία, βίωσαν καταστάσεις αποκλεισμού από το δημόσιο χώρο, ακραίου εγκλεισμού και παραμέλησης.

Abstract

The aggravation of the crisis, as it manifests itself today through the pandemic, resulted to the aggravation of social asymmetries, exclusions and poverty. Therefore, the main goal of the present research is to study the effects of the Covid-19 pandemic crisis, emphasizing on the public urban space of Athens. Specifically, an attempt is made to outline the aspects of spatial and social inequalities that emerged or were strengthened during the pandemic crisis, through the recent greek and international literature's review, in combination with empirical evidence obtained by conducting interviews with women workers in Non-Profit Organizations. The findings of the research demonstrate that, in the city of Athens, people from vulnerable groups, especially the homeless, on whom this paper focuses, suffered from exclusion from the public space, extreme confinement and neglect, despite the state's so called efforts to provide assistance and relief to those in need.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

*«Ο βάκιλος της πανούκλας
δεν πεθαίνει, ούτε εξαφανίζεται ποτέ[...]
ίσως θα ερχόταν μια μέρα
που για τη δυστυχία και
τη γνώση των ανθρώπων,
η πανούκλα θα ξυπνούσε
τα ποντίκια της και θα τα
έστελνε να ψοφήσουν
σε μία ευτυχισμένη πόλη»*

Albert Camus

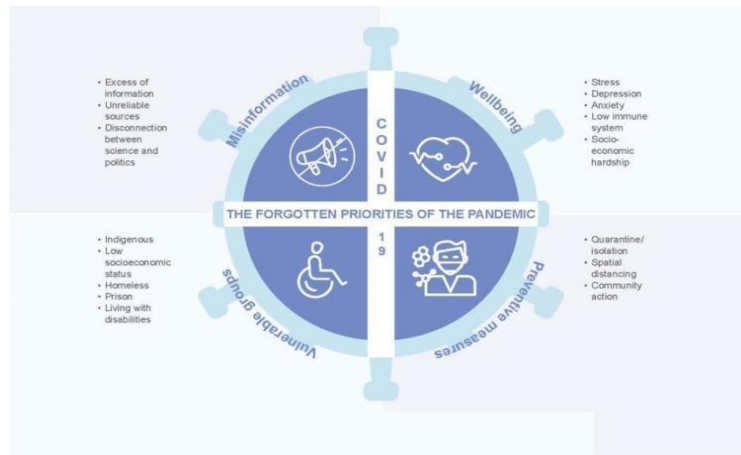
Οι πανδημικές κρίσεις αποτελούν ορόσημα στην παγκόσμια ιστορία καθώς οι συνέπειές τους έχουν κατά καιρούς προκαλέσει θεμελιώδεις αναταράξεις και ισοπεδωτικές αλλαγές, σε όλες τις εκφάνσεις της καθημερινότητας εκατομμυρίων πολιτών. Άμεσος υπήρξε ο αντίκτυπός τους και όσον αφορά στον καθορισμό και τον (επανα)σχεδιασμό των πόλεων και των αστικών χώρων εν γένει. Το περιεχόμενο της έννοιας "χώρος", έως και πριν από μερικές δεκαετίες, γινόταν αντιληπτό ως μια οριοθετημένη γεωγραφική έκταση, η οποία στερείτο περαιτέρω νοήματος και σημασίας. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 όμως, υπό το θεωρητικό πρίσμα της σκέψης του Lefebvre, ο χώρος αρχίζει πλέον να νοείται ως κατασκευή, γίνεται κατανοητός και ορίζεται μέσω της διαλεκτικής σχέσης μεταξύ των κοινωνικών σχέσεων και δράσεων.

Νωρίτερα, ο Foucault είχε προσεγγίσει μια διαφορετική οπτική των πραγμάτων και της κοινωνικής πραγματικότητας. Σύμφωνα με αυτή, ο χώρος αποτελεί ένα πεδίο πάνω στο οποίο αρθρώνονται διαφορετικοί κάθε φορά λόγοι (discourse), οι οποίοι ορίζουν και επαναορίζουν το χώρο. Ο χώρος, κατά τη φουκωϊκή θεώρηση, είναι δομημένος στη βάση της αποδοχής, της συμπερίληψης αλλά και του αποκλεισμού συγκεκριμένων ομάδων έναντι άλλων. Οι πανδημικές κρίσεις λειτουργούν υπό την οπτική αυτή, ως εναύσματα για την εφαρμογή μηχανισμών εξουσίας που επιβάλλουν την πειθαρχία, προκειμένου ο χώρος να συμβαδίζει και να συμμορφώνεται στα προτάγματα των εκάστοτε δυνάμεων εξουσίας. Μέσω της εφαρμογής πρακτικών βιοπολιτικής, οι εν λόγω δυνάμεις εξαιρούν αλλά και αποκλείουν από το χώρο, ομάδες οι οποίες κατά την κρίση τους θέτουν σε κίνδυνο την ισορροπία και την "κανονικότητα" του χώρου και κατά συνέπεια όλου του κοινωνικοπολιτισμικού οικοδομήματος. Υπό αυτό το πρίσμα, ομάδες όπως αυτές των οικονομικά ασθενέστερων, των αστέγων, των μεταναστών, των προσφύγων κλπ, τίθενται στο περιθώριο των αστικών χώρων ενώ παράλληλα ελέγχεται η πρόσβασή τους στο δημόσιο αστικό χώρο.

Ειδικότερα κατά το διάστημα της καραντίνας, παρατηρήθηκε το φαινόμενο της υλικής συρρίκνωσης του χώρου της καθημερινότητας και της αντίστοιχης διαστολής του χρόνου συμβίωσης (Βαΐου 2020). Παρόλο που η πανδημία επηρέασε και επηρεάζει ολόκληρη τη γη, τα βάρη, οι αποκλεισμοί και οι συνέπειες δεν είναι οι ίδιες για όλους και όλες. Οι παγιωμένες κοινωνικές, οικονομικές, ταξικές, έμφυλες, φυλετικές και άλλες ανισότητες εντείνουν ακόμα περισσότερο τις διακρίσεις σε βάρος όσων βρίσκονται σε ευάλωτη θέση, καθορίζοντας σε μεγάλο βαθμό ποιων οι ζωές θεωρούνται πολύτιμες και προστατεύονται, και ποιων οι γυμνές ζωές χάνουν την πολιτική και συμβολική τους σημασία, μετατρέπονται σε πεδίο άσκησης μιας ανεξέλεγκτης εξουσίας, θεωρείται ότι δεν αξίζουν να προστατευτούν και εγκαταλείπονται στην ακραία επισφάλεια και τη διακινδύνευση (Βουγιούκα & Λιάπη 2020).

Η πιο παραπλανητική κοινοτοπία σχετικά με τον κορονοϊό είναι ότι μας απειλεί ή

επηρεάζει όλες και όλους το ίδιο (Ερηνάκης 2020). Η θέση όμως αυτή καταρρίπτεται εύκολα, δεδομένων των προϋπαρχουσών κρίσεων που αναπαρήγαγε και ενέτεινε η πανδημία. Οι εν λόγω κρίσεις εκτυλίσσονται αδιόρατα σε συφραζόμενα ανισοτήτων που αφορούν το εισόδημα, την τάξη, την προσφυγική ιδιότητα, την εθνοτική διαφορά, την ηλικία, το φύλο, τη γεωγραφική θέση. Προκύπτει έτσι ότι αν και δεν υπάρχει κοινωνική ζωή χωρίς έκθεση στους άλλους, οι όροι «έκθεσης» στην επισφάλεια είναι κοινωνικοί, και συγκεκριμένα, σε συνθήκες παγκόσμιου καπιταλισμού, κοινωνικά άνισοι και άδικοι (Αθανασίου 2020).

Εικ.1.1: Οι ξεχασμένες προτεραιότητες της πανδημίας (Πηγή: Mesa Vieira et al., 2020)

Αντικείμενο εργασίας

Οι πανδημίες είναι κατεξοχήν χωρικά φαινόμενα. Αυτό που μετατρέπει μια νόσο σε πανδημία είναι η εξέλιξη της στο χώρο, η γεωγραφική της συγκέντρωση και εξάπλωση. Η πανδημία του κορονοϊού έχει χωρικές ρίζες και χωρικά άνισες επιπτώσεις (Ανδρίτσος & Βελεγράκης 2021). Έχοντας λοιπόν ως κύριο έναυσμα το συλλογισμό αυτό, το παρόν ερευνητικό πόνημα επιχειρεί να διαπραγματευτεί τη σχέση ανάμεσα στο χώρο, τις δυνάμεις εξουσίας και τις ομάδες του πληθυσμού οι οποίες θεωρούνται ως περιθωριακές και επικίνδυνες για την ευρύτερη υγειονομική τάξη, στο πλαίσιο της πανδημικής κρίσης του ιού Covid -19. Πιο συγκεκριμένα, υπό το πρίσμα των υφιστάμενων ανισοτήτων που αναδείχθηκαν και ενισχύθηκαν κατά τη διάρκεια της πανδημίας, εις βάρος των πιο ευάλωτων πληθυσμών και κυρίως των αστέγων, σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η σκιαγράφηση κάποιων από τις πτυχές τους, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στη χωρική και την κοινωνική διάστασή τους, εστιάζοντας στην πόλη της Αθήνας.

Μεθοδολογική διαδρομή

Ως προς τη διάρθρωσή της η παρούσα ερευνητική προσπάθεια αποτελείται από τρία κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο που παρέχει και το θεωρητικό πλαίσιο της εργασίας, μετά την εξέταση της έννοιας του δημόσιου αστικού χώρου, αναλύονται η έννοια της δικαιοσύνης καθώς κι εκφάνσεις αυτής (κοινωνική, χωρική, περιβαλλοντική δικαιοσύνη). Επιπροσθέτως, γίνεται μια προσέγγιση του ζητήματος της ανάδυσης ανισοτήτων σε περιόδους κρίσεων, εξετάζοντας παράλληλα τις έννοιες της κρίσης και της κατάστασης εξαίρεσης.

Στο δεύτερο κεφάλαιο αναλύεται εις βάθος το ζήτημα του αστικού χώρου και των πόλεων σε σχέση με την πανδημική κρίση του ιού Covid-19, με παραδείγματα αντλημένα από τη διεθνή βιβλιογραφία, θέτοντας στο επίκεντρο το ζήτημα των χωροκοινωνικών ανισοτήτων όπως αυτές διαμορφώθηκαν μέσα από τη συνθήκη της πανδημίας, αλλά και των ευάλωτων ομάδων που τις υπέστησαν. Παράλληλα, επιχειρείται η παρουσίαση

ορισμένων παραγόντων που σχετίζονται με την ενίσχυση της ευαλωτότητας των εν λόγω ομάδων.

Το τρίτο κεφάλαιο επικεντρώνεται στην πληθυσμιακή ομάδα των αστέγων της πόλης της Αθήνας και μετά την παράθεση ορισμένων γενικών χαρακτηριστικών τους, όπως και την ανάλυση του συνθήματος “μένουμε σπίτι”, γίνεται λόγος για το πώς τα άτομα αυτά αντιμετωπίστηκαν από την κυρίαρχη εξουσία και τους εκφραστές της, κατά το διάστημα της πανδημίας. Κομβικό ρόλο στη διαμόρφωση πλήρους εικόνας για την κατάσταση των αστέγων κατά την επίμαχη περίοδο, αποτελεί η καταγραφή των προσωπικών απόψεων δύο εργαζομένων σε Μη Κερδοσκοπικές Οργανώσεις που σχετίζονται με την παροχή βοήθειας σε αστέγους, μεταξύ άλλων ευάλωτων ατόμων.

Στην κατακλείδα της εργασίας, μέσω της εξέτασης των πορισμάτων που προκύπτουν από το προηγούμενο κεφάλαιο, σε συνδυασμό με τη σύγκριση των ευρημάτων της παρούσας ερευνητικής εργασίας με παρόμοιες έρευνες από τη διεθνή και εγχώρια βιβλιογραφία, γίνεται απόπειρα για εξαγωγή κάποιων πολύτιμων συμπερασμάτων.

2. ΧΡΗΣΙΜΕΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Πριν από αρκετές δεκαετίες, η λέξη "χώρος" είχε μια αυστηρά γεωμετρική σημασία και οι συνειρμοί τους οποίους προκαλούσε η έννοια αυτή, στηρίζονταν στη σκέψη ότι ο χώρος αποτελεί μια "άδεια, κενή νοήματος" γεωγραφική περιοχή. Σύμφωνα με τον Lefebvre (1991), η έννοια του χώρου σε ακαδημαϊκό επίπεδο, συνοδευόταν συχνά από κάποιον επιθετικό χαρακτηρισμό όπως "Ευκλείδειος", "ισότροπος" ή "άπειρος", παραπέμποντας στην αντίληψή του ως μια έννοια μαθηματική, η οποία λάμβανε νόημα μόνο μέσα στο πλαίσιο των θετικών επιστημών. Εντούτοις, στις δεκαετίες που ακολούθησαν, παρατηρήθηκε μια στροφή στη μελέτη του χώρου (spatial turn), η οποία πραγματοποιήθηκε στη βάση μιας γενικότερης κριτικής προσέγγισης απέναντι στην παραδοχή, η οποία εξέταζε το χώρο ως κάτι το αφηρημένο, το οικουμενικό και το ομοιόμορφο (Low & Lawrence-Zuniga 2003). Η κριτική αυτή προσέγγιση βέβαια, είχε γίνει αντικείμενο συζήτησης ήδη από τον 19^ο αιώνα, από τους μαρξιστές γεωγράφους, σύμφωνα με τους οποίους, ο χώρος διαμορφώνεται ή παράγεται μέσα από τις κοινωνικές σχέσεις, τις κοινωνικές και υλικές πρακτικές.

Παρόλο που η προηγούμενη προσέγγιση ομολογουμένως απεγκλώβιζε το χώρο από την ακινησία και τη στατικότητα του, εξακολουθούσε πάρα ταύτα να τον αντιμετωπίζει ως απότοκο των κοινωνικών σχέσεων και πρακτικών. Στα μέσα της δεκαετίας του 1980, ξεκινά η διερεύνηση του χωρικού φαινομένου μέσα από την αμφίδρομη σχέση ανάμεσα στο χώρο και τις κοινωνικές σχέσεις. Με άλλα λόγια, όπως αναφέρει ο Soja (1989), διερευνάται πλέον το χωρικό σε διαλεκτική σχέση με το κοινωνικό. Πιο συγκεκριμένα, διερευνάται το πώς το κοινωνικό συγκροτεί το χωρικό, και αντίστοιχα με ποιον τρόπο, το χωρικό νοηματοδοτεί το κοινωνικό. Χωρίς να υποβαθμίζεται η γεωγραφική υπόσταση ενός χώρου, αναδείχθηκε η χωρική διάσταση ως κίνηση, ως σημείο συγκρότησης κοινωνικών ταυτοτήτων, ενώ την ίδια στιγμή, δόθηκε έμφαση στη σχέση ανάμεσα στα κινούμενα σώματα των υποκειμένων στο χώρο και στο χώρο ως νοηματοδότη των σωμάτων αυτών. Στο πλαίσιο αυτό, ακολουθεί μια θεωρητική προσέγγιση των εννοιών που άπτονται του εξεταζόμενου θέματος της εργασίας.

2.1 ΠΕΡΙ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

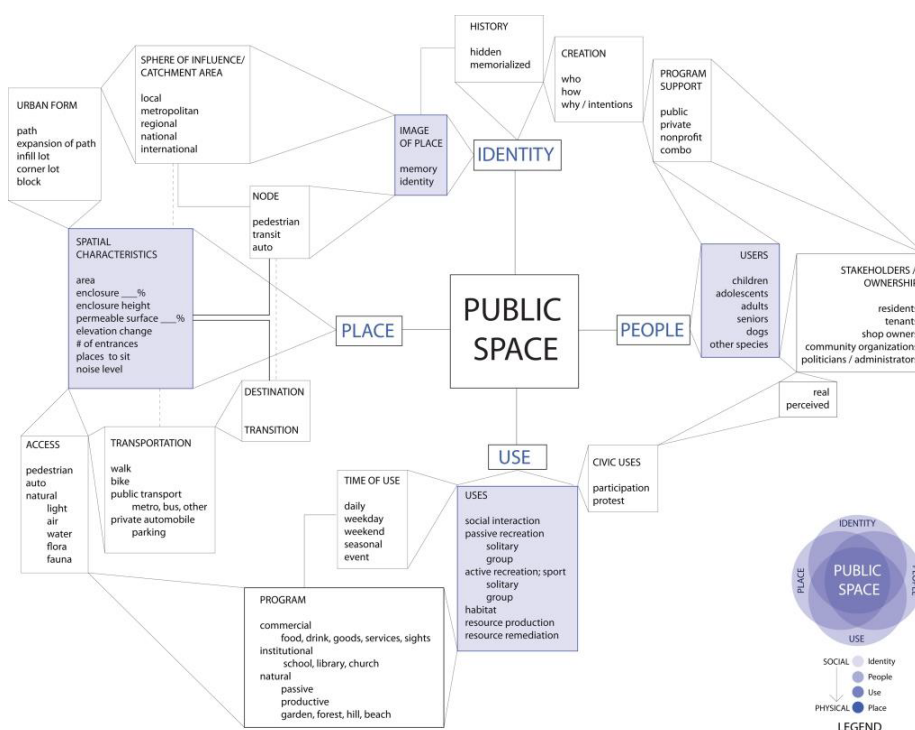
Σύμφωνα με το Lynch (1960), ελεύθεροι δημόσιοι χώροι σε μια αστική περιοχή είναι αυτοί που διατίθενται ελεύθερα για επιλεγμένες αλλά και αυθόρμητες δραστηριότητες, για μετακίνηση ή και για οπτική εξερεύνηση, σε έναν αριθμό ατόμων της πόλης, ενώ ως ελεύθερο χαρακτηρίζουμε το μη κτισμένο χώρο που μπορεί να είναι είτε ιδιωτικός είτε δημόσιος.

Η έννοια «δημόσιος χώρος», έχει δύο σημασίες. Η πρώτη είναι νομική και αναφέρεται στην ιδιοκτησία, σημαίνει δηλαδή, μια δημόσια ιδιοκτησία. Η δεύτερη είναι κοινωνικοπολιτική και αξίζει την προσοχή, καθώς παραπέμπει στη δημόσια ζωή και τη λειτουργία της, που μπορούμε να ονομάσουμε «δημόσια σφαίρα» της κοινωνίας (Μαντουβάλου 1998). Σε ανάλογο πλαίσιο, σύμφωνα με τη Βαΐου (2002): «το δημόσιο αναφέρεται στο δημόσιο χώρο της πόλης αλλά και στους κοινωνικούς θεσμούς και σχέσεις που τον προσδιορίζουν και συγκροτούνται μέσα σ' αυτόν (εργασία, εκπαίδευση, πολιτική, ελεύθερος χρόνος...), στη συγκρότηση μιας "δημόσιας σφαίρας", όπου διαμορφώνονται ατομικές και συλλογικές ταυτότητες και χαρακτηριστικά της ιδιότητας του πολίτη: αυτονομία, ισότητα, δημόσια παρουσία, αντιπροσώπευση, πρόσβαση σε πόρους και σε μια σειρά δικαιωμάτων που προκύπτουν από αυτή».

Με τη στενή έννοια του όρου και σύμφωνα με την πολεοδομική νομοθεσία, κοινόχρηστοι χώροι είναι οι κάθε είδους δρόμοι, πεζοδρόμια, πλατείες, πάρκα, κήποι, άλση, αλάνες και

γενικά οι προοριζόμενοι για κοινή χρήση ελεύθεροι-ακάλυπτοι χώροι, που καθορίζονται από το εγκεκριμένο ρυμοτομικό σχέδιο ενός οικισμού, ή έχουν τεθεί σε κοινή χρήση με οποιονδήποτε άλλο νόμιμο τρόπο. Κοινοφελείς χώροι είναι οι χώροι του οικισμού που, σύμφωνα με το εγκεκριμένο ρυμοτομικό σχέδιο, προορίζονται για την ανέγερση κατασκευών κοινής ωφέλειας. Δημόσιοι είναι όλοι αυτοί οι χώροι πέρα από τη ρυμοτομική γραμμή ενός οικοπέδου (Γενικός Οικοδομικός Κανονισμός 2000).

Μια άλλη έννοια των δημόσιων χώρων, ανάμεσα στις διάφορες προσεγγίσεις που έχουν γίνει και η οποία αφορά στα φυσικά τους χαρακτηριστικά είναι: «οι χώροι ανάμεσα στα κτίρια», οι οποίοι πρέπει να είναι ελκυστικοί, να σχεδιάζονται με ιδιαίτερη προσοχή και ποιότητα και να ικανοποιούν διαφορετικές ανάγκες, επαφής, γνώσης, ερεθισμάτων, ακόμη και αισθήσεων (Gehl 2013).

Εικ. 2.1.1: Σχέσεις μεταξύ των χαρακτηριστικών του δημόσιου χώρου
(Πηγή: www.learningfrombarcelona.wordpress.com)

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η ανθρώπινη ζωή μοιράζεται μεταξύ 'οίκου' και 'πόλεως', δύο χώρων που διέπονται από διαφορετικούς κανόνες. Ακολουθώντας τη διάκριση αυτή, η Arendt (1986) υποστηρίζει ότι για τον Αριστοτέλη, ο οίκος αποτελεί τη σφαίρα όπου οι άνθρωποι ικανοποιούν τις φυσικές ανάγκες του σώματος, δηλαδή την επιβίωση και την αναπαραγωγή. Στο βαθμό που οι ανάγκες αυτές έχουν χαρακτήρα αναγκαστικό, δεν μπορεί να τεθεί ζήτημα χειραφέτησης στο χώρο αυτόν. Χαρακτηριστικό επίσης του οίκου είναι η βία, που ξεπηδά μοιραία ως μέσο επιβολής της βιολογικής αναγκαιότητας. Η 'πόλις', αντίθετα, αποτελεί τη σφαίρα της ελευθερίας, όπου οι ανεξαρτητοποιημένοι από τις βιολογικές αναγκαιότητες άνθρωποι, συγκεντρώνονται δημόσια για να επιλύσουν τα πολιτικά ζητήματα μέσω της συζήτησης, της πειθούς και της αυτόνομα σχηματισμένης γνώμης.

Η έννοια της πόλης (άστυ) προέκυψε στην ουσία από την προσπάθεια των ανθρώπων να αποδώσουν υλική διάσταση στο παρελθόν αλλά και να εξασφαλίσουν τη συνοχή μεταξύ του παρελθόντος και του παρόντος τους. Κάθε κομμάτι της πόλης, κάθε περιοχή και κάθε μνημειακή αρχιτεκτονική του αστικού τοπίου, αποτελεί ένα φαινόμενο το οποίο δεν είναι άκαμπτο, στατικό, μόνιμο ή αραγάς. Αντίθετα, όπως αναφέρει η Αθανασίου (2010) η

αρχιτεκτονική του τοπίου αποτελεί ένα μέσο, μια μορφή υλικότητας η οποία σχετίζεται με τον κυρίαρχο λόγο, την εξουσία, τη συλλογική συνείδηση, το συνανήκειν αλλά και τον αποκλεισμό. Η πόλη εν ολίγοις εκφράζει όλες τις παραπάνω κοινωνικές διαδικασίες την ίδια στιγμή που αναδεικνύει κοινωνικές, οικονομικές, έμφυλες και εθνοτικές ανισότητες. Το αστικό τοπίο κατά συνέπεια σχετίζεται με υλικότητες και συμπεριφορές οι οποίες διέπονται και είναι παράγωγα σχέσεων εξουσίας, ένταξης ή/και αποκλεισμών.

Στα πλαίσια των πόλεων, οι άνθρωποι κινούνται, συνδιαλέγονται και διενεργούν τελετουργίες ενώ ταυτόχρονα μπορούν να περιπλανώνται όπως ο “Flâneur” του Baudler¹ διατηρώντας την ανωνυμία τους. Υπό αυτή την έννοια, σύμφωνα με την Alves (2016), ο δημόσιος αστικός χώρος συνιστά έναν “εδαφικό μαγνήτη” για ανθρώπους και δραστηριότητες. Επιπλέον, σύμφωνα με την ίδια, στις πόλεις συγκεντρώνονται ευκαιρίες (για απασχόληση, κατανάλωση κλπ), αλλά και προβλήματα. Προβλήματα τα οποία συνδέονται με την ανεργία, την οικονομική δυσπραγία, την έλλειψη προσιτής οικονομικά στέγης, αλλά και προβλήματα που απορρέουν από την αυξημένη εγκληματικότητα. Πρόκειται δηλαδή για πολυσχιδή κοινωνικά προβλήματα τα οποία με τη σειρά τους μετατρέπουν την πόλη σε ένα πεδίο κοινωνικών και οικονομικών διαφοροποιήσεων και ανισοτήτων.

Μέσα στο πλαίσιο της αστικής καθημερινότητας, η ζωή των υποκειμένων γίνεται αντιληπτή μέσω δύο διαφορετικών χωρικών συνιστωσών, του ιδιωτικού και του δημόσιου χώρου, παρόλο που τα όρια ανάμεσά τους συχνά δεν είναι τόσο σαφή και απόλυτα. Επιχειρώντας μια προσέγγιση των δύο αυτών χώρων σύμφωνα με τον Siebel (2003), θα λειτουργούσε βοηθητικά η σκιαγράφηση των μεταξύ τους διαφορών, υπό το πρίσμα τριών παραμέτρων: της νομικής, της λειτουργικής και αυτής του δημοσίου δικαίου. Σύμφωνα με τον Siebel (2003), με βάση τη νομική προσέγγιση, ο δημόσιος χώρος διέπεται από μια σειρά νόμων που αφορούν τη δημόσια ζωή και το δημόσιο δίκαιο, ενώ ο ιδιωτικός χώρος διέπεται από νομικές διατάξεις σχετικές με την ιδιοκτησία και τον οίκο (αν και υπάρχουν σημαντικές διαφορές ανάμεσα σε χώρες). Σε δεύτερο επίπεδο και υπό το πρίσμα των λειτουργικών τους παραμέτρων, ο δημόσιος χώρος σχετίζεται με την αγορά, τις πολιτικές, τις κοινωνικές και άλλες δραστηριότητες, ενώ ο ιδιωτικός με την οικία, την εργασία και συνεπώς με την αναπαραγωγή και την παραγωγή. Τέλος, όπως συνεχίζει ο Siebel (2003), οι δύο αυτές χωρικές εκφάνσεις συνδέονται με διαφορετικές κοινωνικές και πολιτισμικές συνιστώσες. Μέσα στο πλαίσιο αυτό, ο δημόσιος χώρος είναι συνυφασμένος με την κίνηση, την τελετουργία, την ανωνυμία και τις αποστάσεις μεταξύ των ατόμων που κινούνται σε αυτόν. Εν αντιθέσει, ο ιδιωτικός χώρος “συνομιλεί” με την οικειότητα, την εγγύτητα και την ελεύθερη συναισθηματική έκφραση των σωμάτων.

Ως «δημόσιο» στην αρχαία Ελλάδα οριζόταν αυτό που μπορεί να το δει και να το ακούσει ο καθένας και το οποίο διέθετε έντονη πολιτική χροιά. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με την Arendt (1986), ο όρος «δημόσιος» εμπεριέχει από τη μία το φαινόμενο της δημοσιότητας, καθώς «η παρουσία των άλλων που βλέπουν ό,τι βλέπουμε και ακούνε ό,τι ακούμε, μας βεβαιώνει για την πραγματικότητα του κόσμου και του ίδιου του εαυτού μας», ενώ από την άλλη, «αλληλένδετα, αλλά όχι ακριβώς ταυτόσημα» ο όρος «δημόσιος» αναφέρεται σε ολόκληρο τον από κοινού κόσμο πραγμάτων του ανθρώπου, δηλαδή τον κόσμο που μοιραζόμαστε.

¹Η έννοια του περιπλανώμενου (Flâneur), του περιστασιακού περιπλανητή, του παρατηρητή και του δημοσιογράφου της σύγχρονης αστικής ζωής του δρόμου, εξετάζεται αρχικά στα γραπτά του Baudler. Ο περιπλανώμενος του Baudler είναι ένας playboy, που περιπλανιέται στους δρόμους και τις στοές του Παρισιού του 19ου αιώνα, παρακολουθώντας μια καλειδοσκοπική αναπαράσταση της σύγχρονης ζωής της πόλης. Γι' αυτόν, η αστική νεωτερικότητα ορίζεται ιδιαίτερα από τη δραστηριότητα του παρατηρητή, σκοπός του οποίου είναι “να αποκτήσει την αιωνιότητα από το εφήμερο” και να δει την “ποίηση στην ιστορία” (*Poetry in History*). Βλ. σχ. και Seal, B. (2013) *Baudelaire, Benjamin and the Birth of the Flâneur*.

Ο Sennett (1999) αναφέρεται από την άλλη, σε μια “αναγκαία απόσταση από την άμεση παρατήρηση των άλλων”, την οποία χρειάζονται τα ανθρώπινα πλάσματα για να νιώσουν κοινωνικά, υποστηρίζοντας παράλληλα ότι οι πρώτες καταγεγραμμένες χρήσεις της λέξης «δημόσιο» στην αγγλική γλώσσα, το 16^ο αιώνα, ταυτίζουν το «δημόσιο» με το κοινό συμφέρον της κοινωνίας. Έναν αιώνα αργότερα η έννοια του δημοσίου αναπροσαρμόστηκε και ορίστηκε ως εκείνο το στοιχείο το οποίο παρουσιάζεται σε κοινή θέα, ενώ ως ιδιωτικό αναδύθηκε η έννοια του προσωπικού που εξασφαλίζεται από την κρατική παρέμβαση. Οι δύο αυτές έννοιες διαρκώς μεταβάλλονταν με την πάροδο του χρόνου, ώσπου να φτάσουν στις σύγχρονες ερμηνείες. Πλέον, το «δημόσιο» ερμηνεύεται ως εκμετάλλευση παροχών από το κοινό, ενώ το «ιδιωτικό» ορίζεται ως μία προστατευόμενη περιοχή από ένα συγκεκριμένο αριθμό ατόμων (Lefebvre 1978).

Σύμφωνα με την Arendt (1986), η αυστηρή και άκαμπτη διάκριση μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού, που χαρακτήριζε τον κόσμο της αρχαίας ελληνικής πόλης-κράτους, μπορεί να βρει εφαρμογή και στο σήμερα. Η σχετικοποίηση αυτή στη νεωτερικότητα, δύναται να γίνει αντιληπτή, μέσω μιας τρίτης, ενδιάμεσης σφαίρας, ανάμεσα σε εκείνες του δημοσίου και του ιδιωτικού, της κοινωνικής. Η κοινωνία για την Arendt, συνιστά χώρο που αξιώνει από τα μέλη του να λειτουργούν ως οικογένεια, μεταβάλλοντας τις πολιτικές κοινότητες σε εκτεταμένα ‘νοικοκυριά’. Έτσι, ο παραδοσιακός οίκος ανάγεται σε μια τεράστια μάζα που οργανώνεται με στόχο την προώθηση του κοινού οικονομικού συμφέροντος των πολυάριθμων μελών της. Καθώς όμως η κοινωνία λειτουργεί ως υποκατάστατο του ιδιωτικού χώρου, το άτομο αδυνατεί να απολαύσει την ‘ιερότητα’ της οικιακής εστίας, Από την άλλη, το γεγονός ότι μεγάλο μέρος των ιδιωτικών δραστηριοτήτων λαμβάνουν χώρα σε μια δημόσια σκηνή, συνεπάγεται την καταστροφή του οίκου και της προσωπικής ζωής γενικότερα.

Την ίδια στιγμή, η άνοδος της κοινωνίας φαλκιδεύει, και το πολιτικό, πέρα από το ιδιωτικό, καθώς, δίνοντας έμφαση στην επίτευξη μιας σειράς οικονομικών στόχων, αξιώνει από τα μέλη της συγκεκριμένη συμπεριφορά. Μέσω της επιβολής μιας σειράς ρυθμίσεων που ομαλοποιούν και καθιστούν προβλέψιμη τη συμπεριφορά των υποκειμένων, η σύγχρονη κοινωνία διαβρώνει τόσο το προσωπικό, καθιστώντας το ορατό, όσο και το πολιτικό, που σύμφωνα με την Arendt (1986), αποτελεί μια πράξη αυθόρμητη, η οποία διασπά κάθε κανονικότητα. Για την Arendt επομένως, όρο για την ακεραιότητα των δύο αυτών σφαιρών αποτελεί, εκτός από τη συστηματική διάκριση, ο σαφής διαχωρισμός μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού που αποκλείει κάθε είδους αλληλοδιείσδυση.

Συγκλίνοντας με τα παραπάνω, ο Sennett (1999), παρατηρεί ότι όπως και στη ρωμαϊκή εποχή έτσι και στη σύγχρονη, η δημόσια ζωή φαίνεται να αποτελεί ένα ζήτημα αναγκαστικής τήρησης των τύπων, όπου οι άνθρωποι αντιμετωπίζουν τα καθήκοντά τους προς το κράτος με πνεύμα υποτακτικής συναίνεσης. Αυτή η παθητικότητα όμως επεκτείνεται πέραν των πολιτικών υποθέσεων και στις κοινωνικές σχέσεις, καθώς ο συμπολίτης αντιμετωπίζεται ως μια απειλητική μορφή, ενώ ελάχιστοι είναι αυτοί που αισθάνονται ευχαρίστηση κατά την παραμονή τους στο δημόσιο χώρο. Σήμερα, οι χώροι για μια τέτοια δημόσια ζωή, όπως και η πόλη, βρίσκονται σε παρακμή, με το δημόσιο χώρο να φαίνεται κενός νοήματος όταν αποχρωματίζονται οι κοινωνικές σχέσεις και οι κοινές δραστηριότητες σε αυτόν (Sennett 1999).

Μία άλλη, κλασική σκιαγράφηση της έννοιας του δημοσίου χώρου προέρχεται από τον Habermas (2001), ο οποίος μελετώντας τη μετάλλαξη του δημοσίου χώρου στις κοινωνίες της νεωτερικότητας, επισήμανε ότι ο αστικός δημόσιος χώρος στηρίζεται στη διάκριση του δημοσίου και ιδιωτικού χώρου. Ο δημόσιος αστικός χώρος είναι «κοινός», καθώς διαφοροποιείται τόσο από τη σφαίρα της οικειότητας όσο και από την οικονομία, χωρίς

όμως να διακρίνεται από τους κρατικούς μηχανισμούς. Ουσιαστικά, ο δημόσιος αστικός χώρος εμφανίζεται ως χώρος δράσης και συζήτησης των πολιτικών εξελίξεων, με στόχο την κριτική προς την εκάστοτε κυβέρνηση, προκειμένου η κρατική λειτουργία να μην κυριαρχηθεί από τα συμφέροντα των κυβερνώντων (Habermas 2001).

Συνοψίζοντας, η έννοια του χώρου, πέρα από το δίπολο δημόσιο-ιδιωτικό, λαμβάνει νόημα κυρίως μέσω της κοινωνικής του διάστασης, η οποία δύναται να γίνει κατανοητή μέσα από τη διαλεκτική του κοινωνικού χώρου όπως την παραθέτει ο Lefebvre (1991). Κατά τον ίδιο, ο κοινωνικός χώρος δεν είναι πράγμα ή προϊόν, αλλά αποτέλεσμα δυναμικών συμπεριφορών και κοινωνικών σχέσεων που καθορίζουν τις κοινωνικές συμπεριφορές μέσω της αποτροπής, της αποδοχής, της επιβολής ή και του αποκλεισμού. Ως εκ τούτου σύμφωνα με τον Lefebvre (1991), οι κοινωνικές σχέσεις καταγράφουν αλλά και καταγράφονται στο χώρο. Τον οποίο τελικά ορίζουν και (επανα)ορίζουν.

2.2 ΠΕΡΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Μέσα από πολλές θεωρήσεις για το χώρο, και ειδικότερα τον αστικό χώρο, γίνεται πλέον κατανοητό ότι ο χώρος δεν μπορεί να θεωρείται ένα «ουδέτερο περιέχον» (Knox 2009), “ούτε υποκείμενο ούτε αντικείμενο, αλλά μια κοινωνική πραγματικότητα” (Lefebvre 1991). Δεν πρόκειται για «μια απλή συγκυρία για την εκδίπλωση της κοινωνικής δομής, αλλά για μια απτή έκφραση του εκάστοτε ιστορικού συνόλου στο οποίο συγκροτείται η κοινωνία» (Soja 1980). Οι άνθρωποι είναι αυτοί που δημιουργούν το χώρο και τον μεταβάλλουν διαρκώς, ενώ ταυτόχρονα επηρεάζονται τόσο οι ίδιοι από αυτόν όσο και οι κοινωνικές τους σχέσεις, οι οποίες παράγονται και αναπαράγονται μέσα στο χώρο. Ο χώρος και τα υποκείμενα συνδέονται μέσω μιας συνεχούς αμφίδρομης διαδικασίας, που ο Soja (1980), ονόμασε κοινωνικοχωρική διαλεκτική.

2.2.1 ΟΡΙΣΜΟΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Θέτοντας στο επίκεντρο μιας συζήτησης την έννοια της δικαιοσύνης, οι συνομιλητές σχεδόν πάντα διαπραγματεύονται τον όρο, ως μια σχέση δικαίου μεταξύ ανθρώπων. Η δικαιοσύνη εν ολίγοις, αποτελεί κατά κανόνα μια “ανθρώπινη” έννοια καθώς στηρίζεται σε ανθρώπινες αλληλεπιδράσεις. Ως εκ τούτου, η δικαιοσύνη υπό μια ευρεία προσέγγιση αποτελεί μια κοινωνική έννοια, ενώ συνιστά ταυτόχρονα έναν ισχυρισμό. Έναν ισχυρισμό ο οποίος αφορά τα μέλη μιας κοινωνίας ή κοινότητας και σχετίζεται με τις ενέργειες ή τις προθέσεις κάποιων μελών έναντι κάποιων άλλων. Η δικαιοσύνη αποτελεί κατά τον Obioha (2011) βασικό και θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα το οποίο νοείται ως το δικαίωμα τη ζωή, την αξιοπρέπεια, την προσωπική ελευθερία, την ίση αντιμετώπιση από τον νόμο. Ταυτόχρονα ταυτίζεται με το δικαίωμα στην ελεύθερη μετακίνηση και την ελευθερία απέναντι στην οποιαδήποτε κίνηση ή έκφραση διάκρισης και ρατσισμού.

Η δικαιοσύνη είναι μια αρχή – ή μια σειρά αρχών – για την αντιμετώπιση συγκρουόμενων διεκδικήσεων. Σύμφωνα με τον Harvey (1973), παρά τις διάφορες ερμηνείες που μπορεί να πάρει ο όρος δικαιοσύνη, συναρτηθεί τóπου, χρόνου και ανθρώπων, έχει παρόλα αυτά, μια καθημερινή σημασία για τους ανθρώπους, η οποία της προσδίδει μια πολιτική δύναμη κινητοποίησης που δεν μπορεί να αγνοηθεί.

Τη σημαντικότερη σύγχρονη επίδραση στην θεωρία του δικαίου και της δικαιοσύνης αποτελεί το έργο του Rawls (1971), σύμφωνα με τον οποίο, η κοινωνική συνεργασία είναι

απαραίτητη προκειμένου οι πολίτες να μπορούν να ζήσουν μια αξιοπρεπή ζωή, καθώς επίσης εξίσου σημαντικός είναι και ο τρόπος με τον οποίο τα οφέλη και οι επιβαρύνσεις από την συνεργασία αυτή διαμοιράζονται ανάμεσά τους. Η θεωρία του συνοψίζεται στις εξής δύο αρχές, της ισότητας και της διαφοράς:

- *Πρώτη αρχή (αρχή της ισότητας):* Κάθε πρόσωπο πρέπει να έχει ίσο δικαίωμα στο πιο εκτενές συνολικό σύστημα ίσων βασικών ελευθεριών που είναι συμβατό με ένα παρόμοιο σύστημα ελευθερίας για όλους.
- *Δεύτερη αρχή (αρχή της διαφοράς):* Κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες πρέπει να διαρρυθμίζονται με τέτοιον τρόπο έτσι ώστε και οι δύο (α) να αποβαίνουν προς το μεγαλύτερο όφελος των λιγότερο ευνοημένων και (β) να συνδέονται με αξιώματα και θέσεις ανοικτές σε όλους, υπό όρους ακριβοδίκαιης ισότητας ευκαιριών.

Βασικό χαρακτηριστικό της πρώτης αρχής είναι ότι έρχεται σε άμεση προτεραιότητα έναντι τη δεύτερης αρχής. Αυτό σημαίνει ότι η ισότητα στην ελευθερία δεν πρέπει να θυσιάζεται ή να ανταλλάσσεται για περισσότερο πλούτο ή για μεγαλύτερη ισότητα πόρων. Σύμφωνα με τον Rawls, κανείς δεν πρέπει να θέτει σε κίνδυνο την ελευθερία του (Wenar 2008).

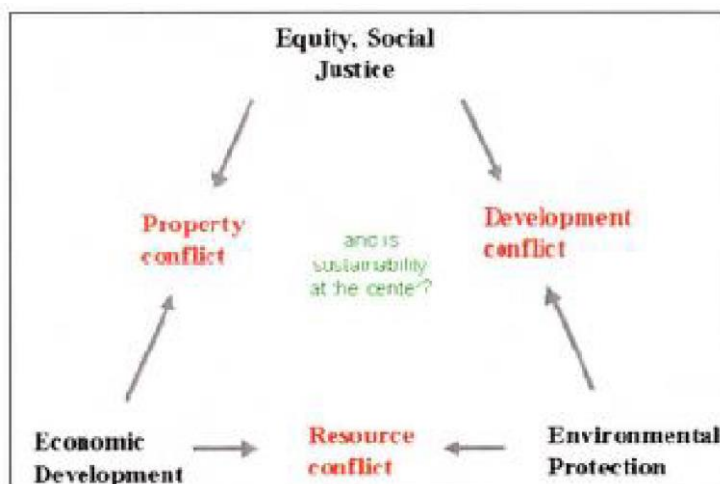
Η δεύτερη αρχή της δικαιοσύνης του Rawls απαρτίζεται από δύο μέρη. Το πρώτο μέρος αφορά τη σχέση ευκαιριών και ταλέντων, υπό την έννοια ότι η οικονομική κατάσταση ενός ατόμου δεν πρέπει να σχετίζεται με τον τρόπο με τον οποίο το άτομο αυτό εκμεταλλεύεται ένα ταλέντο ή ένα προσόν του, αλλά αντιθέτως όλοι όσοι διαθέτουν παρόμοια ταλέντα, θα πρέπει αντίστοιχα να έχουν και παρόμοιες ευκαιρίες ανεξαρτήτως της οικονομικής τους θέσης (Rawls 1971). Το δεύτερο μέρος της εν λόγω αρχής αφορά στην αρχή της διαφοράς, σύμφωνα με την οποία, η λειτουργία των κοινωνικών θεσμών οφείλει να γίνεται με τέτοιο τρόπο, ώστε να εξασφαλίζεται ότι οι τυχόν οικονομικές ανισότητες που παρουσιάζονται, να μην επηρεάζουν αυτούς που βρίσκονται στη χειρότερη θέση, αλλά αντιθέτως να λειτουργούν προς όφελός τους. Μάλιστα, σε μια τέτοιου είδους δικαιοσύνη οι άνθρωποι συμφωνούν να μοιράζονται ο ένας τη μοίρα του άλλου (Rawls 1971).

Μέσω της διατύπωσης της δεύτερης αρχής κυρίως, δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στις ανισότητες και στο ότι αυτές θεωρούνται θεμιτές όσο λειτουργούν σε όφελος των λιγότερο ευνοημένων. Για το λόγο αυτό, ο Wolin (2004), χαρακτηρίζει τη διαδικασία αυτή ως μια «διαρκή φιλανθρωπία» καθώς ο λόγος που οι λιγότερο ευνοημένοι καταφέρνουν να επιβιώνουν, είναι λόγω ενός μηχανισμού αναδιανομής και όχι λόγω κάποιας προσπάθειας που καταβάλλουν συνειδητά για να βελτιώσουν τη θέση τους. Με τον τρόπο αυτό, οι όποιες ανισότητες διαιώνίζονται, αντί να καταπολεμούνται.

2.2.2 ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ

Στο σημείο αυτό, κρίνεται χρήσιμη μια προσπάθεια με τη γνωριμία του όρου “κοινωνική δικαιοσύνη”, που αποτελεί έκφραση της δικαιοσύνης, η οποία περιγράφηκε παραπάνω.

Η κοινωνική δικαιοσύνη είναι άμεσα συνυφασμένη με τις έννοιες της αστικής βιωσιμότητας και της βιώσιμης ανάπτυξης. Προκειμένου να μπορέσει ο σύγχρονος χωρικός σχεδιασμός να αντιμετωπίσει τις καινούργιες ανάγκες και προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι πόλεις, θα πρέπει να στραφεί προς τις αρχές της αστικής βιωσιμότητας, δίνοντας εξίσου έμφαση σε όλους τους τομείς που την απαρτίζουν και όχι μόνο στους πιο εύκολα διαχειρίσιμους (Wheeler 2004). Η βιώσιμη ανάπτυξη δεν αρκείται σε μια στείρα προστασία του περιβάλλοντος αλλά έχει και άλλες εξίσου σημαντικές πτυχές όπως είναι η ανάγκη για ισότητα (Elkin 1991). Έτσι αναδύεται η έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης που αποτελεί έναν από τους τρεις βασικούς πυλώνες της βιώσιμης ανάπτυξης, μαζί με την οικονομική ανάπτυξη και την περιβαλλοντική προστασία. Οι τρεις αυτοί πυλώνες - στόχοι θα πρέπει να βρίσκονται σε ισορροπία και να μην επικαλύπτει ο ένας τον άλλον. Στο πλαίσιο της βιώσιμης ανάπτυξης, είναι απαραίτητη η επίλυση των συγκρουσιακών σχέσεων που αναπτύσσονται ανάμεσα στους στόχους αυτούς και ο σχεδιαστής καλείται να συμβιβάσει τρία αντικρουόμενα συμφέροντα: την ανάπτυξη της οικονομίας, τη δίκαιη διανομή των προϊόντων της ανάπτυξης αυτής και την προσπάθεια να γίνει η διαδικασία αυτή χωρίς να υποβαθμίζεται το περιβάλλον (Cambell 1996).

Εικ. 2.2.2.1: Τα τρία αντικρουόμενα συμφέροντα του σχεδιαστή (Πηγή: Cambell 1996)

Ο Harvey (1973) ήταν από τους πρώτους που κατάφερε να εξετάσει την κρυμμένη μέχρι τότε χωρική διάσταση των γεωγραφιών της αδικίας και των ανισοτήτων. Προσεγγίζοντας την ιδέα της κοινωνικής δικαιοσύνης στην πόλη, χρησιμοποίησε μια κριτική προσέγγιση ιδιαίτερα επικριτική προς τον καπιταλισμό, λαμβάνοντας ως δεδομένο ότι υπάρχει κάτι εγγενώς λανθασμένο με τη σημερινή μορφή των πόλεων. Σύμφωνα με τον Harvey (1973), η έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης δεν αποτελεί μια καθολική ιδέα στην οποία περικλείεται το όραμα μιας καλής και σωστά οργανωμένης κοινωνίας. Αντιθέτως, είναι μια έννοια με σαφώς πιο περιορισμένο πεδίο που αφορά σε συγκρούσεις οι οποίες αναδύονται από την αναγκαιότητα της κοινωνικής συνεργασίας στην προσπάθεια για προσωπική εξέλιξη. Η δικαιοσύνη, αναφέρει, αποτελεί στην ουσία μια αρχή που έχει ως στόχο τη διευθέτηση και την οργάνωση αλληλοσυγκρουόμενων απαιτήσεων και αξιώσεων που μπορούν να προκύψουν με πολλούς διαφορετικούς τρόπους. Η κοινωνική δικαιοσύνη αποτελεί έτσι μια συγκεκριμένη εφαρμογή των αρχών αυτών, στις συγκρούσεις που προκύπτουν στο πλαίσιο της ανάγκης για κοινωνική συνεργασία, μια διεκδίκηση η οποία σχετίζεται με την εξισορρόπηση και τη δίκαιη

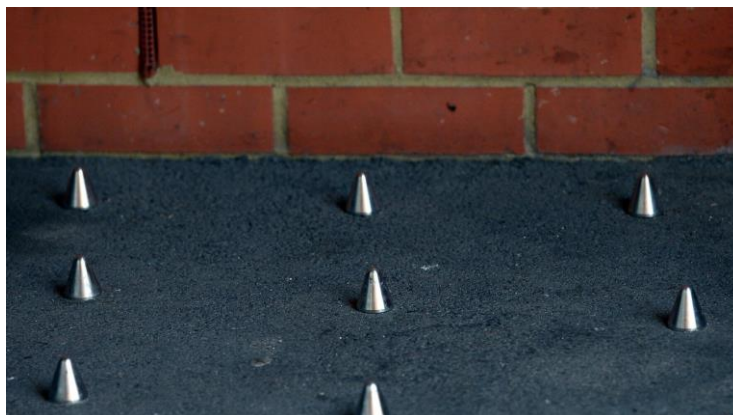
κατανομή των πόρων, μέσα σε ένα πλαίσιο αναγνώρισης της διαφορετικότητας (Harvey 1973).

Για τους Marcuse et al. (2009), η κοινωνική δικαιοσύνη, δεν αποτελεί απλά μια έκφραση της διανεμητικής δικαιοσύνης, αλλά πρόκειται για ένα πιο ολοκληρωμένο είδος δικαιοσύνης, στόχος του οποίου είναι μια μορφή συλλογικής ικανοποίησης και ευτυχίας, εξισορροπώντας την έννοια της δίκαιης κατανομής των πόρων με τη μακροπρόθεσμη ανάπτυξη και την εκπλήρωση της κοινότητας ως συνόλου. Συνδέοντας την κοινωνική δικαιοσύνη με την πόλη, οι Marcuse et al., επισημαίνουν το σημαίνοντα ρόλο μιας πόλης κοινωνικά δίκαιης, η οποία θα περιλαμβάνει όλους τους βασικούς παράγοντες της πολιτικής διαδικασίας, μέσω ενός συστήματος όπου οι πολίτες συμμετέχουν σε αυτήν, με τα αποτελέσματά της να φτάνουν σε όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη, με πλήρη διαφάνεια. Αναφέρουν επίσης ρητά ότι βασικός στόχος όλων των πολιτικών συστημάτων θα πρέπει να αποτελεί ο εξοστρακισμός οποιουδήποτε βρίσκεται ενάντια σε μια κοινωνικά δίκαιη διαδικασία.

Η Young (1990), υπογραμμίζει ότι η ένταση της κοινωνικής ετερογένειας των αστικών τοπίων και των δημόσιων χώρων, οφείλεται στην αναπαραγωγή ενός συστήματος κοινωνικών προνομίων μέσω της οικονομικής εκμετάλλευσης και πληθώρας μορφών κοινωνικής και πολιτικής καταπίεσης (σεξιστικής, ξενοφοβικής, ρατσιστικής κλπ). Απομακρυνόμενη από τις διαδικασίες κατανομής, συνοψίζει τα παραπάνω, στα «πρόσωπα της καταπίεσης», τα οποία είναι η εκμετάλλευση, η περιθωριοποίηση, η αδυναμία, ο πολιτισμικός ιμπεριαλισμός και η βία. Η θεωρία της ξεκινάει από μια κριτική απέναντι στις προσεγγίσεις για τη δικαιοσύνη στη δίκαιη κατανομή, η οποία τονίζει την κατανομή υλικών αγαθών, όπως το εισόδημα, οι πόροι, η κατανομή εργασιακών θέσεων, ενώ αγνοεί την κοινωνική δομή και το θεσμικό πλαίσιο που βοηθάει στον καθορισμό αυτής της κατανομής. Ταυτόχρονα, αμφισβητεί τη διεύρυνση της έννοιας της κατανομής σε μη υλικά χαρακτηριστικά, όπως η δύναμη, η ευκαιρία και ο αυτοσεβασμός, διότι τα προβάλλει ως στατικά στοιχεία και όχι ως λειτουργία των κοινωνικών σχέσεων και διαδικασιών. Θέτει έτσι την αφετηρία της κοινωνικής δικαιοσύνης στις έννοιες της κυριαρχίας και της καταπίεσης, επιδιώκοντας την απελευθέρωση από αυτές. Σύμφωνα με την ίδια, η κοινωνική δικαιοσύνη προβάλλει ως ανάγκη από την αλληλεξάρτηση ετερογενών δρώντων και για το λόγο αυτό, το πρότυπο της κοινωνικής δικαιοσύνης που προτείνει, θεμελιώνεται στην αναγνώριση τόσο της “αναφομοίωτης ετερότητας”, όσο και των συνεπειών που έχουν οι πράξεις ενός υποκειμένου στους άλλους.

Αναλύοντας τα «πρόσωπα της καταπίεσης» που αναφέρθηκαν παραπάνω, σύμφωνα με τη Young (1990), η εκμετάλλευση αναφέρεται στον εργασιακό τομέα αλλά και σε ευρύτερες συνέπειες της χρόνιας εκμετάλλευσης, που διαφαίνονται σε συνθήκες όπως η ανεργία ή η αστεγία. Η περιθωριοποίηση από την άλλη, αναφέρεται σε άτομα που «το σύστημα της εργασίας δεν μπορεί ή δεν πρόκειται να χρησιμοποιήσει» και αφορά συνήθως σε άτομα και ομάδες που γίνονται θύματα διαχωρισμού, με βάση τη φυλή, την εθνικότητα, το φύλο, την ηλικία κλπ. Η αδυναμία σχετίζεται με την έλλειψη δυνατότητας να ακουστεί το κάθε άτομο με σεβασμό, ενώ ο πολιτισμικός ιμπεριαλισμός αναφέρεται σε διαδικασίες κατά τις οποίες οι κυρίαρχοι λόγοι μιας κοινωνίας, καθιστούν κάποιες ομάδες τελείως «αόρατες», καθώς κατοχυρώνοντας στερεότυπα, ορίζουν τις ομάδες αυτές ως

ετερότητες. Το τελευταίο «πρόσωπο», η βία, αφορά κυρίως στο φόβο απέναντι στη βία προς φυσικά πρόσωπα και την ιδιοκτησία, ο οποίος απαιτεί μορφές κοινωνικού ελέγχου.

Εικ. 2.2.2.2: Τακτικές απώθησης αστέγων στη Βρετανία (Πηγή: www.huffingtonpost.gr)

Ο Harvey (2003) συνδέοντας την κοινωνική δικαιοσύνη με τη δυνατότητα αλλαγής των αστικών συνθηκών διαβίωσης, αναγνωρίζει τη συμβολή της Young στην ανάδειξη διαφορετικών μορφών αδικίας. Σε αυτό όμως που όμως επέμεινε, ήταν στην προτεραιότητα της οικονομικής εκμετάλλευσης έναντι των πολιτιστικών μορφών καταπίεσης, προτείνοντας την αλληλεγγύη μεταξύ ετερογενών ομάδων η οποία μπορεί να χτιστεί μέσω της αναγνώρισης των ταξικών σχέσεων οι οποίες τις διέπουν.

2.2.3 ΧΩΡΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ

Ο χώρος, σε όλες του τις κλίμακες, συνδέεται στενά και διαλεκτικά με την κοινωνία και κατ' επέκταση με όλα τα ζητήματα που αυτή εμπεριέχει, γεγονός που προσδίδει μια νέα χωρικότητα σε ζητήματα κοινωνικής αδικίας (Soja 2009). Για το λόγο αυτό, άμεσα συνδεδεμένη με την έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης, είναι η έννοια της "χωρικής δικαιοσύνης", που επιδιώκει να συνδυάσει την κοινωνική δικαιοσύνη με το χώρο και προβάλλει τόσο ως αντιστάθμισμα στην άνιση ανάπτυξη και τις άδικες γεωγραφίες που παράγονται στο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης αστικοποίησης, όσο και ως έναυσμα για αλλαγές στις πολιτικές και στη λήψη αποφάσεων.

Ως άνιση ανάπτυξη μεταξύ περιοχών και κρατών, μπορεί να οριστεί ως "η καθ' εαυτή ουσία του καπιταλισμού, στο ίδιο επίπεδο με την εκμετάλλευση της εργασίας από το κεφάλαιο", ενώ οι παραπάνω άνισες ή άδικες γεωγραφίες, παίρνουν μορφή μέσα από διαδικασίες που σχετίζονται τόσο με την κατανομή πόρων, όσο και με φαινόμενα καταπίεσης στον αστικό χώρο, δημιουργώντας χωροκοινωνικές διαφοροποιήσεις (Soja 1980). Η σύνδεση του χώρου και της μελέτης των ανισοτήτων στις γεωγραφίες της πόλης είναι στενή, καθώς αποτελεί κρίσιμο παράγοντα στη συγκρότηση ταυτοτήτων, την κατασκευή στερεοτύπων και διακρίσεων (Knox 2009). Δύναται να μετατραπεί σε εργαλείο προβολής και εδραίωσης ισχύος, δημιουργώντας περιβάλλοντα αποκλεισμού ή και καταπίεσης, με αποτέλεσμα, όπως αναφέρει ο Foucault, ο συνδυασμός του χώρου, της γνώσης και της εξουσίας να είναι εξίσου καταπιεστικός (oppressive) ή ενθαρρυντικός (enabling) (Soja 2009).

Η εκμετάλλευση του δημόσιου χώρου από το κράτος και την ιδιωτική πρωτοβουλία, στην ουσία τον θέτει εκτός διεκδίκησης από τους πολίτες. Με τον τρόπο αυτό αναδύονται χωρικές ανισότητες κάτι που κατά τον Hudson (2005), αποτελεί αντιπροσωπευτικό παράδειγμα του καπιταλιστικού μοντέλου. Την ίδια στιγμή βέβαια, οι ανισότητες στην

πρόσβαση του δημόσιου χώρου δεν αποτελούν απλώς απότοκο του καπιταλισμού αλλά έναν μηχανισμό αναπαραγωγής του. Καταληκτικά, η άνιση πρόσβαση στο δημόσιο χώρο καθώς και η ανισομερής και μη ορθή εκμετάλλευσή του, αποτελούν παραμέτρους οι οποίες προωθούν τόσο τη δημιουργία όσο και τη διατήρηση συλλογικών ανισοτήτων καθώς και χωροκοινωνικών αδικιών μέσα στο αστικό χωρικό πλαίσιο.

Η χωρική δικαιοσύνη μπορεί να θεωρηθεί και αποτέλεσμα αλλά και διαδικασία, διαφοροποιούμενη έτσι ρητά από την έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης, σύμφωνα με το Soja (2010). Βασικό επιχείρημά του για την αναγκαιότητα του εν λόγω όρου, αποτελεί το γεγονός ότι ο αγώνας για την αναζήτηση της δικαιοσύνης συνεπάγεται τον αγώνα για τη δημιουργία νέων γεωγραφιών όπου δεν θα υπάρχουν στοιχεία αδικίας και ανισοτήτων. Δεδομένου λοιπόν ότι η έννοια της χωρικότητας έστω και έμμεσα, εμπεριέχεται μέσα στη διαδικασία αναζήτησης της δικαιοσύνης, είναι λογικό, σύμφωνα με τον ίδιο, ο αγώνας αυτός για την δικαιοσύνη να γίνει, έχοντας φέρει μπροστά το χωρικό στοιχείο.

Οι παρακάτω αρχές στις οποίες κατέληξε ο Harvey (1973), αποτέλεσαν τη βάση για τη συστηματική ερμηνεία και κατανόηση της έννοιας της χωρικής δικαιοσύνης, όπως και το θεμέλιο για τη μελέτη της γεωγραφίας των ανισοτήτων (Soja 2010).

- Η χωροθέτηση και η κατανομή των βασικών πόρων πρέπει να γίνεται με τέτοιο τρόπο έτσι ώστε να διασφαλίζεται η κάλυψη των βασικών αναγκών του πληθυσμού
- Το χωρικό πρότυπο της κατανομής των πόρων είναι πιο δίκαιο όταν εξασφαλίζει επιπλέον οφέλη σχετικά με την εκπλήρωση των βασικών αναγκών αλλά και σχετικά με τη συνολική παραγωγή σε άλλες περιοχές μέσω δευτερογενών επιπτώσεων
- Αποκλίσεις στο πρότυπο χωρικής κατανομής των πόρων είναι ανεκτές μόνο εφόσον γίνονται για να αντιμετωπιστούν συγκεκριμένες περιβαλλοντικές κοινωνικές δυσκολίες, οι οποίες δρουν ανασταλτικά στην εξέλιξη ενός κοινωνικού συστήματος

Σχετική με το ζήτημα της χωρικής δικαιοσύνης είναι και η άποψη του σημαντικού θεωρητικού Manuel Castells (1980), ο οποίος υιοθετώντας μια μαρξιστική οπτική, προβληματοποιεί τον όρο “αστικός”, ισχυριζόμενος ότι η πόλη και ο αστικός χώρος αποτελούν πεδία πάνω στα οποία εκφράζονται σχέσεις εξουσίας στις σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες. Ο ίδιος στο βιβλίο του «City, class and power» τονίζει τη σύνδεση ανάμεσα στη χωρική εγκατάσταση στην πόλη με τις κοινωνικές δομές και τις ανισότητες τις οποίες αυτές συνεπάγονται. Για τον Castells, οι κοινωνικές ανισότητες εκφράζονται καταρχήν χωρικά, ενώ η οργάνωση του αστικού χώρου δομείται με όρους κοινωνικών τάξεων και αποτελεί ένα θεμελιώδες ερμηνευτικό εργαλείο διερεύνησης των χωρικών ανισοτήτων.

Τα ανωτέρω μπορούν να γίνουν καλύτερα κατανοητά μέσω του αντιδιαμετρικού παραδείγματος του τί σημαίνει η κατοίκηση στον αστικό χώρο για μια εύρωστη οικονομικά ομάδα και αντιστοίχως για την κοινωνική τάξη των εργατών. Σύμφωνα με τον Castells, στην περίπτωση της εύρωστης κοινωνικά ομάδας, η κατοίκηση στον αστικό χώρο συνδέεται με πρόσβαση σε υλικές ανέσεις, υλικά προνόμια και διαβίωση στο πλαίσιο ενός φυσικού περιβάλλοντος υψηλής ποιότητας. Στον αντίποδα, η κατοίκηση της εργατικής τάξης είναι συνώνυμη με την καθημερινή επιβίωση της ομάδας αυτής κι έτσι συνδέεται με την επιβίωση διάφορων πρακτικών από τη μεριά των εν λόγω νοικοκυριών, όπως η δημιουργία χωρικών μονάδων για τη φύλαξη των παιδιών, τα καθημερινά ψώνια

κλπ, οι οποίες πρακτικές συγκροτούνται μέσα σε ένα πλαίσιο αμοιβαιότητας και αλληλεγγύης και έχουν ως απώτερο στόχο την επιβίωση.

Πάνω σε αυτό το ζήτημα, η σκέψη των Andersen & van Kempen (2003) είναι πολύτιμη, καθώς οι ίδιοι συνδέουν αυτές τις κοινωνικοοικονομικές ανισότητες με αντίστοιχες ανισότητες στο χώρο και συγκεκριμένα στον αστικό, ενώ σχολιάζουν το πώς οι οικονομικές ανισότητες επηρεάζουν το δικαίωμα όλων σε αυτό, παράλληλα με την έννοια της χωρικής δικαιοσύνης. Βασικό επιχείρημά τους αποτελεί η σύνδεση ανάμεσα στο νεοφιλελεύθερο οικονομικό παράδειγμα και τις αστικές ανισότητες. Ο Harvey (2006) εδράζει και αυτός τη σκέψη του πάνω στην ίδια βάση, δηλαδή αυτή των οικονομικών ανισοτήτων οι οποίες αντανακλούν και ταυτόχρονα σχετίζονται με το βασικό συλλογικό δικαίωμα στον αστικό χώρο. Πιο συγκεκριμένα, ο Harvey ισχυρίζεται ότι στην τρέχουσα χρονική περίοδο που διανύουμε, είναι έκδηλες οι επιπτώσεις του άκρατου νεοφιλελευθερισμού και του επίσης ακραίου καπιταλισμού, σε όλο το φάσμα του κοινωνικού και πολιτισμικού βίου. Θεμελιώδη δικαιώματα όπως αυτά της ιδιοκτησίας και της εξασφάλισης του κέρδους, στο πλαίσιο όμως μιας υγιούς και δίκαιης οικονομίας, πλέον έχουν αναχθεί σε αυτοσκοπό.

Στο ίδιο φάσμα κινείται και η άποψη του Hudson (2005), ο οποίος σχολιάζει ότι, η νεοφιλελεύθερη εστίαση στο χώρο παραβλέπει και δεν αναγνωρίζει ως σημαντική την παράμετρο της χωρικής δικαιοσύνης, καθώς εστιάζει αποκλειστικά και μόνο σε όσα μπορούν να εμπορευματοποιηθούν. Εξηγώντας περαιτέρω, χαρακτηρίζει την νεοφιλελεύθερη αυτή οπτική ως μια μορφή εισβολής στο χώρο, με την έννοια ότι εισβάλλει και καταργεί προγενέστερες χωρικές και κοινωνικές οργανώσεις που είχαν δομηθεί στη βάση μιας περισσότερο δίκαιης κατανομής του χώρου, οδηγώντας στην όξυνση χωροκοινωνικών πολώσεων.

Τη δική τους ερμηνεία πάνω στο φαινόμενο του νεοφιλελεύθερου παραδείγματος και τη σχέση του με το χώρο και συγκεκριμένα σε σχέση με το τοπικό, καταθέτουν και οι Brenner et al. (2010), περιγράφοντας αναλυτικά τους νεοφιλελεύθερους μηχανισμούς που δρουν σε τοπικό επίπεδο. Συγκεκριμένα αναφέρονται σε ποια πεδία δρουν οι νεοφιλελεύθεροι αυτοί μηχανισμοί, οι οποίοι καταστρέφουν-ακυρώνουν τους παλαιότερους μηχανισμούς χωροκοινωνικής οργάνωσης και εν συνεχεία εγκαθιδρύουν μηχανισμούς που είναι προσανατολισμένοι στο κεφάλαιο, την εμπορευματοποίηση και την αγορά. Τα πεδία αυτά κατά τους Brenner et al. (2010), συνοπτικά είναι τα ακόλουθα:

- *Το πεδίο της τοπικής διακυβέρνησης:* Στο πεδίο αυτό οι νεοφιλελεύθεροι μηχανισμοί καταστέλλουν και διαβρώνουν το κλίμα υποστήριξης και αμοιβαιότητας που είχε διαμορφωθεί σε προγενέστερο χρόνο, προωθώντας την ενδογενή ανάπτυξη και την επιχειρηματική δράση. Επιπλέον, καταργούν τις δημόσιες χρηματοδοτήσεις και ωθούν την τοπική διακυβέρνηση προς αναζήτηση ιδιωτικών, διεισδύοντας σε αυτές μέσω της συντήρησης των υποδομών των τοπικών κοινωνιών και μέσω της παροχής υπηρεσιών στους πολίτες.
- *Το πεδίο της απασχόλησης:* Στο πεδίο της εργασίας και της απασχόλησης οι νεοφιλελεύθεροι μηχανισμοί καταργούν τον τομέα της δημόσιας επαγγελματικής κατάρτισης, προωθώντας την αντίστοιχη ιδιωτική στη θέση τους.
- *Το πεδίο της περιφερειακής ανάπτυξης:* Σε αυτό το πεδίο οι νεοφιλελεύθεροι μηχανισμοί οδηγούν τις εθνικές οικονομίες σε αποδόμηση, ενώ εκθέτουν τις τοπικές και περιφερειακές οικονομίες στον παγκόσμιο ανταγωνισμό.
- *Το πεδίο του αστικού περιβάλλοντος:* Οι νεοφιλελεύθεροι μηχανισμοί δρουν κατά τέτοιο τρόπο ώστε να συντελείται εξασθένηση των κοινοτικών δράσεων και να

προωθείται η αναδόμηση των εργατικών συνοικιών. Επίσης, ενισχύουν την ιδιωτικοποίηση των δημόσιων χώρων καθώς και τη γκετοποίηση συγκεκριμένων χώρων στην πόλη.

- *Το πεδίο των διατοπικών πολιτικών:* Εδώ, οι νεοφιλελεύθεροι μηχανισμοί δρουν κατά τέτοιον τρόπο ώστε οι μέθοδοι που σχετίζονται με την επίλυση των αδυναμιών των τοπικών αγορών, να αδρανοποιούνται, με συνέπεια αυτές να τίθενται στο περιθώριο.
- *Το ευρύτερο πλαίσιο της αστικής κοινωνίας:* Οι νεοφιλελεύθεροι μηχανισμοί δρουν αρνητικά στο πλαίσιο των βασικών αστικών ελευθεριών, επηρεάζοντας και διαβάλλοντας τα αστικά δικαιώματα και τις αστικές ελευθερίες μέσα από μηχανισμούς επιτήρησης όπως περιφράξεις καθώς και επιτήρηση υποομάδων στο πλαίσιο της πόλης, οι οποίες θεωρούνται επικίνδυνες. Τέλος οι μηχανισμοί επεμβαίνουν και με την προώθηση πολιτικών διάκρισης οι οποίες φέρουν την ονομασία “πολιτικές μηδενικής ανοχής”.

Εν κατακλείδι, οι φιλελεύθεροι μηχανισμοί δρουν καταλυτικά υπέρ της πλήρους “επαναπαρουσίασης” της πόλης. Σύμφωνα με τους Brenner et al. (2012), αυτό σημαίνει ότι μέσω της δράσης των νεοφιλελεύθερων μηχανισμών οι μεταπολεμικές πόλεις οι οποίες είχαν δομηθεί στη βάση και τη λογική της εγκατάστασης των εργατικών τάξεων, στην παρούσα συγκυρία μετατρέπονται σε αστικούς σχηματισμούς οι οποίοι χαρακτηρίζονται από οικονομική ύφεση. Ενώ την ίδια στιγμή, σημαίνοντα ρόλο στο πλαίσιο της νέας επαναπαρουσιασμένης πόλης, διαδραματίζει ο επιχειρηματικός λόγος έναντι του προσανατολισμένου στις ανάγκες των πολιτών λόγου.

Τα ανωτέρω συντελούν στην υποβάθμιση κρίσιμων ζητημάτων όπως η συλλογικότητα, η αλληλεγγύη και η ομοψυχία, στο πλαίσιο των πόλεων, και κυριότερα, το συλλογικό δικαίωμα στην πόλη. Κατά τον Harvey (2008), το δικαίωμα όλων στην πόλη αποτελεί ένα βασικό και αναφαίρετο ανθρώπινο δικαίωμα, καθώς η πόλη αποτελεί μια εικόνα των ίδιων των ανθρώπων. Σύμφωνα με μια διαφορετική διατύπωση, η πόλη είναι έτσι όπως οι άνθρωποι της τη θέλουν και τη φαντάζονται. Ο παράγοντας “άνθρωπος” είναι αυτός που επικαθορίζει και επισφραγίζει την όλη διαδικασία παραγωγής του χώρου της πόλης, αλλά και της αστικοποίησης εν γένει.

Ο Lefebvre (1977/1968), ώντας ο πρώτος ο οποίος εξέφρασε την ιδέα του δικαιώματος στην πόλη, προσέδωσε στην έννοια αυτή πολιτικό βάρος και φόρτιση, εξισώνοντάς την με μια πολιτική πράξη. Ο Soja (2009) ερμηνεύοντας σε αυτό το σημείο το Lefebvre, αναφέρει ότι το δικαίωμα στην πόλη αποτελεί ένα είδος δικαιοσύνης το οποίο εκφράζεται μέσω της χωρικής σκοπιάς, κατά τον ίδιο τρόπο με τον οποίο εξετάζεται η έννοια της γεωγραφίας και του χώρου υπό πρίσμα της δικαιοσύνης και της ίσης πρόσβασης από όλους. Με τον τρόπο αυτό, η χωρική δικαιοσύνη περιλαμβάνει μέσα της τη δίκαιη και ίση κατανομή των χωροκοινωνικών αγαθών και ταυτόχρονα την έλλειψη του δικαιώματος αυτού. Σε κάθε περίπτωση, το δικαίωμα στην πόλη δεν αφορά μόνο την τυπική ιδιότητα του πολίτη ούτε απλά τη θεσμική κατοχύρωση επιμέρους δικαιωμάτων, καθώς, αφαιρώντας από αυτό, το μετασχηματιστικό περιεχόμενο, η κοινωνική δικαιοσύνη δε συνιστά τίποτα άλλο από κενή ρητορική (Mayer 2009).

2.2.4 ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ

Η έννοια της χωρικής δικαιοσύνης ενυπάρχει και μέσα σε διαφορετικές θεωρητικές διατυπώσεις, όπως αυτή της «περιβαλλοντικής δικαιοσύνης» (environmental justice), η οποία χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον Harvey (1973) που σηματοδότησε την αρχή για μια γεωγραφική προσέγγιση του όρου της δικαιοσύνης, καθώς μέχρι εκείνο το

σημείο, δεν είχε υπάρξει εκτεταμένη ανάλυση του εν λόγω όρου.

Καθώς δεν υπάρχει ένας ενιαίος ορισμός της «περιβαλλοντικής δικαιοσύνης», αυτή μπορεί να νοηθεί ως μια έννοια προσανατολισμένη στην πρόληψη και τη μείωση των κοινωνικών και χωρικών περιβαλλοντικών επιβαρύνσεων που σχετίζονται με την υγεία, καθώς και στην εξασφάλιση ισότιμης κοινωνικής και χωρικής πρόσβασης στους περιβαλλοντικούς πόρους (Maas & Grennfelt 2016). Ο όρος σχετίζεται άμεσα με το γεγονός ότι ορισμένες κοινωνικές ομάδες (εθνοτικές μειονότητες, άτομα χαμηλού εισοδήματος, πολιτικά μη-ενεργές κοινότητες), υποφέρουν περισσότερο από περιβαλλοντικούς κινδύνους σε σχέση με άλλες, ενώ ταυτόχρονα, τα περιβαλλοντικά οφέλη είναι διαθέσιμα σε μεγάλη αφθονία στις πιο προνομιούχες κοινωνικές ομάδες.

Η έναρξη του κινήματος της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης τοποθετείται στα τέλη δεκαετίας 1970, στις Η.Π.Α., και ξεκίνησε μέσα από τους αγώνες για κοινωνική δικαιοσύνη. Η περιβαλλοντική δικαιοσύνη υποστηρίζει την άποψη ότι οι φτωχοί, οι μετανάστες και οι άνθρωποι των μειονοτήτων φέρουν δυσανάλογα βάρη περιβαλλοντικών κινδύνων. Οι αρχές του κινήματος της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης περιλαμβάνουν όχι μόνο ισότιμη προστασία από τους περιβαλλοντικούς κινδύνους ή από προβλήματα που θέτουν σε κίνδυνο τη ζωή και την υγεία των πολιτών, αλλά και το δικαίωμα των πολιτών να ζουν σε κοινότητες που είναι περιβαλλοντικά ασφαλείς, ασχέτως χρώματος, καταγωγής ή εισοδήματος. Σε ό,τι αφορά την περιβαλλοντική δικαιοσύνη, όλοι γνωρίζουν ποιο είναι το ζητούμενο, όμως, ακόμα και σήμερα, το να ζει κάποιος σε υγιεινό και καθαρό περιβάλλον, έχοντας διασφαλισμένη ποιότητα ζωής δεν έχει αναγνωριστεί ως δικαίωμα του ανθρώπου πόσο μάλλον των άλλων οργανισμών. (Χατζηκωνσταντίνου 2004).

Μια σημαντική έκφανση της δικαιοσύνης είναι αυτή η οποία προσανατολίζεται γύρω από τη σχέση ανάμεσα στους ανθρώπους και το περιβάλλον. Σύμφωνα με τον Byrne (2010), με τον τρόπο αυτό η ανθρώπινη κοινωνία και το περιβάλλον, παρουσιάζονται ως δυο κόσμοι αλληλένδετοι, καθώς παρατηρούνται σχέσεις αλληλεπίδρασης των ανθρώπων με το περιβάλλον, σχέσεις κίνησης και δυναμικού αλληλοκαθορισμού των ανθρώπων με αυτό. Κατά συνέπεια όλες οι πρακτικές που εφαρμόζουν οι άνθρωποι στο περιβάλλον εγγράφονται και μεταφράζονται μέσα σε αυτό το πλαίσιο σχέσης (ανθρώπου – περιβάλλον). Κατά τον Byrne ο όρος περιβαλλοντική δικαιοσύνη αποτελεί ταυτόχρονα μια κοινωνική έννοια αλλά και ένα ερευνητικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο προκύπτουν συνεχώς ζητήματα αμφισβήτησης ή και αναίρεσης των περίπλοκων παραμέτρων που τη συνιστούν.

2.3 ΠΕΡΙ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΟΥΣ ΚΡΙΣΕΩΝ

Μέσα στο περιβάλλον που διαμορφώνεται βάσει καταστατικών κοινωνικών αποκλεισμών και βάσει μιας «κανονιστικής βίας» που ορίζει το ποιες ζωές μετράνε και ποιες όχι, προφανώς και δε χωράνε όλες και όλοι (Αθανασίου 2012). Αυτό σημαίνει, σταθερές απώλειες ανθρώπινων ζώων, που διαμόρφωσαν σε καθημερινή βάση μία σχεδόν απαρατήρητη αλλά μακάβρια κανονικότητα. Η θέση αυτής της ευθείας γραμμής, για μια σειρά από φτωχοποιημένους πληθυσμούς, αποδεικνύει πως το αντικείμενο των περιοριστικών μέτρων δεν είναι η προστασία της ζωής γενικά και αφηρημένα, ούτε η περιβόητη αγωνία για την αντοχή των συστημάτων δημόσιας υγείας αφορά τις απώλειες των ανθρώπινων ζώων, αυτές καθ' εαυτές. Αντιθέτως, αναδεικνύει ένα ζήτημα ποσοτικό που δύναται να γίνει ποιοτικό για τους κατά τόπους κυβερνώντες (Φιλιππίδης 2020).

Την ίδια στιγμή βέβαια, καθίσταται σαφές ότι τα περιβόητα αυτά μέτρα, για την υπεράσπιση, υποτίθεται, της κοινωνίας και της υγείας μας δεν αφορούν όλους τους ανθρώπους και όλες τις κοινωνικές ομάδες με τον ίδιο τρόπο. Μία ματιά στην κατάσταση

που επικρατεί στα κέντρα κράτησης μεταναστών σε διάφορα σημεία της χώρας, αλλά και ευρύτερα η ρατσιστική διαχείριση εντός και εκτός στρατοπέδων συγκέντρωσης τύπου Μόριας όσων έχουν χαρακτηριστεί, και εξακολουθούν να χαρακτηρίζονται ως «υγειονομικές βόμβες», αρκούν για να καταδείξουν ότι οι ζωές υποστηρίζονται και συντηρούνται με διαφορετικούς τρόπους, και υπάρχουν ριζικά διαφορετικοί τρόποι με τους οποίους η σωματική τρωτότητα κατανέμεται σε πλανητική κλίμακα (Φιλιππίδης 2020). Ορισμένες ζωές θα είναι εξαιρετικά προστατευμένες, αντίθετα με άλλες ζωές που δε θα βρίσκουν τόσο άμεση και μανιασμένη υποστήριξη και η απώλειά τους δε θα θεωρηθεί καν πως αξίζει να προκαλέσει οδύνη (Butler 2009).

Η τρέχουσα πανδημία επιβεβαιώνει ουσιαστικά με τον πιο δραματικό τρόπο ένα από τα βασικά επίδικα του καιρού μας. Πως το ζήτημα της διαχείρισης πληθυσμών, δηλαδή της πειθάρχησης των σωμάτων τους, συνιστά προ πολλού τη βασικότερη ίσως αποστολή του κατά τόπους κυβερνήσεων. Σε συνδυασμό μάλιστα με την όξυνση της καπιταλιστικής κρίσης, σημαίνει τη διαρκή φτωχοποίηση πληθυσμών και μια συνεχή παραγωγή πλεονάζουσας ζωής που κυοφορεί επικίνδυνες για την κοινωνική ειρήνη δυνητικότητες, οι οποίες απαιτούν ισχυρούς μηχανισμούς ασφαλείας. Μηχανισμούς που συνεχώς εργάζονται για να μας εξοικειώσουν με την υποτίμησή μας και με τις ροές της εκμετάλλευσης, αποκαθιστώντας το συντομότερο τις κανονικότητές της όποτε αυτές απορρυθμίζονται (Φιλιππίδης 2020).

Η τρέχουσα πανδημία επιβεβαιώνει ουσιαστικά με τον πιο δραματικό τρόπο ένα από τα βασικά επίδικα του καιρού μας. Πως το ζήτημα της διαχείρισης πληθυσμών, δηλαδή της πειθάρχησης των σωμάτων τους, συνιστά προ πολλού τη βασικότερη ίσως αποστολή του κατά τόπους κυβερνήσεων. Σε συνδυασμό μάλιστα με την όξυνση της καπιταλιστικής κρίσης, σημαίνει τη διαρκή φτωχοποίηση πληθυσμών και μια συνεχή παραγωγή πλεονάζουσας ζωής που κυοφορεί επικίνδυνες για την κοινωνική ειρήνη δυνητικότητες, οι οποίες απαιτούν ισχυρούς μηχανισμούς ασφαλείας. Μηχανισμούς που συνεχώς εργάζονται για να μας εξοικειώσουν με την υποτίμησή μας και με τις ροές της εκμετάλλευσης, αποκαθιστώντας το συντομότερο τις κανονικότητές της όποτε αυτές απορρυθμίζονται (Φιλιππίδης 2020).

2.3.1 ΟΙ ΕΝΝΟΙΕΣ ΤΟΥ ΟΡΙΟΥ, ΤΟΥ ΠΕΡΙΘΩΡΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΜΗ ΠΕΡΙΘΩΡΙΟΥ

Συνεχίζοντας πάνω στο παραπάνω ζήτημα, χρήσιμη κρίνεται η αποσαφήνιση των εννοιών του περιθωρίου και του μη περιθωρίου όπως και η έννοια του ορίου, οι οποίες τίθενται στο επίκεντρο της συζήτησης περί αποκλεισμού, εξαίρεσης και ποινικοποίησης του αστικού δημόσιου χώρου. Σύμφωνα με την Αθανασίου (2007), οι έννοιες του περιθωρίου αλλά και των ορίων εντός του αστικού χώρου είναι έννοιες οι οποίες περιλαμβάνουν η μια την άλλη, την ίδια στιγμή που η μία εξουδετερώνει και αποκλείει την άλλη. Αναλύοντας τα παραπάνω, οι Ανδριανοπούλου & Μόλα (2013) αναφέρουν ότι η σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ των τριών εννοιών του περιθωρίου, του μη περιθωρίου και των ορίων, είναι μια σχέση αμοιβαίας συσχέτισης, καθώς τα όρια αποτελούν μια συνθήκη μεταβαλλόμενη, ασαφή αλλά και δύσκολο στο να τη διακρίνει κανείς με σαφήνεια. Είναι όμως ικανή η συνθήκη αυτή των ορίων, να μετατρέψει μια ομάδα σε απόκληρη, περιθωριακή και στιγματισμένη.

Κατά την Αθανασίου (2007), οι έννοιες του ορίου και του περιθωρίου, είναι οι δύο σημαντικοί εταίροι μιας διπολικής σχέσης. Αποτελούν στην ουσία μια θέση και μια αντίθεση. Οι εταίροι αυτοί -όριο και περιθώριο- συγκρούονται πάνω στη βάση της διαφοράς μεταξύ τους, αντιτίθενται η μια στην άλλη και εν κατακλείδι δημιουργούν μια νέα θέση, μια νέα κατάσταση. Οι αντιθέσεις, οι διαφορές και οι αντιφάσεις αυτές βρίσκονται σε άρρηκτη σχέση και σύνδεση με την έννοια της ταυτότητας.

Οι κατά τόπους δομές προσφύγων, οι περιοχές διαβίωσης μεταναστών, οι χώροι που καταλαμβάνουν οι άστεγοι, αποτελούν χώρους οι οποίοι εξ ορισμού δομούνται στη βάση του αποκλεισμού και της περιθωριοποίησης των άλλων. Ο Foucault (1982) κάνει μια εκτενή αναφορά σε ζητήματα περιθωριοποίησης και αποκλεισμού του «άλλου». Κατά τον ίδιο, ο «άλλος» αποτελεί μια ηθικοπολιτική απειλή. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, το σώμα του άλλου - πρόσφυγα, μετανάστη, άστεγου - λογίζεται ως «αφορισμένο» και πρέπει να καταστραφεί, συμβολικά ή πραγματικά, για χάρη του ευρύτερου καλού. Ο Foucault (1982) εισάγει τους όρους της βιοπολιτικής και της βιοεξουσίας, οι οποίες αποτελούν πρακτικές διαχείρισης των σωμάτων, από την πλευρά της εξουσίας, με απώτερο στόχο να επιτευχθεί ο έλεγχος και να εξασφαλιστεί - διασφαλιστεί η «κανονικότητα». Στο «Η ιστορία της σεξουαλικότητας» του, περιγράφει με σαφήνεια το πώς ο «άλλος», εκδιώχθηκε και περιθωριοποιήθηκε, προβάλλοντας ως απειλή για την άρχουσα εξουσία και την καθεστηκυία τάξη. Παράλληλα και κατ' αναλογία με την τρέχουσα συνθήκη της πανδημίας του Covid-19, αναλύεται το πώς κατά τον ύστερο μεσαίωνα, η αναγνώριση σοβαρών πανδημιών όπως αυτή της λέπρας, της πανώλης ή και ασθένειες όπως αυτή της «τρέλας», αποτέλεσαν στην ουσία το έναυσμα για να λειτουργήσουν οι μηχανισμοί αποκλεισμού και περιχαράκωσης των πόλεων.

Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι είναι ευρεία η πεποίθηση ότι, οι σύγχρονες κοινωνίες είναι δομημένες πάνω στις αρχές της οριοθέτησης προς όφελος ενός θεμελιώδους αποκλεισμού. Ενός αποκλεισμού του άλλου, προς όφελος του εαυτού. Οι έννοιες αυτές, όπως και έννοιες του ορίου και του περιθωρίου, είναι συμπληρωματικές, ενώ αποτελούν δομικά στοιχεία της συλλογικής και της ατομικής ταυτότητας.

Από όσα προαναφέρθηκαν, γίνεται φανερό ότι στην ιστορική συγκυρία της πανδημίας, ζητήματα όπως η πολιτισμική ταυτότητα, βρίσκονται διαρκώς υπό αίρεση και διαπραγματεύση. Μέσα στο περιβάλλον αυτό, το άτομο βιώνει μεταξύ άλλων ένα διαρκές άγχος και φόβο σχετικά με ζητήματα που αφορούν δομικά στοιχεία της ταυτότητάς του. Ένα από αυτά τα ζητήματα είναι η επαφή με τους ξένους, τους μετανάστες ή τους «επικίνδυνους» άλλους των οποίων η παρουσία νοείται ως μια απειλή (Γκέφου-Μαδιανού 1999).

Για το λόγο αυτό, η διαχείριση της πανδημίας μπορεί να ιδωθεί ως ένα ακόμη πεδίο δοκιμών πάνω στη διαχείριση του εσωτερικού εχθρού (Chuang 2020). Η επίκληση της υγειονομικής απειλής και της δημόσιας υγείας αποτελεί ιστορικά ένα γνώριμο στοιχείο στις διαδικασίες προβληματοποίησης του εσωτερικού εχθρού. Η διαπλοκή αυτή είναι εμφανής αν, για παράδειγμα, εξετάσει κανείς το πώς οι πολιτικές διαχείρισης της παγκόσμιας μετανάστευσης διαμορφώθηκαν σταδιακά μέσα από την προβληματοποίηση της υγιεινής και της υγείας των μετακινούμενων πληθυσμών, στο πλαίσιο μιας ιδιότυπης «μικροβιοπολιτικής» (Bashford 2006). Αντίστοιχα, το πρόσχημα της δημόσιας υγείας αξιοποιείται σήμερα για την περαιτέρω δαιμονοποίηση συγκεκριμένων πληθυσμών, δικαιολογώντας τον εγκλεισμό και τον αποκλεισμό τους και οξύνοντας υπάρχουσες κοινωνικές διακρίσεις. Τέτοια παραδείγματα αποτελούν, εκτός από την προώθηση της λογικής των κλειστών κέντρων κράτησης στην Ελλάδα, η όξυνση της αντιμεταναστευτικής πολιτικής στην Ουγγαρία, ο περαιτέρω στιγματισμός των μουσουλμανικών μειονοτήτων στην Ινδία κλπ. (Φιλιππίδης 2020).

Ο συλλογισμός πάνω στον οποίο έχει δομηθεί αυτή η «δαιμονοποίηση» του άλλου, έλκει την καταγωγή του από τα προστάγματα και τις θεωρητικές προσεγγίσεις του Διαφωτισμού. Μέσα στο πλαίσιο των ιδεών του Διαφωτισμού, κυριάρχησε η αποθέωση της έννοιας του ατόμου, του ατομικισμού και της ατομικής ταυτότητας. Παράλληλα, τέθηκε στο επίκεντρο η έννοια του έλλογου υποκειμένου και η πεποίθηση ότι ο δυτικός άνθρωπος αποτελεί το επίκεντρο της παγκόσμιας ιστορίας. Ο δυτικός πολιτισμός θεωρήθηκε ως ο ανώτερος πολιτισμός και αυτό είχε ως συνέπεια κάθε τί έξω από αυτό,

να λογίζεται ως κατώτερο και επικίνδυνο. Γίνεται έτσι σαφές, στο πλαίσιο της ύστερης νεωτερικότητας και υπό τις τρέχουσες ραγδαίες εξελίξεις, η δυσκολία, ιδίως στο λεγόμενο δυτικό κόσμο, της αποδοχής της έννοιας της διαφορετικότητας, καθώς λανθάνει ο φόβος της ισοπέδωσης και της ακύρωσης όλων των σημαντικών κεκτημένων του δυτικού πολιτισμού (Γκέφου-Μαδιανού 1999).

2.3.2 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Ο προσδιορισμός της έννοιας των κρίσεων αποτελεί πρόκληση, με τον πολιτικό τους ρόλο να αποκτά όλο και μεγαλύτερη σημασία, καθώς τα τελευταία χρόνια οι κρίσεις, έχουν γίνει πιο επαναλαμβανόμενες από ποτέ (Boletsis et al., 2020). Ο καπιταλιστικός κόσμος συνιστά μια διαρκή συρραφή κρίσεων και καταστροφών (Φιλιππίδης 2020). Στη χώρα μας συγκεκριμένα, οι κρίσεις, πολλαπλές στην οικονομία πριν μια δεκαετία, στο προσφυγικό πριν μια πενταετία, στη δημόσια υγεία σήμερα. Παρόλο που οι κρίσεις είναι ένα περιοδικό φαινόμενο, στις αρχές του 21ου αιώνα, έχει λάβει χώρα ένας μεγάλος αριθμός από αυτές (Harvey 2008), αναδεικνύοντας την αλληλοδιαπλοκή των χώρων, των τόπων και των σωμάτων, διαμορφώνοντας νέα καθεστώτα καθημερινής ζωής, συνύπαρξης και επιβίωσης (Λαφαζάνη & Χατζημιχάλης 2020).

Είναι σύνηθες, οι κατά τόπους κυβερνήσεις να προσπαθούν να πείθουν τον κόσμο ότι η εκάστοτε κρίση είναι ένα «new normal», επιχειρώντας να μας εξοικειώσουν με την καθημερινή μας υποτίμηση και το θέαμά της (Lazzarato 2014). Εξοικείωση η οποία αφορά όχι μόνο στην κανονικοποίηση των κρίσεων, αλλά και στην κανονικοποίηση της διαχείρισής τους. Η φιλοδοξία της νεωτερικότητας να επιτύχει ασφάλεια μέσω υλικής ανάπτυξης και μέσω της ιδέας της προστασίας, αντικαθίσταται από μία πολιτική που εστιάζει στην ανθεκτικότητα και τη διαρκή διαχείριση των παγκόσμιων καταστροφών, όπου η επέμβαση γίνεται μια κανονικοποιημένη πρακτική που δε θα μπορούσε να γίνει αλλιώς (Sörensen & Söderbaum 2012).

Κύριο μέλημα των μελετητών που ασχολούνται με το θέμα αυτό, είναι να απεικονίσουν την κρίση ως ένα μείζον, ξαφνικό και απειλητικό περιστατικό που θα μπορούσε ενδεχομένως να πυροδοτήσει μια πιθανή αλλαγή, της οποίας όμως η έκβαση δεν είναι δεδομένη (Hall & Massey 2010). Από την άποψη της πολιτιστικής θεωρίας, οι Hall και Massey (2010) ορίζουν τις κρίσεις ως: "ειδικές συγκυριακές περιόδους κατά τις οποίες οι διαφορετικές κοινωνικές, πολιτικές, οικονομικές και ιδεολογικές αντιφάσεις που παρατηρούνται στην κοινωνία, παύουν να υπάρχουν, προκειμένου να της προσδώσουν μια συγκεκριμένη και διακριτή μορφή." Καθώς δεν πρόκειται για μια γραμμική διαδικασία, οι συγκυρίες αυτές είναι που κάνουν την ιστορία να προχωράει μπροστά, ενώ δεν ορίζονται ούτε από τη διάρκειά τους, ούτε από απλές αλλαγές. Από τη σκοπιά της διακυβέρνησης πάλι, οι Boïn et al. (2008), παρουσιάζουν τις κρίσεις ως «επεισοδιακές καταστροφές» που θέτουν υπό εξέταση την ικανότητα της κοινωνίας να αντέχει στις προκλήσεις και αναδύουν στην επιφάνεια τις ελλείψεις της ηγεσίας και των δημόσιων θεσμών. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων πάντως, οι μελετητές συμφωνούν στο ότι οι κρίσεις συνήθως παρουσιάζονται ως "κατάγματα" και εξαιρέσεις στην κανονική πορεία της ζωής.

Ωστόσο, καθίσταται εμφανές ότι η οριοθέτηση της κρίσης ως μιας ειδικής κατάστασης εξαίρεσης, οδηγεί στην εστίαση της προσοχής σε ορισμένα ζητήματα, με άλλα να παραβλέπονται τελείως. Το γεγονός αυτό παρουσιάζει άμεση συνάφεια με την τρίτη διάσταση της εξουσίας του Lukes, η οποία ορίζεται ως "η δύναμη που οδηγεί όσους υπόκεινται σε αυτήν, να θεωρούν την κατάσταση στην οποία έχουν περιέλθει ως «φυσική», αποτυγχάνοντας να αναγνωρίσουν τις πηγές των δικών τους επιθυμιών και πεποιθήσεων" (Lukes 2004). Με άλλα λόγια, η έννοια της κρίσης είναι αυτή που ασκεί την εξουσία και θέτει τους κανόνες του παιχνιδιού (Koutrolίκου 2016). Οι Reiner et al. (1978),

εφιστούν την προσοχή σε αυτό το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των κρίσεων, διευκρινίζοντας ότι παρόλο που οι κρίσεις είναι ρήξεις, αποτελεί ωστόσο λανθασμένη στάση το να τις εκλαμβάνουμε ως αδιαμφισβήτητα γεγονότα καθώς η αιτία και το αποτέλεσμα τους αποτελούν «διαθλάσεις» πολλαπλών θεμάτων.

Η έννοια της κρίσης είναι άμεσα συνυφασμένη με την έννοια του καθεστώτος εξαίρεσης, που αποτελεί διαχρονικά τον τρόπο κρατικής διαχείρισης των πιο ευάλωτων και αποκλεισμένων κομματιών της κοινωνίας, στις παρούσες συνθήκες εξάπλωσης της πανδημίας, ισοδυναμεί με καθεστώς εξόντωσης. Αυτό γίνεται ξεκάθαρο αν παρατηρήσει κανείς την ειδική μεταχείριση των έγκλειστων μεταναστών που στοιβάζονταν κατά χιλιάδες σε στρατόπεδα συγκέντρωσης, των φυλακισμένων που διεκδικούσαν αποσυμφόρηση και απολύμανση των φυλακών, των άστεγων συνανθρώπων μας, των τοξικοεξαρτημένων, των ρομά, των παρατημένων σε ψυχιατρικές δομές και γηροκομεία, όσων στερούνταν των αναγκαίων υλικών και ψυχικών συνθηκών για να επιβιώσουν κατά το διάστημα της πανδημίας, αλλά και όλων εκείνων που δε χωρούν στα συστήματα υγείας κατά τις περιόδους της κανονικής τους λειτουργίας και πεθαίνουν έτσι όπως ορίζει η προβλεπόμενη στατιστική των απωλειών. Όλες οι παραπάνω κατηγορίες ανθρώπων, βρίσκονται περισσότερο από ποτέ αντιμέτωποι με τη «θανατοπολιτική» του κράτους, με την απαξίωση, την κατάφωρη κρατική αδιαφορία και τα επικοινωνιακά μέτρα-ασπιρίνες να καθιστούν πολλούς από αυτούς, τις παράπλευρες απώλειες ενός εξαγγελθέντος «πολέμου»² (Φιλιππίδης 2020).

2.3.3 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΕΞΑΙΡΕΣΗΣ

Όλες οι πρακτικές περιθωριοποίησης αποτελούν μηχανισμούς άσκησης εξουσίας και διαφοροποιούνται τόσο στο χώρο όσο και στο χρόνο (Αθανασίου 2007). Η εξουσία αποτελεί έναν μηχανισμό ο οποίος μεταξύ άλλων, επιτυγχάνει τη δημιουργία καταστάσεων εξαίρεσης. Οι καταστάσεις εξαίρεσης, κομμάτι των οποίων είναι και οι ομάδες που αποκλείονται, όπως αναφέρει ο Agamben (2005), αποτελούν τη βάση της ιδεολογίας του φασισμού και των φαινομένων του ρατσισμού. Η προσέγγιση του Agamben σχετικά με τον προσδιορισμό της κατάστασης εξαίρεσης, είναι από τις πιο διαδεδομένες στη βιβλιογραφία. Σύμφωνα με αυτήν, μια κατάσταση έκτακτης ανάγκης που μετατρέπεται σε κατάσταση εξαίρεσης, είναι αποτέλεσμα μιας περιόδου στρατιωτικής ή πολιτικής κρίσης. Αποτελεί ένα διφορούμενο και αβέβαιο, “όριο, κατώφλι ή ζώνη αδιαφορίας” που μπορεί να αποτελεί μια τεχνική διακυβέρνησης και μια στιγμή που επιτρέπει τη λήψη έκτακτων μέτρων, τα οποία συχνά «γίνονται ο κανόνας» (Agamben 2005). Ο Agamben υποστηρίζει επίσης ότι η κατάσταση εξαίρεσης αποτελεί μια υποκειμενική κατάσταση αντί για μια αντικειμενική ανάγκη, η οποία αποσκοπεί στο να δημιουργήσει ένα νέο σύνολο κανόνων και κανονισμών. Με άλλα λόγια, την παρουσιάζει ως μια κατάσταση χωροχρονικής αναστολής, όπου το κράτος, μέσω του ίδιου του νόμου, ορίζει τί είναι πολιτικό και τί όχι, έχει την αρμοδιότητα να αφαιρεί δικαιώματα και να παράγει εξαιρέσεις.

Πιο πρόσφατες θεωρίες που συμπληρώνουν την κατάσταση εξαίρεσης του Agamben και υπογραμμίζουν άλλα κεντρικά σημεία της έννοιας αυτής, περιλαμβάνουν την παρατήρηση του Calhoun (2010), ότι «η κατασκευή έκτακτων καταστάσεων ως εξαιρέσεις, υποδηλώνει την αναστολή αντιμετώπισης άλλων προβλημάτων» και τη θέση των Fassin και Pandolfi (2010), ότι η κατάσταση εξαίρεσης «αποτελεί την αφορμή για τεχνολογικές πρωτοβουλίες σε νομικούς, επιδημιολογικούς και υλικοτεχνικούς τομείς, οι οποίες εξουδετερώνουν τις πολιτικές επιλογές, απαξιώνοντάς τες σε απλά επιχειρησιακά μέτρα». Σε κάθε περίπτωση, η κατάσταση εξαίρεσης, είτε ως αναστολή του νόμου κατά τον Agamben, είτε ως αναστολή άλλων ζητημάτων κατά τον Calhoun, είτε ως απαλειφή

² <https://athens.indymedia.org/post/1604351/>

πολιτικών επιλογών σύμφωνα με τους Fassin και Pandolfi, αποκαλύπτει ότι «μετατρέπεται ταυτόχρονα σε μια κατάσταση την οποία πρέπει να χειριστεί η κυβέρνηση και μια στρατηγική μέσω της οποίας επιβάλλονται ρυθμίσεις διακυβέρνησης και άλλα μέτρα» (Koutrolίκου 2016).

Μια κύρια κριτική που ασκείται κατά της προσέγγισης του Agamben για την κρίση και την κατάσταση έκτακτης ανάγκης, είναι ότι, εστιάζοντας στη διακυβέρνηση δεν κάνει καμιά αναφορά στις ενέργειες και τις αντιδράσεις των ίδιων των ατόμων που βιώνουν τις εν λόγω κρίσεις, αποτυγχάνοντας έτσι να αποδώσει μια πλήρη εικόνα (Lee 2010). Σύμφωνα με το Whitley (2017), ο Agamben σκιαγραφεί την εξουσία ως ολοκληρωτική και αναπόφευκτη, υπογραμμίζοντας ο ίδιος την ανάγκη διαμόρφωσης μιας διαφορετικής προσέγγισης του τρόπου με τον οποίο οι κρίσεις και η άσκηση εξουσίας καθίστανται αντιληπτές. Η προσέγγιση αυτή βρίσκει ιδιαίτερη εφαρμογή στο μεταναστευτικό και το προσφυγικό ζήτημα και το ζήτημα της αντιμετώπισης των ευάλωτων ομάδων εν γένει, προτείνοντας τη μετατόπιση του ενδιαφέροντος από την κατάσταση έκτακτης ανάγκης και τη σκοπιά της διακυβέρνησης και του ελέγχου, στα ίδια τα άτομα των ευάλωτων ομάδων και τις ενέργειές τους τα οποία, σύμφωνα με τη θεωρία της εξαίρεσης του Agamben, θεωρούνται παθητικοί δέκτες των εξελίξεων (Papadopoulos et al., 2015). Η θεώρηση αυτή επιχειρεί να αναλύσει ζητήματα όπως η μετανάστευση, το προσφυγικό, η αστεγία, λαμβάνοντας υπόψη τις κοινωνικές, πολιτιστικές και οικονομικές πτυχές τους, αποσκοπώντας στην αντιμετώπισή τους ως ένα υπό συνεχή διαμόρφωση θέμα. Με άλλα λόγια, μέσω της εν λόγω προσέγγισης, προτείνεται η εξέταση των κρίσεων από μία από κάτω προς τα πάνω σκοπιά, των ίδιων των ευάλωτων ομάδων, σε αντίθεση με τις εμπνευσμένες από τον Agamben προσεγγίσεις που δίνουν έμφαση στις κυβερνήσεις και τις αρχές.

3. ΚΡΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΟΛΗ. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΤΟΥ ΙΟΥ COVID-19

3.1 ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Η ιστορία των πανδημιών είναι συνδεδεμένη με την ιστορία των πόλεων. Οι πανδημίες αποτελούν φαινόμενα σύμφυτα με την παγκόσμια ανθρώπινη ιστορία και επέδρασαν σημαντικά στη διαμόρφωση των κοινωνικών σχέσεων, της οικονομίας, των συστημάτων υγείας, του αστικού χώρου γενικότερα, όπως επίσης διαδραμάτισαν σημαίνοντα ρόλο στην επιτήρηση και την κατηγοριοποίηση των ανθρώπων. Η παλαιότερη καταγεγραμμένη πανδημία χρονολογείται στο 430 π.Χ. στην Αθήνα κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο, ενώ υπάρχουν αναφορές στην ύπαρξη ατόμων μολυσμένων από ιούς, οι οποίοι είχαν τεθεί σε καραντίνα σε πολλές πόλεις στην Κίνα, κατά το έτος 221 π.Χ. Εντούτοις, η πιο γνωστή πανδημική κρίση είναι η ευλογιά που αποτέλεσε μια από τις μεγαλύτερες μάστιγες της ανθρώπινης ιστορίας, κάνοντας την εμφάνισή της σε αγροτικούς οικισμούς γύρω στο 10.000 π.Χ. στη βορειοανατολική Αφρική, ενώ μεταγενέστερα εξαπλώθηκε στην Ινδία και την Αίγυπτο (Geltner 2019).

Η πλέον θανατηφόρα πανδημία που έχει καταγραφεί είναι ο Μαύρος θάνατος ή Μαύρη Πανώλη. Ο ιός αυτός αφορούσε σε μια μορφή βουβωνικής πανούκλας, η οποία εξαπλώθηκε από την Ασία στην Ευρώπη περί τα μέσα του 14^{ου} αιώνα. Όπως αναφέρει η Wade (2020), τμήμα από σωζόμενο αρχαιακό υλικό της περιόδου αυτής, καταδεικνύει τα πρώτα μέτρα προστασίας που είχαν ληφθεί στις πόλεις προκειμένου να αποφευχθεί η εξάπλωση του θανατηφόρου ιού: αποκλεισμός, απομόνωση και καραντίνα. Επίσης, κατά την ίδια περίοδο και μέχρι και τα μέσα του 17^{ου} αιώνα, για την αποφυγή εξάπλωσης άλλων ιών και μη αντιμετωπίσιμων για τα τότε ιατρικά δεδομένα ασθενειών, οι υγειονομικές αρχές υιοθέτησαν ποικίλες δράσεις που τελικά θεσπίστηκαν και εφαρμόστηκαν σε πολλές πόλεις, οριοθετώντας στην ουσία τον αστικό χώρο.

Έως και το τέλος του Μεσαίωνα, η προαγωγή της δημόσιας υγείας και η πρόληψη ασθενειών σε κοινοτικό και αστικό επίπεδο ήταν αρκετά διαδεδομένες (Geltner 2019). Τα επόμενα χρόνια, οι κοινωνίες ανέπτυξαν ένα έντονο ενδιαφέρον για τους μηχανισμούς δημόσιας υγείας, ιδιαίτερα στις πόλεις όπου παρατηρείτο έντονη πληθυσμιακή συγκέντρωση, με την εκάστοτε εξουσία να υλοποιεί εκτεταμένα μέτρα, για τη διασφάλιση του ελέγχου και της ετοιμότητας του κρατικού μηχανισμού σε περιπτώσεις εμφάνισης υγειονομικών κρίσεων. Τα μέτρα που κατά κόρον εφαρμόζονταν ήταν χωρικοί περιορισμοί, απομόνωση, έλεγχος της συγκέντρωσης του πληθυσμού σε δημόσιους χώρους καθώς και απομόνωση μολυσμένων ατόμων.

Η έλευση του 19^{ου} αιώνα σηματοδότησε μια μεγάλη πρόοδο στον τομέα της δημόσιας υγείας που στη διεθνή βιβλιογραφία αναφέρεται ως το “μεγάλο υγειονομικό ξύπνημα” (Hallas 2014). Μετά τη βιομηχανική επανάσταση, οι πόλεις που άρχισαν να αναπτύσσονται ραγδαία με τη μετανάστευση του προλεταριάτου και τη συγκέντρωση των οικονομικών και διοικητικών δραστηριοτήτων, έγιναν συνώνυμες των κακών συνθηκών διαβίωσης και υγιεινής, οδηγώντας σε αλληπάλληλα κύματα επιδημιών (Ανδρίτσος & Βελεγράκης 2021). Ο σχηματισμός των εθνών – κρατών και η ραγδαία ανάπτυξη των αστικών σχηματισμών στο πλαίσιο της βιομηχανικής ανάπτυξης, έφεραν στο φως το ζήτημα της συγκέντρωσης μεγάλου όγκου ανθρώπων στις πόλεις, με τον πληθυσμό που συγκεντρώθηκε στις πόλεις να αποτελεί τη νέα βιομηχανική – εργατική τάξη. Η διαβίωση των εργατών ωστόσο τελούσαν υπό άθλιες και απειλητικές για την υγεία συνθήκες κι έτσι αυτός ο ακούσιος τρόπος ζωής μέσα στις ακατάλληλες προς διαβίωση γειτονιές, είχε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση ασθενειών όπως η χολέρα, η φυματίωση και ο τυφοειδής πυρετός. Η νοσηρότητα των πόλεων του 19^{ου} αιώνα, αν και

έπληττε κυρίως την εργατική τάξη, δεν άφησε ανεπηρέαστη την αστική, καθώς η χωρική γειτνίαση των «καλών» και των «κακών» γειτονιών επέτρεπε στις ασθένειες να «ξεγλιστρούν» (Ανδρίτσος & Βελεγράκης 2021).

Τότε, έγινε σαφής η ανεπάρκεια όλων των προηγούμενων πρακτικών και στρατηγικών διαχείρισης των μολυσματικών ασθενειών στις πόλεις και δημιουργήθηκε ένα νέο αστικό πλαίσιο που απαιτούσε εναλλακτικούς τρόπους διαχείρισης των μεταδοτικών ασθενειών και των ευρύτερων υγειονομικών κρίσεων. Ως αποτέλεσμα, η διασφάλιση της δημόσιας υγείας μετατράπηκε σε μείζονα πολιτικό και κοινωνικό στόχο των κυβερνητικών σχηματισμών.

Καθ' όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα και έως και τις αρχές του 20^{ου}, ο αστικός χώρος αναδιαμορφώνεται διαρκώς υπό το πρίσμα των νέων θεωριών και αντιλήψεων περί διαφύλαξης της δημόσιας υγείας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση της Νέας Υόρκης, όπου προκειμένου να προβλεφθεί και να ελαττωθεί η εξάπλωση ασθενειών μέσω του συνωστισμού, δημιουργήθηκαν κέντρα υγείας και εκπονήθηκαν έργα που προέβλεπαν σύνθετες ζώνες περιορισμών. Κατά την έξαρση της νόσου της φυματίωσης δε στις ΗΠΑ, σημειώθηκε ραγδαία ανάπτυξη δημόσιων χώρων και χώρων στέγασης, ενώ καταβλήθηκαν σημαντικές προσπάθειες προκειμένου να ευθυγραμμιστεί ο πολεοδομικός σχεδιασμός με τη δημόσια ανησυχία σχετικά με την υγεία. Εντούτοις, η έλευση της ισπανικής γρίπης που στιγμάτισε τον παγκόσμιο πληθυσμό και άφησε περί τα 50 εκατομμύρια ανθρώπων νεκρών ανά τον κόσμο, ήταν που έθεσε εκ νέου τα θεμέλια για μια εκ βάθρων αλλαγή στον πολεοδομικό σχεδιασμό.

Μετά τα μέσα του 20^{ου} αιώνα και συγκεκριμένα τις δεκαετίες του 1970 και του 1980, εμφανίστηκαν νέες ασθένειες που προέκυψαν ως συνέπεια της μόλυνσης του περιβάλλοντος, προσβάλλοντας τον πληθυσμό των αναπτυγμένων δυτικών χωρών κι έχοντας ως κύρια στοιχεία αναπνευστικά προβλήματα, δηλητηριάσεις κ.λπ. Οι συνθήκες αυτές πυροδότησαν και συνεχίζουν να πυροδοτούν εκ νέου εξελίξεις οι οποίες με τη σειρά τους, έχουν αντίκτυπο στον αστικό σχεδιασμό. Καθώς η υγεία των κατοίκων πλέον βάλλεται και απειλείται από παράγοντες όπως η ρύπανση του αέρα λόγω της εκτίναξης της τεχνολογικής προόδου και της βιομηχανικής ανάπτυξης, η ανάγκη για “υγιείς πόλεις” προβάλλει επιτακτικότερη από ποτέ (Hallas 2014).

Ανακεφαλαιώνοντας, ο αστικός σχεδιασμός ανά διαφορετικές χρονικές περιόδους στην ανθρώπινη ιστορία, συνδέεται άμεσα με τις εκάστοτε ανάγκες για προστασία και πρόληψη από τις μολυσματικές ασθένειες. Το παράδειγμα των ΗΠΑ, οι οποίες μετά την ισπανική γρίπη προέβησαν στην ανάπτυξη πολυάριθμων αστικών χώρων πρασίνου όπως το Central Park στη Νέα Υόρκη ή το Emerald Park στη Βοστώνη, είναι χαρακτηριστικό. Ενδιαφέρον παρουσιάζει όμως και η περίπτωση κατασκευής σανατορίων με γυάλινους τοίχους, απότοκο της φυματίωσης, και τα οποία αποτέλεσαν έμπνευση για το «υγιεινό» στυλ του κινήματος του μοντερνισμού, που ήταν μια ωδή στο φως του ήλιου, τον ανοιχτό φωτεινό χώρο και την υγεία.

Εικ. 3.1.1: Emerald Park (Πηγή: www.tclf.org)

Εικ. 3.1.2: Paimio Sanatorium (Πηγή: www.alvaraalto.fi)

Στους σχεδόν δύο αιώνες που μεσολάβησαν από τη βιομηχανική επανάσταση, οι πόλεις και οι συνθήκες ζωής σε αυτές άλλαξαν αισθητά. Τόσο οι εξελίξεις στο σχεδιασμό και την κατασκευή των κατοικιών και των πόλεων, όσο και η πρόοδος της ιατρικής, βελτίωσαν τις συνθήκες ζωής στις πόλεις του αναπτυσσόμενου καπιταλιστικού κόσμου, με αποτέλεσμα ασθένειες που τον χείμαζαν παλαιότερα, να έχουν σχεδόν εξαλειφθεί. Όμως, φαίνεται πως αυτές οι «φριχτές τρύπες»³ όπου καταδικάζεται η ζωή των φτωχών, δεν εξαφανίστηκαν. Απλώς άλλαξαν θέση και αυξήθηκαν, μεταφέρθηκαν στις αναπτυσσόμενες χώρες ή εξοβελίστηκαν στον «τέταρτο κόσμο» εντός των παγκόσμιων μητροπόλεων (Ανδρίτσος & Βελεγράκης 2021).

3.2 ΑΣΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ COVID-19

Η είδηση για το πρώτο επιβεβαιωμένο κρούσμα του ιού Covid-19 στην Ελλάδα, κοινοποιήθηκε την 26η Φεβρουαρίου του 2020. Έκτοτε, ξεκίνησε η εφαρμογή μέτρων τα οποία ελήφθησαν από την κυβέρνηση για την καταπολέμηση της μετάδοσης της νόσου. Συγκεκριμένα, στις 10 Μαρτίου του 2020, η κυβέρνηση προχώρησε σε κλείσιμο όλων των εκπαιδευτικών μονάδων, ενώ στο αμέσως επόμενο διάστημα αποφασίστηκε η απαγόρευση της κυκλοφορίας και κατά συνέπεια η καθολική απαγόρευση των μετακινήσεων που δεν κρίνονταν αναγκαίες. Οι εξαιρέσεις στα μέτρα που επιβλήθηκαν, αφορούσαν στη μετακίνηση για την εξασφάλιση προμηθειών, στη μετακίνηση για λόγους προσωπικής άσκησης, καθώς και στη μετακίνηση για τη μετάβαση σε φαρμακείο ή για

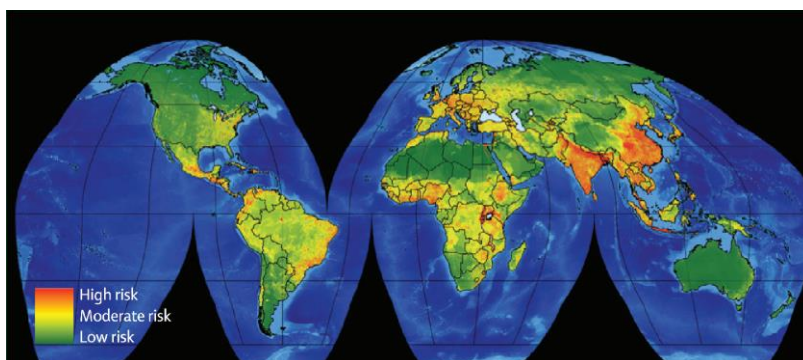
³ «Οι εστίες των λοιμωδών νόσων, οι πιο φριχτές σπηλιές και τρύπες όπου ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής κλείνει κάθε νύχτα τους εργατές μας, δεν εξαφανίζονται αλλά μόνο αλλάζουν θέση» (Ένγκελς 2012)

παροχή υγειονομικής περίθαλψης.

Τα προαναφερθέντα μέτρα που είχαν ισχύ έως και τις 22 Μαΐου του 2020, ακολούθησε νέα δέσμη μέτρων που θεσπίστηκε από την κυβέρνηση κατά τον Οκτώβριο του 2020. Η δεύτερη αυτή δέσμη μέτρων προέβλεπε τον παντελή και αυστηρό αποκλεισμό των κατοίκων. Συγκεκριμένα, σε αυτά περιλαμβάνονταν η υποχρεωτική χρήση μάσκας σε εξωτερικούς και εσωτερικούς χώρους, όπως επίσης η απαγόρευση της κυκλοφορίας κατά το διάστημα 9μ.μ. - 10π.μ. Στο τρέχον διάστημα συγγραφής του παρόντος ερευνητικού πονήματος, τα μέτρα αυτά δεν είναι πλέον σε ισχύ, καθώς από τις 27 Δεκεμβρίου του 2020 πραγματοποιήθηκε ο πρώτος επίσημος εμβολιασμός κατά της νόσου στη χώρα και ακολούθησε ο εμβολιασμός του μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού.

3.2.1 Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΜΟΡΦΗΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΣΤΗΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΜΕΤΡΩΝ

Χωρίς να υποτιμηθεί η σοβαρότητα της ίδιας της νόσου του Covid-19, αυτό που κάνει τη σημερινή συνθήκη πρωτοφανή, δεν είναι τόσο η εμφάνισή της όσο η ικανότητά της να υπερβεί τα γεωγραφικά όρια στα οποία τα δυτικά κράτη ήλπιζαν πως θα περιορίζονταν οι μολυσματικές ασθένειες. Έτσι, οι κυβερνήσεις των ισχυρών χωρών έπεσαν θύματα αυτών που αποκαλούνται απόλυτες γεωγραφίες (Wallace 2020). Παρά την αποτύπωση στο χάρτη των σημείων της υψηλίου όπου είναι πιθανότερο να εμφανιστούν νέα παθογόνα μικρόβια, σύμφωνα με σειρές ερευνών, εντούτοις, η εστίαση στις περιοχές αυτές (ΝΑ Ασία, Λατινική Αμερική και Αφρική), λειτουργεί παραπλανητικά, καθώς δεν αναγνωρίζει τις σχεσιακές γεωγραφίες, δηλαδή αυτές τις παγκόσμιες οικονομικές διαδικασίες που διαμορφώνουν τις επιδημίες. Ταυτόχρονα, επιρρίπτει ευθύνες στις πολιτισμικές πρακτικές των αυτόχθονων πληθυσμών, ενώ είναι τα κέντρα του παγκόσμιου καπιταλισμού όπως η Νέα Υόρκη, το Λονδίνο και το Χονγκ Κονγκ, που θα έπρεπε να αναγνωριστούν ως μερικά από τα χειρότερα επίκεντρα των ασθενειών.

Εικ. 3.2.1.1: Χάρτης με τα πιθανά σημεία εντοπισμού νέων ζωνόσων (Πηγή: Wallace 2020)

Ο ρόλος των πόλεων στην παροχή υγειονομικής περίθαλψης καθώς και άλλων βασικών υπηρεσιών, υπήρξε καθοριστικός καθόλη τη διάρκεια της πανδημίας. Η πανδημική κρίση αποτέλεσε μια σημαντική δοκιμασία, αποδεικνύοντας ότι ακόμη και οι φαινομενικά πλούσιες πόλεις, ειδικά τα ανεπτυγμένα αστικά κέντρα, είναι εξίσου ευάλωτες και χαρακτηρίζονται από πολλές αδυναμίες. Επιπλέον, η εν λόγω υγειονομική κρίση υπογράμμισε την επείγουσα ανάγκη για παροχή υπηρεσιών χωρίς κοινωνικούς αποκλεισμούς για όλους τους κατοίκους των πόλεων, ενώ έφερε στο φως ποικίλες “αστικές αδυναμίες”, οι οποίες άρχισαν να αναδύονται ήδη από τους πρώτους μήνες εμφάνισης του ιού.

Παρατηρήθηκαν αρκετές διαφοροποιήσεις όσον αφορά στην εξάπλωση του νόσου, ανάλογα με το αν επρόκειτο για τη μετάδοσή της σε αστικό ή αγροτικό χώρο, όπως και

την πυκνότητα του χώρου αυτού. Αναφορικά με τον αγροτικό χώρο, διαδεδομένη ήταν αρχικά η αντίληψη ότι λόγω της μικρής πυκνότητας του πληθυσμού, η μετάδοση του ιού θα ήταν σχετικά μειωμένη, αντίληψη η οποία διαψεύστηκε. Η σχετικά αργή στην αρχή, ταχύτητα διάδοσης του ιού στον αγροτικό χώρο, δημιούργησε στους κατοίκους των εν λόγω περιοχών την αίσθηση της ασφάλειας και την πεποίθηση ότι δεν κινδυνεύουν όπως οι κάτοικοι των πόλεων, με αποτέλεσμα τη λήψη λιγότερων προφυλάξεων. Ένα από τα ζητήματα τα οποία ενέκυψαν και συνέβαλαν στην εξάπλωση του ιού στον αγροτικό χώρο σε πολλές χώρες του κόσμου, σύμφωνα με τον Peters (2020), είναι το γεγονός ότι οι εκεί κάτοικοι συνέχιζαν να συμμετέχουν σε πολυάριθμες θρησκευτικές τελετές, να ανταλλάσσουν επισκέψεις κλπ., όπως και το ότι προέβαλαν (πιο) σθεναρές αντιστάσεις στη χρήση μάσκας, σε σχέση με τους κατοίκους των πόλεων.

Επιπλέον, τα υψηλά ποσοστά ηλικιωμένων ατόμων στις αγροτικές περιοχές, συνέβαλαν στην καταγραφή αρκετά μεγάλου ποσοστού θνησιμότητας, συνυπολογίζοντας και διάφορα προϋπάρχοντα και χρόνια νοσήματα στην εξίσωση (π.χ. διαβήτη, καρδιακές παθήσεις, παχυσαρκία και κάπνισμα), αυξάνοντας έτσι εκθετικά τον κίνδυνο από τις επιπλοκές του ιού Covid-19. Από την άλλη, η κατά κανόνα υποστελέχωση, τόσο σε έμφυχο όσο και σε τεχνολογικό υλικό, των υγειονομικών δομών στις αγροτικές περιοχές υπήρξε μια ακόμη σημαντική παράμετρος που συνετέλεσε στην αδυναμία φροντίδας μεγάλης εισροής ασθενών (Mathius & Soldi 2021).

Μια ακόμα πτυχή που σχετίζεται με τη δυσκολία των περιοχών της υπαίθρου να ανταπεξέλθουν στην πανδημία ήταν η μετακίνηση των κατοίκων από τις πόλεις σε αυτές, καθώς σε διάφορες χώρες του κόσμου, ένας μεγάλος αριθμός κατοίκων απομακρύνθηκαν από τις πόλεις, προκειμένου να περάσουν την περίοδο της καραντίνας μαζί με τις οικογένειές τους σε δευτερεύουσες κατοικίες τις οποίες διατηρούσαν σε αγροτικές περιοχές. Η μετακίνηση αυτή από τις πόλεις στον αγροτικό χώρο, οδήγησε σε ραγδαία αύξηση της πυκνότητας του πληθυσμού στο χώρο αυτό, συμβάλλοντας κατ' επέκταση στην ανάδειξη των ανεπαρειών των υγειονομικών δομών της υπαίθρου, για λόγους οι οποίοι έχουν ήδη αναφερθεί.

Η σχέση ανάμεσα στην πυκνότητα του πληθυσμού των πόλεων και τη μετάδοση των επιδημιών είναι ένα φαινόμενο που έχει ερευνηθεί από πληθώρα μελετητών και αποτελεί αδιαμφισβήτητο γεγονός (Li et al., 2017). Σύμφωνα με έρευνα των τελευταίων ως προς τη σημασία της πυκνότητας του πληθυσμού κατά την ισπανική γρίπη του 1918 σε πόλεις των ΗΠΑ, όπως η Indiana και το Kansas, εξήχθη το συμπέρασμα ότι η επίδραση της πυκνότητας του πληθυσμού στη μετάδοση της γρίπης, ήταν εξαιρετικά έντονη και στις δυο πόλεις. Μια ακόμα ενδιαφέρουσα παρατήρηση αφορά στο γεγονός ότι, παρόλο που το αρχικό σοκ από την εμφάνιση της πανδημίας της ισπανικής γρίπης τον Οκτώβριο του 1918, ήταν κοινό για όλο το κόσμο, εντούτοις η μετάδοση και οι συνέπειές της παρουσίαζαν παραλλαγές στα διάφορα μέρη του κόσμου (Li et al., 2017).

Αναφορικά με την τρέχουσα πανδημία του Covid-19, η μετάδοση του ιού μπορεί να γίνει κατανοητή και να μελετηθεί πολυπρισματικά, ενώ πολλοί είναι οι λόγοι που συνέτρεξαν για την ταχύτατη μετάδοση της πανδημίας. Μια από τις σημαντικές παραμέτρους ήταν η πυκνότητα του πληθυσμού στις διάφορες πόλεις ανά τον κόσμο. Σύμφωνα με τους Wong & Li (2020), οι οποίοι μελέτησαν την περίπτωση της μετάδοσης της νόσου στις ΗΠΑ, παρατηρήθηκε πως ο ιός εισέβαλε στις ΗΠΑ, ξεκινώντας από μερικά, δυνάμει κομβικά, σημεία εισόδου, για την πορεία της μετάδοσης της ασθένειας. Τέτοια ήταν σημαντικοί διεθνείς κόμβοι μεταφορών ή πόλεις με μεγάλη πληθυσμιακή συγκέντρωση. Η μείωση της φυσικής απόστασης και κατά συνέπεια, η αραιώση του πληθυσμού υπήρξε από τα πιο στοιχειώδη και αποτελεσματικά μέσα για την καταπολέμηση της εξάπλωσης του Covid-19 πριν από τη διάθεση των εμβολίων. Το πόσο μακριά δύνανται να είναι "τοποθετημένοι" χωροταξικά οι άνθρωποι στις πόλεις, αποτελεί εν μέρει ζήτημα συμπεριφοράς αλλά

καθορίζεται και κατά ένα μεγάλο ποσοστό από την πυκνότητα του πληθυσμού (Wong & Li 2020).

3.3 ΧΩΡΙΚΟΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ, (ΜΕΤΑ)ΚΙΝΗΣΗ ΚΑΙ ΣΥΝΕΥΡΕΣΗ ΣΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΧΩΡΟ

Η πρόσφατη πανδημική κρίση του ιού Covid-19 είχε σημαντικό αντίκτυπο σε όλες τις εκφάνσεις της καθημερινότητας, όλων των κοινωνιών ανά τον κόσμο, καθώς η υγειονομική αυτή κρίση, επέφερε δραματικές αλλαγές στα πρότυπα συμπεριφοράς της πλειοψηφίας του παγκόσμιου πληθυσμού. Ως εκ τούτου, συμπεριφορές και πρακτικές οι οποίες θεωρούνταν αυτονόητες και κοινότητες, τέθηκαν υπό αμφισβήτηση (Vatavali et al., 2020). Ιδιαίτερα κατά την κορύφωση της πανδημικής κρίσης την άνοιξη του 2020, η συντριπτική πλειοψηφία των χωρών παγκοσμίως, εξέδωσαν οδηγίες, διαφοροποιούμενης κάθε φορά αυστηρότητας αναλόγως της χώρας και του πολιτικού καθεστώτος, για την υιοθέτηση ποικίλων μέτρων, με στόχο τον περιορισμό της εξάπλωσης του ιού. Η παρατεταμένη παραμονή στο σπίτι υπό τη μορφή του εγκλεισμού, η απομόνωση αλλά και ο περιορισμός στις μετακινήσεις ήταν μερικά από αυτά.

3.3.1 ΕΠΑΝΑΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΗ ΤΩΝ ΚΑΝΟΝΩΝ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΗΣ ΣΤΙΣ ΠΟΛΕΙΣ

Η κύρια προβληματική στη βάση της οποίας εκπονήθηκαν οι αποφάσεις σχετικά με τα μέτρα κατά την περίοδο της πανδημίας, ήταν αυτή της (μετα)κίνησης. Συγκεκριμένα της κίνησης των κατοίκων μέσα στον αστικό κυρίως χώρο αλλά και της κίνησης των τροχοφόρων (ιδιωτικών και δημόσιων), στις οδικές αρτηριών των πόλεων και πέριξ αυτών. Τα μέτρα αυτά είχαν σημαντική επίδραση στη διαμόρφωση της κίνησης και της κυκλοφορίας των ανθρώπων στις πόλεις.

Ένα αρχικό παράδειγμα αποτελεί αυτό της Τσεχικής Δημοκρατίας. Οι Simulek et al. (2020), χρησιμοποιώντας δεδομένα από την κυκλοφορία των αυτοκινήτων σε διαφορετικούς δρόμους της πρωτεύουσας διαπίστωσαν ότι η κατάσταση εκτάκτου ανάγκης που δημιούργησε η πανδημία καθώς και οι περιορισμοί κίνησης, επέφεραν μείωση της ταχύτητας των αυτοκινήτων σε διάφορα αστικά οδικά δίκτυα της Τσεχικής Δημοκρατίας. Μάλιστα, κατά τις πρώτες τρεις εβδομάδες (16 Μαρτίου – Απρίλιο του 2020), αμέσως μετά δηλαδή από την ανακήρυξη της πόλης σε κατάσταση εκτάκτου ανάγκης λόγω της πανδημίας, παρατηρήθηκε σημαντική μείωση της κίνησης των αυτοκινήτων σε όλες τις οδικές αρτηρίες των πόλεων, ενώ τις επόμενες εβδομάδες από τις 7 έως και τις 27 Απριλίου του 2020, παρατηρήθηκε σταδιακή επάνοδος της κίνησης σε ρυθμούς που επικρατούσαν πριν την πανδημία. Εντούτοις, σημειώθηκαν μικρές αποκλίσεις ανάλογα με τον τύπο των δρόμων, καθώς στους μεγάλους αυτοκινητόδρομους για παράδειγμα, η κατάσταση δεν παρουσίασε μεγάλες διαφορές σε σχέση με την περίοδο πριν την κατάσταση εκτάκτου ανάγκης, καθώς σε αυτούς τους δρόμους διεξάγονται μεταφορές οι οποίες είναι διεθνούς χαρακτήρα και βέβαια μεγάλων αποστάσεων.

Πάνω στο ίδιο ζήτημα κατατοπιστική είναι η έρευνα των Lozzi et al. (2020), σύμφωνα με την οποία, ο περιορισμός στην κίνηση ως μέτρο πρόληψης για την εξάπλωση της νόσου, έφερε στο φως σημαντικές παρατηρήσεις σχετικά με την κίνηση των πολιτών στην πόλη του Μιλάνο. Οι κάτοικοι του Μιλάνο κατά κύριο λόγο παρέμειναν στο σπίτι, εργαζόμενοι εξ αποστάσεως και επιλέγοντας να κυκλοφορήσουν στην πόλη, πάντα μέσα στο πλαίσιο τήρησης των κανόνων περί μετακίνησης οι οποίοι είχαν επιβληθεί από τις υγειονομικές και κρατικές αρχές.

Παράλληλα, οι πολίτες επινόησαν τρόπους προκειμένου να εξασφαλίσουν τη φυσική άσκηση που προσφέρει το περπάτημα, επιδιόδομενοι σε δραστηριότητες όπως το περπάτημα σε κυκλική πορεία, προκειμένου να κινούνται και να ασκούνται, χωρίς να ξεφεύγουν από τα επιτρεπόμενα όρια. Οι κάτοικοι επίσης υιοθέτησαν τη χρήση του ποδηλάτου, δημιουργώντας μέσα στην πόλη, μονοπάτια ειδικά για ποδηλασία τα οποία λειτουργούσαν ως τέτοια, εξαιτίας του παρατεταμένου lockdown. Οι πεζόδρομοι αλλά και άλλοι χώροι που πριν την πανδημία, ήταν κατεχοχήν χώροι κυκλοφορίας αυτοκινήτων, μετατράπηκαν σε αυτοσχέδιους ποδηλατόδρομους.

Η νέα αυτή συνθήκη έφερε στο φως μερικές αδυναμίες αναφορικά με τις υποδομές στον αστικό χώρο, καθώς έγινε προφανές πως η πόλη του Μιλάνο πάσχει από έλλειψη επαρκών χώρων για ασφαλή φυσική άσκηση όπως το περπάτημα και η ποδηλασία. Η παρατήρηση αυτή πυροδότησε σημαντικές αλλαγές στη μετά covid εποχή, καθώς οι αυτοσχέδιοι προαναφερθέντες ποδηλατόδρομοι αποτέλεσαν το έναυσμα για τη δημιουργία εκτεταμένων δικτύων ποδηλατοδρόμων και χώρων για περπάτημα στην πόλη του Μιλάνο (Laker 2020).

Εικ. 3.3.1.1: Τρισδιάστατη απεικόνιση της εναλλακτικής χρήσης των δρόμων στην πόλη του Μιλάνο, από τους κατοίκους κατά την περίοδο της πρώτης φάσης της πανδημίας (Πηγή: Laker 2020)

Εικ. 3.3.1.2: Χαρτογράφηση της πόλης του Μιλάνο. Στο χάρτη απεικονίζεται με κόκκινο χρώμα η μη ικανοποιητική ύπαρξη χώρων για τους πεζούς και τους ποδηλάτες (Πηγή: *Lozzi et al., 2020*)

Στην περίπτωση του Δουβλίνου, η ιρλανδική κυβέρνηση προέβη στην απαγόρευση της χρήσης των μέσων μεταφοράς ενώ εφάρμοσε την πρακτική του ολοκληρωτικού lockdown, έχοντας έτσι σημαντικό αντίκτυπο τόσο τον τομέα της μετακίνησης, όσο και σε αυτόν της οικονομίας. Ιδιαίτερα μετά το κλείσιμο του Trinity College, ενός από τα σημαντικότερα εκπαιδευτικά ιδρύματα στη νότια πλευρά της πρωτεύουσας, οι σχετικές με αυτό μετακινήσεις και οικονομικές δραστηριότητες, τέθηκαν σε επ' αόριστον παύση. Σχετικά με τις μετακινήσεις των πολιτών, παρατηρήθηκε και σε αυτή την περίπτωση το φαινόμενο της υιοθέτησης της κυκλικής πεζοπορίας των κατοίκων και της αύξησης των χρηστών του ποδηλάτου, όπως και στην περίπτωση του Μιλάνο, με πτώση βέβαια της ποδηλατικής δραστηριότητας το διάστημα Νοεμβρίου–Δεκεμβρίου του 2020, λόγω των δυσμενών καιρικών συνθηκών. Σε γενικές όμως γραμμές, παρατηρήθηκε δραματική αλλαγή των προτύπων κινητικότητας αλλά και μετακίνησης των πολιτών κατά την περίοδο του πρώτου lockdown, καθιστώντας σαφή την ύπαρξη άμεσης συνάφειας ανάμεσα στις μετακινήσεις και τα περιοριστικά μέτρα που επιβλήθηκαν την περίοδο εκείνη (Manzira et al., 2022)

Κατά τη διάρκεια του lockdown, ένα ακόμα ζήτημα που προέκυψε ήταν η διευθέτηση της χρήσης των Μέσων Μαζικής Μεταφοράς από τους πολίτες, καθώς δεδομένης της φυσικής εγγύτητας που συνοδεύει αυτό τον τύπο μετακίνησης, σημειώθηκε δραματική μείωση στη χρήση τους. Παρ' όλ' αυτά, η πλειοψηφία των κυβερνήσεων έκανε προσπάθεια για επαναδιαπραγμάτευση των όρων μετακίνησης με τη δημόσια συγκοινωνία, προκειμένου να παρασχεθεί στους πολίτες η δυνατότητα μετακίνησης με ασφάλεια (Tirachini & Cats 2020).

Ένα πρώτο μέτρο ήταν αυτό που υιοθετήθηκε στο Λονδίνο και αφορούσε στην τήρηση της απόστασης των 2 μέτρων μεταξύ των επιβατών κατά τη μετακίνησή τους με λεωφορεία αλλά και με τον υπόγειο σιδηρόδρομο. Από την άλλη, υπήρξαν πόλεις όπως το Παρίσι που ανέστειλαν την πρόσβαση σε πολυσύχναστους σταθμούς λεωφορείων και τρένων, ενώ προέβησαν στη λύση του ανοίγματος συγκεκριμένων γραμμών σε διαφορετικές ώρες της ημέρας. Ένας μεγάλος αριθμός χωρών στην Ασία, την Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική, υιοθέτησαν τη χρήση προστατευτικών μασκών, ενώ στις ίδιες περιοχές εφαρμόστηκε επίσης η πρακτική της εγκατάστασης πλαστικών χωρισμάτων εντός των Μέσων Μαζικής Μεταφοράς, προκειμένου να εξασφαλίζεται η απαιτούμενη απόσταση μεταξύ των επιβατών (Schwartz 2020).

Ενδιαφέρον όμως παρουσιάζει και η περίπτωση των πόλεων της Κίνας. Εκεί σύμφωνα με τους Chinn et al., (2020), οι επιβάτες υποβάλλονταν σε έλεγχο της σωματικής τους θερμοκρασίας πριν την είσοδό τους στα Μέσα Μαζικής Μεταφοράς. Ένα ακόμη μέτρο που βρήκε εφαρμογή σε πολλές πόλεις της Ευρώπης και της Ασίας, ήταν η πρακτική της κράτησης θέσεων, ακόμα και για κοντινές διαδρομές. Παραδείγματα εδώ αποτελούν ο δανέζικος ιδιωτικός φορέας εκμετάλλευσης σιδηροδρόμων (DSB) και η περίπτωση της πόλης της Ταϊwan. Η Ταϊwan μάλιστα προχώρησε περαιτέρω στη θέσπιση μιας αυστηρής πολιτικής κρατήσεων για τον προαστιακό και τον υπεραστικό σιδηρόδρομο, προκειμένου να αντιμετωπιστεί η πληρότητα των μετακινήσεων, πάντα με ασφάλεια και διατηρώντας τη φυσική απόσταση των επιβατών εντός των συρμών.

Εικ. 3.3.1.3: Διαχωριστικές ασπίδες προστασίας σε λεωφορείο στις Φιλιππίνες (Πηγή: www.philstar.com)

3.3.2 ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΑΝΑΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΧΩΡΟΥ

Μέσα στο πλαίσιο της πανδημίας σε πολλές πόλεις του κόσμου εφαρμόστηκαν πρακτικές που είχαν ως στόχο τη μετατροπή ιδιωτικών χώρων όπως ταρατσες, αυλές ή ιδιωτικούς κήπους σε οιονεί δημόσιους χώρους. Σύμφωνα με τον Frick (2007), τέτοιοι ιδιωτικοί χώροι συνήθως δεν είναι ελκυστικοί στο ευρύ κοινό, όμως σε περιπτώσεις κατά τις οποίες παρατηρούνται έντονες πιέσεις ή κρίσεις, παρατηρείται το φαινόμενο της μετατροπής των ιδιωτικών αυτών χώρων σε δημόσιους, από τους κατοίκους των πόλεων.

Αναφορικά με τα παραπάνω, ένα πρώτο παράδειγμα είναι αυτό της Φλωρεντίας, όπου εκπονήθηκε ένα πρωτότυπο σχέδιο σε εξωτερικό χώρο με το όνομα “Sto Distante”, που σημαίνει: “κρατάω την απόστασή μου”. Το σχέδιο αυτό περιελάμβανε την κατασκευή ενός πλέγματος βαμμένου με άσπρη μπογιά και αποτελούσε επί της ουσίας μια σήμανση-υπενθύμιση για την τήρηση των αποστάσεων. Το σχέδιο αυτό βρήκε εφαρμογή και σε ιδιωτικούς χώρους άλλων χωρών όπως σε σταθμούς υπόγειων σιδηροδρόμων στις ΗΠΑ (Malgrozata 2020).

Εικ. 3.3.2.1: Η πρακτική “Sto Distante” (Πηγή: *politis.com.cy* 2020)

Μια ακόμη παρέμβαση με στόχο την προσαρμογή του χώρου στις ανάγκες της πανδημίας είναι το παράδειγμα της παρέμβασης σε δημόσιους κοινόχρηστους χώρους σε διαφορετικά σημεία πόλεων της Ιταλίας. Συγκεκριμένα, οι τοπικές αρχές προχώρησαν στο σχεδιασμό, την κατασκευή και την τοποθέτηση ειδικών κουβουκλίων από ξύλο, σκεπασμένων με ύφασμα και προορισμένων για μικρά εμβολιαστικά κέντρα, τα οποία λειτουργούσαν παράλληλα με τις ιταλικές υγειονομικές αρχές (Malgrozata 2020).

Ένα ακόμα χαρακτηριστικό παράδειγμα παρέμβασης στο δημόσιο χώρο ήταν η μετατροπή των δημόσιων χώρων στάθμευσης σε σημεία κατανάλωσης φαγητού και ποτού. Η προσαρμογή αυτή κρίθηκε ως κατάλληλη λόγω της εύκολης πρόσβασης και τήρησης των αποστάσεων μέσω ειδικών σημάτων, καθώς και της εύκολης αλλά και συχνής απολύμανσης από τις αρμόδιες αρχές. Ο στόχος της παρέμβασης ήταν διττός, δηλαδή τόσο η πρόληψη για την αναχαίτιση της μετάδοσης του ιού, όσο και η ενίσχυση της τοπικής οικονομίας, μέσω της ενίσχυσης της δραστηριότητας του τομέα της εστίασης με ασφαλή τρόπο και πάντα στο πλαίσιο της τήρησης των αποστάσεων (NACTO 2020).

Η χρήση των δρόμων ως χώροι διεξαγωγής “touch free” παιχνιδιών για τα μικρά παιδιά κατά την περίοδο της πανδημίας, αποτελεί ένα ακόμα παράδειγμα εναλλακτικής χρήσης του δημόσιου χώρου, το οποίο βρήκε ιδιαίτερη εφαρμογή στην πόλη της Νέας Υόρκης. Η εν λόγω πρακτική εκπονήθηκε στο πλαίσιο της διατήρησης της ασφάλειας από τη μετάδοση του ιού, λαμβανομένου όμως συγχρόνως υπόψη της ανάγκης για ψυχική ευεξία και συναισθηματική ικανοποίηση των μικρών παιδιών, κυρίως μετά την εφαρμογή του σκληρού lockdown (NACTO 2020).

Εικ. 3.3.2.2: Δρόμος ως χώρος παιχνιδιού κατά την πανδημία στο Detroit των ΗΠΑ (Πηγή: *nacto.org 2020*)

3.4 ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΗΣ ΕΥΑΛΩΤΟΤΗΤΑΣ

Παρόλο που όπως διαφαίνεται έως αυτό το σημείο και με βάση τη διεθνή βιβλιογραφία αλλά και την ειδησεογραφία σχετικά με την πορεία και τα αποτελέσματα τη πανδημικής κρίσης, οι περισσότερες χώρες στον κόσμο επλήγησαν και εξακολουθούν να πλήγονται σε μεγάλο βαθμό από την πανδημία, δεν επηρεάστηκαν όλοι με τον ίδιο τρόπο, ούτε στον ίδιο βαθμό (Marmot et al., 2020). Η φράση, “ο Covid-19 δεν κάνει διακρίσεις”, επαναλήφθηκε σε διάφορες φάσεις της πανδημίας, παραγνωρίζοντας ότι μια από τις όψεις της πανδημίας ήταν και η ανάδυση στην επιφάνεια ή/και η ενίσχυση ποικίλων χωροκοινωνικών ανισοτήτων στον αστικό χώρο διαφορετικών πόλεων σε παγκόσμια κλίμακα. Η παραπάνω φράση δεν αποτελεί παρά έναν επικίνδυνο μύθο, που παραγκωνίζει την αυξημένη ευαλωτότητα των κοινωνικά περιθωριοποιημένων και οικονομικά αποστερημένων ατόμων. Οι αρχικοί ισχυρισμοί ότι ο ιός θα μπορούσε να αποτελέσει έναν εξαιρετικό “ισοσταθμιστή”, απορρίφθηκαν σχεδόν αμέσως, τόσο όσον αφορά στο πεδίο της υγείας, όσο και του πλούτου (Phillips 2020).

Η δομική βία περιγράφει τους τρόπους μέσα από τους οποίους οι θεσμοί και οι κυρίαρχες πρακτικές προκαλούν βλάβες στις βασικές ανάγκες των ανθρώπων, ενώ είναι δυνατόν με την κατάλληλη πρόνοια αυτές να αποφευχθούν. Αναφέρεται στους μεγάλους κλίμακας κοινωνικούς, οικονομικούς, πολιτικούς και ιστορικούς παράγοντες που διαμορφώνουν τις ανισότητες στην κοινωνία, συμπεριλαμβανομένων ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων, πρόσβασης σε υγειονομική περίθαλψη, στέγαση, εκπαίδευση και άλλους πόρους (Farmer 2004). Η δομική βία συνεπάγεται την άνιση κατανομή της βλάβης, η οποία βαρύνει τα πιο ευάλωτα τμήματα του πληθυσμού, αλλά προβάλλεται στη συνείδηση των ανθρώπων ως φυσική, αναπόφευκτη και μοιραία. Σήμερα, η νέα πανδημία οδηγεί τις φτωχές χώρες της Αφρικής να προειδοποιούν ως εξής: «θα πεθάνουμε από την πείνα, πριν ακόμη νοσήσουμε», με τη μεγέθυνση της φτώχειας στα ήδη φτωχά νοικοκυριά στις φτωχές χώρες της Αφρικής να προστίθεται ως ένα ακόμη στοιχείο επιδείνωσης του διαχρονικού χάσματος ανάμεσα στις ευημερούσες και τις φτωχές χώρες του πλανήτη (Ζήση & Χτούρης 2020).

Αναντίρρητα, υπάρχουν ανισότητες στον τομέα της υγείας μεταξύ διαφορετικών κοινωνικοοικονομικών ομάδων, δεδομένου ότι η κοινωνικοοικονομική κατάσταση ενός ατόμου φέρεται να επηρεάζει την κατάσταση της υγείας του. Πολλές είναι οι μελέτες που παρέχουν εμπειρικά στοιχεία για τη συσχέτιση κοινωνικοοικονομικών παραγόντων με την ανθρώπινη υγεία, τόσο τη σωματική, όσο και την ψυχική (Nobles et al., 2013; Kosidou et al., 2011). Δυσμενείς κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες όπως η φτώχεια, η ανεργία και οι κίνδυνοι που ενέχουν ορισμένα επαγγέλματα, είναι πιθανό να προκαλέσουν αρνητικές

συνέπειες για την υγεία. Άτομα που μειονεκτούν από κοινωνικοοικονομική άποψη, είναι πιθανό να ζήσουν μια λιγότερο υγιή ζωή, συμπεριλαμβανομένης της μη ικανοποιητικής πρόσβασης σε υγειονομική περίθαλψη, υγιεινά τρόφιμα ή εγκαταστάσεις αναψυχής, ελλιπούς σωματικής δραστηριότητας, υψηλότερου επιπέδου έκθεσης στο αλκοόλ και σε ουσίες. Γενικά, άτομα χαμηλότερου κοινωνικοοικονομικού επιπέδου, είναι πιο πιθανό να υποφέρουν από προβλήματα υγείας, έναντι εκείνων υψηλότερου.

Κατά το διάστημα που ξέσπασε και εξαπλώθηκε, η πανδημία επέδειξε περίτρανα το οικονομικό-ταξικό της πρόσημο. Στα μέτρα που θεσπίστηκαν για τον περιορισμό της της εξάπλωσης της νόσου, περιλαμβάνονταν περιορισμοί στην κίνηση καθώς και σε ποικιλία επιχειρηματικών και μη δραστηριοτήτων που είχαν ως αποτέλεσμα σοβαρές κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις. Έτσι αυτή η «δεύτερη πανδημία» επηρέασε δυσανάλογα όσους διαβιούσαν ήδη υπό επισφαλείς κοινωνικές, οικονομικές ή εργασιακές συνθήκες (μικρότερες επιχειρήσεις, εργαζόμενοι σε καθεστώς αδήλωτης, μαύρης εργασίας ή με επισφαλείς συμβάσεις), υπό κακές οικονομικές συνθήκες, συνθήκες ανεπαρκούς στέγασης ή/και σε υποβαθμισμένες περιοχές. Η πανδημία (ξανά) έφερε στο προσκήνιο και ενίσχυσε τις υπάρχουσες ανισότητες πλούτου, φύλου και φυλής, κάνοντας τους πλούσιους, πλουσιότερους και τους φτωχούς, φτωχότερους (Oxfam 2021). Τα στοιχεία που προέκυψαν τόσο ανά χώρα, όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο είναι τελείως ξεκάθαρα από την άποψη αυτή, επιβεβαιώνοντας τις ανησυχίες ότι ο κόσμος μας αναδείχθηκε ακόμη πιο άνισος μέσω της πανδημίας του Covid-19 (Marmot et al., 2020).

Στις περισσότερες χώρες, οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικών για την καταπολέμηση του ιού, έθεσαν ως επί το πλείστον στο επίκεντρο, άτομα με πολλαπλές συννοσηρότητες, αναδεικνύοντας τα ως τα πιο ευάλωτα (ευπαθείς ομάδες). Ωστόσο, μέσω της πρακτικής αυτής, παραγνωρίζονται μια σειρά από κοινωνικούς κυρίως παράγοντες, που δύνανται να αυξήσουν την έκθεση και τη θνησιμότητα από τον Covid-19. Σε πολλές πόλεις ανά τον κόσμο, με σημαντικές διαφορές μεταξύ τους, μια σειρά από μελέτες που αφορούν τη μετάδοση και τη θνητότητα της πανδημίας, ανέδειξαν τους συσχετισμούς των περιστατικών με τις συγκεντρώσεις φτώχειας και κοινωνικών ανισοτήτων, των συστημάτων υγείας αλλά και της εμπιστοσύνης στους θεσμούς/κράτος. Ακολουθεί μια αναλυτική σκιαγράφηση των παραπάνω παραγόντων, σε συνδυασμό με παραδείγματα πόλεων και χωρών ανά την Ευρώπη και τις ΗΠΑ, όπου παρατηρήθηκε έμπρακτα η διατήρηση ή και η ανάδυση νέων ανισοτήτων, εξαιτίας των εν λόγω παραγόντων, κατά το διάστημα της πανδημίας.

Υποκείμενα νοσήματα

Τα άτομα χαμηλής κοινωνικοοικονομικής κατάστασης παρουσίασαν αυξημένο κίνδυνο στην έκθεση του ιού, καθώς αποτέλεσμα των δυσχερειών των οικονομικά φτωχότερων πληθυσμών οι οποίοι συνηθίζουν να απασχολούνται σε επαγγέλματα που δεν τους παρέχεται η ευκαιρία εργασίας από το σπίτι, είναι η αύξηση των επιπέδων άγχους και η εξασθένιση του ανοσοποιητικού συστήματος, δεδομένου ότι το αυξημένο στρες αποδυναμώνει το ανοσοποιητικό σύστημα, καθιστώντας τα πάσχοντα άτομα πιο επιρρεπή σε μια σειρά από ασθένειες και σε επικίνδυνες συμπεριφορές για την υγεία. Επιπλέον, τα άτομα που ανήκουν σε ομάδες χαμηλού κοινωνικοοικονομικού επιπέδου, είναι πιο πιθανό να έχουν ασταθείς συνθήκες εργασίας και εισοδήματα, συνθήκες που επιδεινώθηκαν περαιτέρω κατά το διάστημα της πανδημίας. Ένας ακόμη λόγος αύξησης των επιπέδων του στρες στα άτομα αυτά είναι η οικονομική αβεβαιότητα που βιώνουν, επιφέροντας ανάλογες, δυσάρεστες επιπτώσεις και στην ψυχική τους υγεία. Επομένως, η φτώχεια μπορεί όχι μόνο να αυξήσει την πιθανότητα έκθεσης κάποιου στον ιό, αλλά και

να μειώσει ταυτόχρονα την ικανότητα του ανοσοποιητικού συστήματός του να τον καταπολεμήσει (Patel 2020).

Πλήθος επιδημιολογικών ευρημάτων συνδέει τα μη μεταδιδόμενα νοσήματα, όπως αυτά που σχετίζονται με συμπεριφορές απειλητικές για την υγεία, π.χ. υπέρταση, διαβήτη και νοσήματα του κατώτερου αναπνευστικού συστήματος με κοινωνικοοικονομικές μεταβλητές, οι οποίες σχετίζονται με την έλλειψη άσκησης, την παχυσαρκία, την ανθυγιεινή κατοίκηση, την ανθυγιεινή διατροφή, το άγχος, την επισφαλή διαβίωση και την ανθυγιεινή εργασία. Τα παραπάνω νοσήματα συνδέθηκαν αποδεδειγμένα με αυξημένο κίνδυνο θανάτου από Covid-19. Οι χαμηλά εισοδηματικές τάξεις έχουν αυξημένη εμφάνιση τέτοιων υποκειμένων νοσημάτων, όπως και αυξημένη επισφάλεια ως προς τις συνθήκες κατοίκησης και την εργασία. Επομένως, τα κοινωνικά και οικονομικά επισφαλή τμήματα του πληθυσμού βιώνουν μια αυξημένη ευπάθεια για μόλυνση (Ζήση 2005). Άρα ο κίνδυνος μόλυνσης όπως και ο κίνδυνος για ακατάλληλη ή μη έγκαιρη αναγνώριση και αντιμετώπιση της απειλής πλήττουν κυρίως τις ασθενέστερες κοινωνικές τάξεις τόσο σε ευημερούσες όσο και σε φτωχές χώρες, με αποτέλεσμα και την αυξημένη πιθανότητα θνητότητας των ατόμων αυτών από Covid-19.

Σε γενικές γραμμές, οι κοινωνικά και οικονομικά ασθενέστερες ομάδες εμφανίζουν χαμηλότερο προσδόκιμο ζωής και υψηλή νοσηρότητα σε σύγκριση με τις προνομιούχες κοινωνικές ομάδες (Ζήση 2005). Αυτό το μοτίβο της άνιση κατανομής «επαναλαμβάνεται με σταθερό τρόπο και στις διαφορετικές μεταξύ τους φύσης πανδημίες καταδεικνύοντας ότι η υγειονομική, οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική επισφάλεια αποτελεί βασικό παράγοντα θνησιμότητας» (Amiesen 2009, σελ. 670).

Εισόδημα-οικονομική επισφάλεια

Η οικονομική εξάρθρωση των ήδη επιβαρυσμένων κοινωνιών που δημιούργησε η παγκόσμια ύφεση του 2008, σε συνάρτηση με την κοινωνική ανάγκη που προέκυψε για περαιτέρω φροντίδα σε ορισμένες οικογένειες, κατά την περίοδο της πανδημίας, αποτελούν τις κύριες επιπτώσεις της. Η κοινωνική απόσταση και απομόνωση ορισμένων ατόμων ενέτειναν ακόμη περισσότερο τη δημιουργία ανισοτήτων, αν λάβει κανείς υπόψη τα νοικοκυριά που στερούνται την πρόσβαση σε βασικές υπηρεσίες και υποδομές, διαβιώντας μέσα σε κακουχίες, τις οικογένειες που δεν έχουν καμία πηγή εισοδήματος, καθώς η εργασία τους διακόπηκε η ανεστάλη, τα άτομα που ζουν μόνα, εγκλωβισμένα από οικεία τους πρόσωπα και άτομα που χρήζουν την κάλυψη σύνθετων αναγκών υγείας (Ζήση 2005).

Επιπλέον, η ανεργία και η φτώχεια αναδεικνύονται ως σημαντικοί παράγοντες διαμόρφωσης των ποσοστών θνησιμότητας από τον ιό (Goutte et al., 2020). Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με έρευνα που εστίασε σε μια πυκνοκατοικημένη περιοχή της Γαλλίας, οι Goutte et al. (2020), κατέληξαν στο ότι μια σειρά από δείκτες υψηλής οικονομικής επισφάλειας, όπως τα ποσοστά ανεργίας και φτώχειας, η έλλειψη βασικής εκπαίδευσης και η στέγαση είναι κρίσιμοι παράγοντες όσον αφορά στον καθορισμό των ποσοστών θνησιμότητας από Covid-19.

Στην πόλη της Βαρκελώνης, στις συνοικίες τις χαρακτηρισμένες ως περιοχές χαμηλού εισοδήματος, παρατηρήθηκε δυο φορές υψηλότερος κίνδυνος για την εξάπλωση της νόσου και τη μόλυνση των κατοίκων, συγκριτικά με συνοικίες στις οποίες διαβιούν κάτοικοι ανώτερων εισοδηματικών κλιμακίων. Μέσα στο ίδιο πλαίσιο κινείται και το

παράδειγμα της Αγγλίας και συγκεκριμένα περιοχών στην Ουαλία, όπου υπολογίστηκε επίσης διπλάσιος κίνδυνος για τη μετάδοση της νόσου, σε σχέση με περιοχές με περισσότερη οικονομική ευμάρεια. Ακολούθως στη Γαλλία, σε υποβαθμισμένες περιοχές και γεωγραφικά διαμερίσματα όπου παρατηρούνται μεγάλες οικονομικές ανισότητες, σημειώθηκε επίσης υψηλότερος κίνδυνος μετάδοσης του ιού αλλά και μεγαλύτερες πιθανότητες νόσησης των κατοίκων (Kondilis et al., 2021).

Οι τάσεις των αυξανόμενων ανισοτήτων κατέστησαν αντιληπτές σε όλη την Ευρώπη. Για παράδειγμα, ενώ η βόρεια Ιταλία αποτελούσε την πρώτη είδηση το Μάρτιο του 2020 για το βαρύτατο πλήγμα που της επέφερε η πανδημία, ένα χρόνο αργότερα, έγιναν γνωστές οι δευτερογενείς επιπτώσεις της πανδημίας στη χώρα, με την εκτόξευση του ποσοστού των «νέων φτωχών» (new poor), δηλαδή ατόμων αιτούντων για πρώτη φορά οικονομική ενίσχυση, στο 105%, το διάστημα μεταξύ Μαρτίου και Μαΐου 2020. Μάλιστα, τα 2,1 εκατομμύρια ιταλικά νοικοκυριά εκ των οποίων τουλάχιστον το ένα μέλος δεν έχει σταθερή εργασία και εισόδημα, εικάζεται ότι θα περιέλθουν σε καθεστώς φτώχειας λόγω της πανδημίας (Italiana 2020).

Στην Ιρλανδία από την άλλη, το Ινστιτούτο Οικονομικών και Κοινωνικών Ερευνών υπολόγισε ότι 400.000 οικογένειες θα έχαναν το 20% του διαθέσιμου εισοδήματός τους, χωρίς την υιοθέτηση σημαντικών πολιτικών αλλαγών (Beirne et al., 2020), ενώ το ποσοστό ανεργίας στη χώρα αυξήθηκε από 5% σε 20% το 2020 (McQuinn et al., 2020). Στην Αυστρία, όσοι ήδη διέτρεχαν μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας ή αποκλεισμού, επηρεάστηκαν περισσότερο από τις κοινωνικοοικονομικές συνέπειες της πανδημίας, σε σχέση με το μέσο όρο, καταδεικνύοντας όλο και περισσότερες ορατές τις διαφορές μεταξύ των φτωχών και της μεσαίας τάξης, των ανέργων και των απασχολούμενων, των ηλικιωμένων και των νέων. Μάλιστα, από αυτούς που επηρεάστηκαν ιδιαίτερα, ήταν όσοι εργαζόνταν με μερική απασχόληση για να συμπληρώσουν τα επιδόματα ανεργίας ή τις χαμηλές συντάξεις τους (Austrian Federal Ministry 2020). Ομοίως, εργαζόμενοι χαμηλότερων εισοδηματικών κλιμακίων στη Γερμανία, έχασαν το μεγαλύτερο ποσοστό του εισοδήματός τους και υπέφεραν από ζημίες σχεδόν δύο φορές συχνότερα σε σχέση με άτομα υψηλών εισοδημάτων (Kohlrausch et al., 2020).

Η σημασία του εισοδήματος ως παράμετρος ευαλωτότητας έναντι στην πανδημία, αποτυπώνεται στην πρόσφατη εκρηκτική εξάπλωση της πανδημίας στη Νότια Ευρώπη, η οποία συνέβη στον απόηχο της οικονομικής κρίσης του 2008 και μέσα στα συντρίμια των πολιτικών λιτότητας που αποδεκάτισαν τα δημόσια συστήματα υγείας (Αθανασίου 2020). Στην Ισπανία, οι κάτοικοι των πόλεων που λόγω εργασιακού αντικειμένου δεν μπορούσαν να εργαστούν μέσω τηλεργασίας όπως και όσοι από αυτούς δεν είχαν γνώσεις ή πρόσβαση στα απαιτούμενα για την τηλεργασία, ηλεκτρονικά συστήματα, οδηγήθηκαν σε μείωση των εισοδημάτων τους. Αυτή η μείωση η οποία σημειώθηκε σταδιακά, στην πορεία κλιμακώθηκε, με αποτέλεσμα την αύξηση της διαφοράς ανάμεσα στα χαμηλότερα και τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, από το 17% στο 47% (Hernando et al., 2020). Αλλά και στην Ιταλία, σύμφωνα με μια πρώτη έρευνα που διεξήχθη από την ιταλική κυβέρνηση στις αρχές Απριλίου του 2020, σχετικά με τις επιπτώσεις της πανδημίας στα διάφορα κοινωνικά στρώματα, εκείνοι που επλήγησαν περισσότερο ήταν τα άτομα που ήταν ήδη πιο ευάλωτα. Η πτώση του εισοδήματος υπήρξε μεγαλύτερη για τους εργαζόμενους με χαμηλό εισόδημα και μικρότερη για τα ευκατάστατα νοικοκυριά. Ένας από τους κύριους λόγους της αύξησης του οικονομικού αυτού χάσματος όπως και στην περίπτωση της Ισπανίας, ήταν τόσο η μη ικανότητα όλων των πολιτών στην τηλεργασία όσο και η αυξημένη ανάγκη των κατώτερων οικονομικά στρωμάτων να δαπανούν περισσότερο χρόνο και χρήμα προκειμένου να μεταβούν στον τόπο εργασίας τους (Brunori et al., 2020).

Πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας

Ένας ακόμη σημαντικός παράγοντας ευαλωτότητας των ατόμων χαμηλής κοινωνικοοικονομικής τάξης είναι η δυσκολία πρόσβασης στο σύστημα υγείας και η παροχή υγειονομικής περίθαλψης. Τα οικονομικά μειονεκτούμενα άτομα, επειδή η φτώχεια είναι από μόνη της ένας παράγοντας κινδύνου που αυξάνει τον κίνδυνο διάφορων υποκείμενων νοσημάτων, θεωρούνται πιο ευάλωτα (Patel et al., 2020). Νοσούντες και “θύματα” του Covid-19 που ζούσαν στα όρια φτώχειας και έπασχαν ήδη από κάποιο υποκείμενο νόσημα, βρέθηκαν σε συγκριτικά υψηλότερο κίνδυνο από τους πιο προνομιούχους οικονομικά. Στην προσπάθεια διαχείρισης των κρουσμάτων, στο εθνικό σύστημα υγείας, κατέστη ακόμη πιο ορατή η ύπαρξη ανισοτήτων στην υγειονομική περίθαλψη, την ασφαλιστική κάλυψη και την πρόσβαση σε υπηρεσίες κοινωνικής φροντίδας. Υπό αυτές τις συνθήκες και συνδυαστικά με τα ελλιπή μέτρα κοινωνικής πρόνοιας, εντάθηκε ολοένα και περισσότερο αρνητικά η κατάσταση (Ζήση & Χτούρης 2020).

Επίσης, συχνό φαινόμενο αποτελεί το ότι άτομα χαμηλού κοινωνικοοικονομικού προφίλ, τείνουν να παρουσιάζονται στα νοσοκομεία και τις διάφορες δομές υγείας, σε αρκετά προχωρημένο στάδιο της ασθένειάς τους, οδηγώντας σε ακόμα χειρότερα αποτελέσματα για την υγεία τους.⁴ Το γεγονός αυτός μόνο δυσάρεστες επεκτάσεις ενείχε για την εξέλιξη της υγείας των οικονομικά μειονεκτούντων ατόμων που προσβλήθηκαν από τον Covid-19. Από την άλλη, η πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη και η ποιότητα αυτής, καθορίζεται μεταξύ άλλων και από την ικανότητα ενός ατόμου να χρησιμοποιεί τις υπηρεσίες υγείας με άνεση και έχοντας πλήρη πεποίθηση ότι οι αρμόδιοι γιατροί και νοσηλευτές θα τους περιποιηθούν με σεβασμό. Αυτό όμως είναι κάτι που συνήθως παρεμποδίζεται από γλωσσικά εμπόδια, τη στάση των ίδιων των ασθενών απέναντι στους παρόχους υγειονομικής περίθαλψης, όπως και αντίστοιχα τη στάση των επαγγελματιών υγείας προς ασθενείς που ανήκουν σε μειονοτικές ομάδες.⁵ Γεγονός είναι ότι οι διακρίσεις που τυχόν υπαγορεύονται από το ευρύτερο πλαίσιο της κοινωνίας, επηρεάζει άμεσα τόσο τη συμπεριφορά των επαγγελματιών υγείας, όσο και τις προσδοκίες των ασθενών που ανήκουν σε μειονοτικές ομάδες, οι οποίοι αναμένοντας ή και φοβούμενοι ότι θα απαξιωθούν, ή γελοιοποιηθούν, συχνά αποτρέπονται από το να αποταθούν σε υποδομές υγείας. Για το λόγο αυτό, τα παραπάνω αποτέλεσαν παράγοντες μείωσης της πρόσβασης στην υγειονομική περίθαλψη για τον Covid-19, όσον αφορά στους ασθενείς χαμηλού κοινωνικοοικονομικού στάτους.

Συνθήκες διαβίωσης

Τα άτομα που μειονεκτούν οικονομικά είναι πιο πιθανό να ζουν υπό συνθήκες συνωστισμού. Χαρακτηριστικό είναι ότι το 7% του φτωχότερου 20% των νοικοκυριών του Ηνωμένου Βασιλείου, ζουν σε υπερπλήρεις κατοικίες, κάτι που συνιστά αυξημένο

⁴ Cookson R, Propper C, Asaria M, Raine R. Socio-economic inequalities in health care in England [Internet] *Fisc Stud* 2016 Sep 1. <https://doi.org/10.1111/j.1475-5890.2016.12109>

⁵ Szczepura A. Access to health care for ethnic minority populations. *Postgrad Med J* 2005 Mar:141e7.

κίνδυνο για λοιμώξεις του κατώτερου αναπνευστικού συστήματος.⁶ Οι κακές συνθήκες στέγασης, ο κακός εξαερισμός της κατοικίας η περιορισμένη πρόσβαση σε χώρους πρασίνου και ο συνωστισμός οδηγούν στη μείωση της συμμόρφωσης όσον αφορά στους όρους που επιτάσσει η κοινωνική αποστασιοποίηση.

Επάγγελμα

Από άποψη υγείας, ορισμένες ομάδες φέρουν υψηλότερο κίνδυνο μόλυνσης λόγω της εργασίας τους, κοινωνικών συνθηκών ή διαβίωσης που δεν επιτρέπουν τη διατήρηση της κοινωνικής απόστασης. Είναι κατά κανόνα οι φτωχότεροι οικονομικά άνθρωποι που αποτελούν το φθηνό και απαραίτητο εργατικό δυναμικό, τι οποίο εργάζεται απροστάτευτο στην πρώτη γραμμή της εξυπηρέτησης των βασικών αναγκών αυξάνοντας ισχυρά την πιθανότητα της έκθεσης από τον ιό ενώ συνήθως απασχολούνται σε επαγγέλματα όπου δεν προβλέπεται η δυνατότητα εργασίας από το σπίτι. Οι ομάδες αυτές εργαζομένων, οι οποίες, απεδείχθησαν ως «βασικές» για τη σωτηρία της κοινωνίας (essential workers), έπρεπε να συνεχίσουν να προσέρχονται στο χώρο εργασίας τους ακόμα και υπό τις συνθήκες της πανδημίας, με αποτέλεσμα μεγαλύτερο κίνδυνο έκθεσης για τον εαυτό τους, τις οικογένειές τους, τους συναδέλφους τους και τους συνεπιβάτες τους στα Μέσα Μαζικής Μεταφοράς. Στην κατηγορία αυτή εμπίπτουν, μεταξύ άλλων, υπάλληλοι σε σούπερ μάρκετ, υπηρεσίες παράδοσης, οδοκαθαριστές, οι εργάτες σε αποθήκες, οι εργαζόμενοι σε Μέσα Μαζικής Μεταφοράς, οι οδηγοί λεωφορείων (Bambra et al., 2021).

Φυλή-εθνότητα

Η διεθνής επιστημονική κοινότητα για τη δημόσια υγεία, εξετάζοντας την ταχύτητα εξάπλωσης της νόσου σε κοινωνικές ομάδες, που διαχρονικά θίγονται από τις φυλετικές διακρίσεις και τις μεγάλες ανισότητες στην υγειονομική περίθαλψη, την ασφαλιστική κάλυψη και την πρόσβαση σε υπηρεσίες κοινωνικής φροντίδας, κρούει τον κώδωνα του κινδύνου ότι η πανδημία του Covid-19 συνδυαστικά με την έλλειψη μέτρων κοινωνικής πρόνοιας, επιδείνωσε δραματικά και δυσανάλογα τις ήδη προϋπάρχουσες αδικίες σε βάρος των μειονοτήτων (Ισπανόφωνων, Αφροαμερικανών, ιθαγενών Αμερικανών, κοινοτήτων μαύρων). Οι Αφροαμερικανοί και άλλες μειονότητες στις μεγάλες πόλεις των ΗΠΑ επλήγησαν κατεξοχήν από την πανδημία, με πληθώρα καταγεγραμμένων κρουσμάτων αλλά και θανάτων, σε σύγκριση με το συνολικό πληθυσμό, με χαρακτηριστικό παράδειγμα το Μιλγουόκι, όπου τα 3/4 των συνολικών θυμάτων των σχετιζόμενων με την νόσο Covid-19 ήταν Αφροαμερικανοί, και το Σαιντ Λούις, όπου ήταν όλοι, εκτός από τρεις (Van Dorn et al., 2020).

Σύμφωνα με μια μελέτη που έλαβε χώρα στην Αγγλία, οι οι μειονοτικές εθνοτικές ομάδες όμως και οι κοινότητες μαύρων και Ασιατών, διέτρεξαν αυξημένο κίνδυνο θανάτου από Covid-19 (Aldridge et al., 2020). Ομοίως, μια άλλη μελέτη που διεξήχθη στις ΗΠΑ, έφερε στο φως σημαντικές φυλετικές και εθνοτικές ανισότητες, σχετικά με τη θνησιμότητα από Covid-19, με τους μαύρους και Αφροαμερικανούς να επηρεάζονται και να πεθαίνουν από τον ιό, σε δυσανάλογα νούμερα στο σύνολο τη χώρας (Holmes et al., 2020).

Μία άλλη μελέτη στο Ηνωμένο Βασίλειο από την άλλη, κατέδειξε ότι οι οικονομικές

⁶ Non-decent housing and overcrowding [Internet]. Joseph Rowntree Foundation. Διαθέσιμο στο: <https://www.jrf.org.uk/data/non-decenthousing-and-overcrowding>.

επιπτώσεις ήταν περισσότερο οδυνηρές για τους Μαύρους, τους Ασιάτες και τις εθνοτικές μειονότητες, από ό,τι για τους λευκούς Βρετανούς, παράλληλα με το ότι οι εργαζόμενοι νεαρής ηλικίας, επλήγησαν οικονομικά περισσότερο από τους μεσήλικες εργαζόμενους, όπως και οι αυτοαπασχολούμενοι, συγκριτικά με τους μισθωτούς εργαζόμενους (Adams-Prassl et al., 2020).

Ταυτόχρονα, φυλετικές προσβολές, κοροϊδίες, λεκτική και σωματική κακοποίηση κάνουν όλο και συχνότερα την εμφάνισή τους στο δημόσιο χώρο, εγείροντας ερωτήματα σχετικά με τον αντίκτυπο των ρατσιστικών επιθέσεων σε μειονότητες κατά τη χρήση, την πρόσβαση και τις αντιλήψεις τους περί του δημοσίου χώρου. Στις ΗΠΑ, η πρόσφατη δολοφονία του George Floyd έχει το χαρακτήρα «υπενθύμησης» για τους Αφροαμερικανούς, ότι οι δρόμοι και οι χώροι αστικού πρασίνου δεν αποτελούν ασφαλείς χώρους για αυτούς (Summers 2020).

Φύλο

Μπορεί να ειπωθεί συνολικά ότι η ευαλωτότητα των γυναικών ως προς τον Covid-19 είναι πολύπλευρη και πολυεπίπεδη (Marchand et al., 2016). Τα μέτρα περιορισμού, είχαν ως αποτέλεσμα σε πολλές περιπτώσεις, τη μείωση των ωρών εργασίας πολλών γυναικών ή και τη μόνιμη απομάκρυνσή τους από αυτήν. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι πωλήτριες σε καταστήματα που έκλεισαν, οι μετανάστριες οικιακές βοηθοί που έπαψαν ενδεχομένως να είναι ευπρόσδεκτες στα σφραγισμένα σπίτια των ντόπιων, οι καθαρίστριες σε συνεργεία των οποίων το αντικείμενο καταργήθηκε καθώς τα γραφεία, τα σχολεία και τα πανεπιστήμια που καθάριζαν, παρέμειναν κλειστά, οι κομμώτριες και οι εργαζόμενες σε κέντρα αισθητικής, των οποίων η δουλειά θεωρήθηκε πολυτέλεια (Βαΐου 2020). Τα περιοριστικά μέτρα και τα μέτρα κοινωνικής αποστασιοποίησης επομένως που υιοθετήθηκαν σε όλο σχεδόν τον κόσμο, οδήγησαν στην οικονομική «αφαίμαξη» πολύ μεγάλου αριθμού γυναικών, καθώς επέδρασαν αποδιοργανωτικά σε μια σειρά από τομείς της οικονομίας, στους οποίους οι γυναίκες έχουν κυρίαρχη παρουσία. Συγκεκριμένα, οι γυναίκες στις χώρες του ΟΟΣΑ, συνιστούν το 47% του εργατικού δυναμικού στον τομέα των αερομεταφορών, το 60% στον τουρισμό, το 53% στην εστίαση και το 62% στο λιανικό εμπόριο (Queisser et al., 2020).

Στην πατριαρχική κοινωνία μας, είναι γυναίκες εκείνες που επωμίζονται τα τρία τέταρτα της φροντίδας αυτής, όπως και τον αυξημένο όγκο που επιφέρει το «μένουμε σπίτι» (Βαΐου 2020). Έτσι, παράλληλα με τις άμεσες δυσκολίες επιβίωσης με το πενιχρό επίδομα με το οποίο κατέληξαν πολλές γυναίκες στην περίοδο της πανδημίας, ήρθαν συγχρόνως αντιμέτωπες με τη διαστολή της οικιακής εργασίας και τις ποικίλες ανασφάλειες και διαφοροποιημένες ανάγκες πρακτικής και ψυχολογικής φροντίδας που αναδύθηκαν στο διευρυμένο χρόνο της καθημερινής συμβίωσης (Βαΐου 2020). Η οργάνωση της καθημερινότητας χρειάστηκε να προσαρμοστεί στο χώρο και το χρόνο, κάτι που αύξησε και διαφοροποίησε σημαντικά τον όγκο και το περιεχόμενο της φροντίδας και της απλήρωτης οικιακής εργασίας.

Παράλληλα όμως με την πανδημία του Covid-19, κατά την πρώτη περίοδο εξάπλωσής του, αναδύθηκε και μια άλλη μορφή πανδημίας ή αλλιώς η «σκιά της πανδημίας», όπως χαρακτηρίστηκε η βία κατά των γυναικών, από την πρόεδρο της GREVIO, Marceline Naudi. Η ίδια σε ανακοίνωσή της ανέφερε ότι «για πολλές γυναίκες και παιδιά, το σπίτι δεν είναι ένα ασφαλές μέρος», δεδομένου ότι οι πολιτικές απομόνωσης και περιορισμού που εφαρμόστηκαν από τα κράτη προκειμένου να αντιμετωπιστεί η διάδοση του κορονοϊού, για τα θύματα ενδοοικογενειακής βίας, είχε ως συνέπεια την περαιτέρω αύξηση του κινδύνου και την έκθεσή τους σε όλες τις μορφές έμφυλης και ενδοοικογενειακής βίας, λόγω του περιορισμού της μετακίνησής τους και της συγκατοίκησης συνεχώς με τον κακοποιητή τους. Ο κίνδυνος αυτός υπήρξε ακόμη

μεγαλύτερος για γυναίκες και κορίτσια ευάλωτων κοινωνικών ομάδων (1η Ετήσια έκθεση για τη Βία κατά των γυναικών 2020).

Η Ευρώπη βίωσε μια σημαντική αύξηση των κλήσεων σε τηλεφωνικές γραμμές βοήθειας για τα θύματα βίας, κυμαινόμενη από 25% στην Ιρλανδία έως 694% στη Φινλανδία. Αναφορές από το Ηνωμένο Βασίλειο μάλιστα, αποδεικνύουν ότι, σε σύγκριση με τα δεδομένα από την περασμένη δεκαετία, διπλάσιος αριθμός γυναικών, θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας, σκοτώθηκαν από τους θύτες τους στο διάστημα μεταξύ 23 Μαρτίου και 12 Απριλίου 2020 και μόνο ενώ οι τηλεφωνικές κλήσεις σε γραμμές βοήθειας για ενδοοικογενειακή κακοποίηση αυξήθηκαν κατά 700% (European Union 2020).

Στην Ελλάδα, το διάστημα της πανδημίας εγκαθιδρύθηκε μια επικίνδυνη κατάσταση που ευνόησε τον έλεγχο και τη βίαιη συμπεριφορά πίσω από κλειστές πόρτες, καθώς πολλές γυναίκες λόγω περιορισμού στο σπίτι απομονώθηκαν με ήδη βίαιους συντρόφους και απομακρύνθηκαν από ανθρώπους και δίκτυα που μπορούσαν να τις βοηθήσουν. Η επικρατέστερη μορφή βίας το διάστημα 1/11/2019-31/10/2020 στην Ελλάδα, ήταν η ενδοοικογενειακή βία σε ποσοστό 84%, ενώ ιδιαίτερα εμφανείς ήταν οι επιπτώσεις της καραντίνας στις πιο ευάλωτες γυναίκες του πληθυσμού, όπως τις γυναίκες πρόσφυγες και μετανάστριες, γυναίκες σε συνθήκες φτώχειας, γυναίκες με αναπηρία, γυναίκες μονογονείς, γυναίκες ηλικιωμένες, γυναίκες χαμηλής ειδίκευσης κ.α. (1η Ετήσια έκθεση για τη Βία κατά των γυναικών 2020).

Μειονότητες

Κατά τη διάρκεια της πανδημίας πραγματοποιήθηκαν ανησυχητικές επιθέσεις σε μειονοτικές ομάδες σε όλο τον κόσμο, ενώ έντονη ήταν η αναπαραγωγή ρατσιστικών απόψεων στον κυρίαρχο λόγο, οδηγώντας στο στιγματισμό και τη στοχοποίηση συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων μέσω πολεμοχαρών στερεοτύπων στο όνομα της «υγειονομικής απειλής» (Αθανασίου 2020).

Γεγονός είναι ότι μειονοτικές ομάδες (πρόσφυγες, άστεγοι κλπ) είχαν περισσότερες πιθανότητες νοσήσουν σοβαρά από τον Covid-19 (Marmot et al., 2020). Για παράδειγμα, τα ποσοστά θνησιμότητας στις υποβαθμισμένες περιοχές του Ηνωμένου Βασιλείου ήταν διπλάσια από αυτά των λιγότερο υποβαθμισμένων περιοχών, το διάστημα μεταξύ Μαρτίου και Ιουλίου 2020 (Johnson et al., 2021).

Κατά τον ίδιο τρόπο, στις υποβαθμισμένες γειτονιές του Bronx της Νέας Υόρκης, που χαρακτηρίζονται από υψηλά ποσοστά φτώχειας και συγκέντρωσης μειονοτικών ομάδων, τα ποσοστά θνησιμότητας από την πανδημική κρίση ήταν πολύ υψηλά, σε σύγκριση με τα υπόλοιπα γεωγραφικά διαμερίσματα της πόλης της Νέας Υόρκης. Αντίθετα, στην περιοχή του Manhattan που συγκεντρώνει ευκατάστατες κοινωνικές ομάδες, οι νοσηλείες και οι θάνατοι διατηρήθηκαν σε χαμηλά ποσοστά (Kondilis et al., 2021).

Στην Ελβετία, οι γυναίκες, LGBT+ άτομα, όπως και άτομα με χαμηλό εισόδημα, βασικό επίπεδο εκπαίδευσης, άτομα με προβλήματα εθισμού ή με μεταναστευτικό υπόβαθρο, βρέθηκαν να έχουν πολύ περισσότερες πιθανότητες να επηρεαστούν αρνητικά από την πανδημία (Hurst 2020). Ακόμη, μια συγκριτική μελέτη σε Γερμανία, Αυστρία και Ελβετία διαπίστωσε ότι το κλείσιμο των σχολείων κατά τα lockdowns, ευθύνεται για μακροχρόνιες αρνητικές επιπτώσεις στα παιδιά που ανήκουν σε μειονοτικές ομάδες (Huber et al., 2020). Επιπλέον, η ψυχική υγεία των παιδιών που κατατάσσονται στις εν λόγω ομάδες στη Γερμανία, βρέθηκε ότι επηρεάστηκε σε δυσανάλογο βαθμός συγκριτικά με τους συνομηλίκους τους (Ravens-Sieberer et al., 2021).

Ψηφιακό χάσμα

Η πανδημία Covid-19 προκάλεσε μια πολύ-επίπεδη μεταβολή ως προς τη χρήση των ψηφιακών μέσων σ' ένα ευρύτατο φάσμα της κοινωνικής, πολιτικής, οικονομικής και εκπαιδευτικής δραστηριότητας, ταυτόχρονα όμως συνέτεινε στη δημιουργία ενός ψηφιακού χάσματος μεταξύ εχόντων και μη εχόντων. Το ψηφιακό αυτό χάσμα αφορά στην άνιση πρόσβαση σε ψηφιακά μέσα και ψηφιακές δεξιότητες σε επίπεδο νοικοκυριού και μελών, αλλά και στο βαθμό της ψηφιακής ωριμότητας σε επίπεδο χώρας. Η πανδημία λοιπόν παρόλο που λειτούργησε ως ένας ισχυρός καταλύτης για την ενδυνάμωση των ψηφιακών επιδόσεων, ταυτόχρονα επέδρασε ως επιταχυντής ανισοτήτων για τα πιο φτωχά στρώματα του πληθυσμού, αλλά και για χώρες με χαμηλή ωριμότητα και ενσωμάτωση στις ψηφιακές τεχνολογίες (Ζήση & Χτούρης 2020).

4. ΟΙ ΑΣΤΕΓΟΙ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ

Η πανδημία αποκάλυψε κι εντατικοποίησε προϋπάρχουσες αδιόρατες δομές ανισότητας και αδικίας που διαπερνούν και συγκροτούν αυτό που αποκαλείται «πληθυσμός». Όταν οι «υπεύθυνοι» ομολογούν ότι το σύστημα υγείας είναι «στα όριά του» σημαίνει ότι κάποια σώματα δε θα βρουν πρόσβαση σε αυτό (Αθανασίου 2020). Μάλιστα, η δημόσια ανησυχία και η συσχέτιση των επιπτώσεων της πανδημίας του Covid-19 με το φόβο της αυξανόμενης ευαλωτότητας ορισμένων πληθυσμών ήταν ορατή από την αρχή της κρίσης της πανδημίας (Παπαδάτος-Αναγνωστόπουλος et al., 2020). Ο κίνδυνος αυτός επισημάνθηκε από διεθνείς οργανισμούς όπως ο ΠΟΥ, ο οποίος προσδιόρισε τους άστεγους, τους πρόσφυγες και τους μετανάστες, ως τους πιο ευάλωτους πληθυσμούς έναντι του Covid-19, εκδίδοντας κατευθυντήριες γραμμές και συστάσεις για ίση μεταχείριση και ανταπόκριση, με σκοπό την αποφυγή διακρίσεων και τη μη περαιτέρω ενίσχυση της κατάστασης αποκλεισμού τους (RCCE [IFRC, OCHA & WHO], 2020).

Η παρούσα ενότητα θα εστιάσει στους άστεγους, καθώς δε θα ήταν υπερβολή ο ισχυρισμός ότι αποτελούν από τα τμήματα εκείνα του πληθυσμού που επωμίστηκαν σε δυσανάλογα μεγάλο βαθμό τις αρνητικές επιπτώσεις της πανδημίας.

Το ζήτημα της «αστεγίας» στον ευρωπαϊκό κυρίως χώρο έλαβε δραματικές διαστάσεις κυρίως κατά τη διάρκεια της χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008 και μετά. Ανάμεσα στα κύρια αίτια της έξαρσης του φαινομένου της αστεγίας ήταν η αύξηση της ανεργίας, η κατακόρυφη άνοδος των ποσοστών της φτώχειας, η αύξηση των μεταναστευτικών ροών, η έλλειψη του κράτους πρόνοιας καθώς και η έλλειψη κοινωνικής μέριμνας και προστασίας (Θάνου 2019). Ως προς τη σύστασή του, ο άστεγος πληθυσμός στην Ευρώπη, περιλαμβάνει διάφορες κοινωνικές ομάδες καθώς και ποικίλες ηλικιακές και εθνοτικές ομάδες, καθώς και άτομα με διαφορετικές ανάγκες και ευαλωτότητες.

4.1 ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

Η έλλειψη στέγης είναι ένα από τα κύρια προβλήματα που συμπεριλαμβάνει η στρατηγική για την κοινωνική προστασία και ένταξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η πρόληψη της έλλειψης στέγης και η επαναστέγαση των αστέγων απαιτεί την κατανόηση των διαδικασιών που οδηγούν σε αυτήν και άρα μια ευρεία αντίληψη για το τι σημαίνει έλλειψη στέγης. Απαραίτητη όμως για την κατανόηση της έννοιας “έλλειψη στέγης”, κρίνεται η γνωριμία με την έννοια της ίδιας της “στέγης-οικίας”.

Η πιο σημαντική οριοθέτηση της έννοιας της στέγης-οικίας σε παγκόσμια κλίμακα έγινε για πρώτη φορά το 1997 από έναν οργανισμό των Ηνωμένων Εθνών, το Κέντρο των Ηνωμένων Εθνών για τους Ανθρώπινους Οικισμούς (UNCHS/UN-Habitat). Ο UNCHS/UN-Habitat διακήρυξε στην Κωνσταντινούπολη σε τί συνίσταται ένα επαρκές καταφύγιο για το άτομο, εμμένοντας ιδιαίτερα στον προσδιορισμό εκείνων των παραμέτρων που καλύπτουν την έννοια της επάρκειας για την ασφαλή διαβίωση και ανάπτυξη αυτού (UNCHS 1997). Το πρόβλημα βέβαια με τον ορισμό αυτό είναι ότι υπερτονίζεται η έννοια του σπιτιού σαν χώρος οίκησης (house), κτίριο, καταφύγιο και παραγνωρίζονται οι ψυχολογικές, συναισθηματικές και κοινωνικές προεκτάσεις που εννοιολογικά εμπεριέχονται στην αγγλική απόδοση της λέξης “home”(Αντωνίου 2014).

Την ανισορροπία αυτή φαίνεται ότι διαχειρίζεται ορθότερα η πρόταση της FEANTSA (European Federation of National Organization working with the Homeless), η οποία προκειμένου να παράσχει έναν κοινό κώδικα επικοινωνίας για διακρατικές ανταλλαγές σχετικά με την έλλειψη στέγης και για να αποτελέσει το μέσο για τη βελτίωση της κατανόησης και την καλύτερη καταμέτρηση της έλλειψης στέγης στην Ευρώπη, έχει

αναπτύξει μια τυπολογία για την έλλειψη στέγης και τον αποκλεισμό από την κατοικία, που ονομάζεται ETHOS (European Typology of Homelessness and Housing Exclusion).

Η τυπολογία αυτή ξεκινάει από την κατανόηση του ότι υπάρχουν τρεις παράμετροι που συνιστούν την έννοια του “σπιτιού”, η έλλειψη των οποίων, περιγράφει την έλλειψη στέγης:

- *Φυσική διάσταση:* Το να έχει κάποιος σπίτι σημαίνει ότι έχει ένα κατάλληλο οίκημα (ή χώρο), στο οποίο το άτομο και η οικογένεια του έχουν την αποκλειστική κυριότητα
- *Κοινωνική διάσταση:* Το να είναι κανείς σε θέση να διαθέτει προσωπικό χώρο και να απολαμβάνει τις κοινωνικές του σχέσεις
- *Νομική διάσταση:* Το να έχει κανείς ένα νόμιμο τίτλο για την ιδιοκτησία ενός χώρου

Η έλλειψη στέγης γίνεται αντιληπτή και αντιμετωπίζεται διαφορετικά από χώρα σε χώρα. Η ETHOS αναπτύχθηκε μέσα από μια ανασκόπηση των υφιστάμενων ορισμών της έλλειψης στέγης και των πραγματικοτήτων της αστεγίας με τις οποίες έρχονται σε επαφή οι διάφοροι κοινωνικοί λειτουργοί σε καθημερινή βάση. Συνεπώς, οι υποκατηγορίες της ETHOS προσπαθούν να καλύψουν όλες τις συνθήκες διαβίωσης που αντιστοιχούν σε μορφές αστεγίας ανά την Ευρώπη:

- *Αστεγοι στο δρόμο:* Στην ομάδα αυτή περιλαμβάνονται άτομα που δεν έχουν κανένα ασφαλές καταφύγιο και διαμένουν στο δρόμο και σε δημόσιους χώρους, όπως και άτομα που διανυκτερεύουν περιστασιακά σε ξενώνες ύπνου και υποβαθμισμένα καταλύματα.
- *Στερούμενοι κατοικίας:* Στην ομάδα αυτή περιλαμβάνονται άτομα που έχουν μέρος να κοιμηθούν αλλά προσωρινά διαμένουν σε ιδρύματα ή ξενώνες. Τέτοια άτομα μπορεί να είναι αιτούντες άσυλο, πρόσφατα αποφυλακισμένοι, θύματα ενδοοικογενειακής βίας.
- *Άνθρωποι που ζουν σε επισφαλείς συνθήκες στέγασης:* Πρόκειται για άτομα που απειλούνται με σοβαρό αποκλεισμό λόγω ανασφαλών μισθώσεων, εξώσεων και ενδοοικογενειακής βίας.
- *Άνθρωποι που διαβιούν σε ανεπαρκή-ακατάλληλα καταλύματα:* Πρόκειται για άτομα που ζουν σε τροχόσπιτα, σε παράνομους χώρους κατασκήνωσης κάμπινγκ, σε ακατάλληλα καταλύματα ή σε ακραίες συνθήκες συνωστισμού.

	OPERATIONAL CATEGORY	LIVING SITUATION	GENERIC DEFINITION
Conceptual Category	RODFLESS	1 People Living Rough	1.1 Public space or external space Living in the streets or public spaces, without a shelter that can be defined as living quarters
		2 People in emergency accommodation	2.1 Night shelter People with no usual place of residence who make use of overnight shelter, low threshold shelter
	HOUSELESS	3 People in accommodation for the homeless	3.1 Homeless hostel 3.2 Temporary accommodation 3.3 Transitional supported accommodation Where the period of stay is intended to be short term
		4 People in Women's Shelter	4.1 Women's shelter accommodation Women accommodated to experience of domestic violence and where the period of stay is intended to be short term
		5 People in accommodation for immigrants	5.1 Temporary accommodation/reception centres 5.2 Migrant workers accommodation Immigrants in reception or short term accommodation due to their immigrant status
	INSECURE	6 People due to be released from institutions	6.1 Penal institutions 6.2 Medical institutions (*) 6.3 Children's institutions/homes No housing available prior to release Stay longer than needed due to lack of housing No housing identified (e.g. by 18th birthday)
		7 People receiving longer-term support (due to homelessness)	7.1 Residential care for older homeless people 7.2 Supported accommodation for formerly homeless people Long stay accommodation with care for formerly homeless people (normally more than one year)
	INADEQUATE	8 People living in insecure accommodation	8.1 Temporarily with family/friends 8.2 No legal (sub)tenancy 8.3 Illegal occupation of land Living in conventional housing but not the usual place of residence due to lack of housing Occupation of dwelling with no legal tenancy illegal occupation of a dwelling Occupation of land with no legal rights
		9 People living under threat of eviction	9.1 Legal orders enforced (rented) 9.2 Re-possession orders (owned) Where orders for eviction are operative Where mortgagee has legal order to re-possess
		10 People living under threat of violence	10.1 Police recorded incidents Where police action is taken to ensure place of safety for victims of domestic violence
		11 People living in temporary/non-conventional structures	11.1 Mobile homes 11.2 Non-conventional building 11.3 Temporary structure Not intended as place of usual residence Makeshift shelter, shack or shanty Semi-permanent structure hut or cabin
		12 People living in unfit housing	12.1 Occupied dwellings unfit for habitation Defined as unfit for habitation by national legislation or building regulations
		13 People living in extreme over-crowding	13.1 Highest national norm of overcrowding Defined as exceeding national density standard for floor-space or useable rooms

Note: Short stay is defined as normally less than one year; Long stay in defined as more than one year.

Εικ. 4.1.1: Οι εννοιολογικές υποκατηγορίες των αστέγων (Πηγή: www.feantsa.org)

Οι γενεσιουργές αιτίες της αστεγίας στην Ευρώπη οφείλονται σε κοινωνικούς, οικονομικούς, πολιτικούς και ατομικούς παράγοντες. Ανάμεσα στους κοινωνικούς, ξεχωρίζουν η αύξηση του βιοτικού επιπέδου των μεμονωμένων νοικοκυριών που σε μεγάλο ποσοστό οφείλονται στην άνοδο των διαζυγίων, η σταδιακή απορρύθμιση και παρακμή του κράτους πρόνοιας αλλά και το διαρκώς εντεινόμενο χάσμα μεταξύ πλουσίων και φτωχών (Αντωνίου 2014). Οι οικονομικές συνθήκες που επηρεάζουν την αστεγία αφορούν περισσότερο στις τροποποιήσεις των οικονομικών δομών στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας, στην ελευθερία διακίνησης κεφαλαίων και τις δραματικές αλλαγές στους όρους εργασίας (Okamoto 2007). Από την άλλη, η κατάσταση του άστεγου πληθυσμού επηρεάζεται αισθητά από παράγοντες όπως οι συνθήκες διαβίωσής τους, η διάρκεια της αστεγίας, ο αριθμός των περιστατικών διακοπόμενης αστεγίας και η φύση των εμπειριών που βιώνουν σε καταφύγια ή στο δρόμο (Murphy 2011).

Η κατάσταση στην Ελλάδα

Στις αρχές της δεκαετίας του '90, το ζήτημα της αστεγίας στην Ελλάδα θεωρείτο ως ένα «εισαγόμενο» φαινόμενο κατά την κοινή γνώμη. Αυτή η εσφαλμένη εντύπωση οφειλόταν στο γεγονός ότι η αύξηση των στεγαστικών προβλημάτων των Ελλήνων πολιτών συνέπεσε με τη μεγάλη εισροή μεταναστών και αιτούντων άσυλο. Όπως όμως ήταν φυσικό, αρκετά σύντομα έγινε εμφανές ότι και ο εγχώριος πληθυσμός αντιμετώπιζε προβλήματα στέγασης, παράλληλα με τους μετανάστες. Το ελληνικό κράτος αποδείχτηκε απροετοίμαστο και ανεπαρκώς εξοπλισμένο για την ανάπτυξη εργαλείων για την πρόληψη και τη διαχείριση κοινωνικών προβλημάτων τα οποία προέκυψαν από τις αλλαγές στην κοινωνικοοικονομική δομή και στον ιστό της οικογενειακής ζωής, κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Αιτία για τις αλλαγές αυτές στάθηκε η μείωση της απασχόλησης στον αγροτικό τομέα, η ραγδαία αστικοποίηση του πληθυσμού, η είσοδος των γυναικών στην αγορά εργασίας και άλλες μεταστροφές στη διάρθρωση της αγοράς εργασίας (Theodorikakou et al., 2012).

Η «έννοια της αστεγίας» προσδιορίστηκε σχετικά πρόσφατα στο Νόμο 4052 που δημοσιεύτηκε στις 28 Φεβρουαρίου 2012. Σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 29 του ως άνω Νόμου, ορίζονται τα εξής:

- Οι άστεγοι αναγνωρίζονται ως ευάλωτη κοινωνική ομάδα, η οποία πρέπει να απολαμβάνει της κοινωνικής προστασίας. Ως άστεγοι ορίζονται όλα τα πρόσωπα που κατοικούν νομίμως στη χώρα και τα οποία στερούνται πρόσβασης ή έχουν επισφαλή πρόσβαση σε επαρκή ιδιόκτητη, ενοικιαζόμενη, παραχωρημένη κατοικία, που πληροί τεχνικές προδιαγραφές και διαθέτει βασικές υπηρεσίες ύδρευσης και ηλεκτροδότησης.
- Στους άστεγους περιλαμβάνονται ιδιαίτερα όσοι μένουν στο δρόμο ή σε ξενώνες, όσοι φιλοξενούνται εξ ανάγκης, όσοι διαμένουν προσωρινά σε ιδρύματα ή άλλες κλειστές δομές, καθώς και όσοι ζουν σε ακατάλληλα καταλύματα.

Παρόλο που η νομοθεσία ανταποκρίθηκε στις μακροχρόνιες απαιτήσεις για την παροχή ενός νομοθετικού ορισμού περί της έλλειψης στέγης και προχώρησε στην αναγνώριση των αστέγων ως μια συγκεκριμένης, κοινωνικά ευάλωτης ομάδας, οι μη νόμιμοι κάτοικοι της χώρας εξακολουθούν να αποκλείονται από τις διατάξεις. Επιπλέον, ελλείψει συγκεκριμένων πολιτικών πρωτοβουλιών, ο νόμος μέχρι τώρα δεν έχει εφαρμοστεί.

Κατηγορίες αστέγων

Ο άστεγος πληθυσμός στην Ελλάδα, δύναται σε γενικές γραμμές να τοποθετηθεί στις εξής κατηγορίες (Alamanou et al., 2011):

- Οι “*παραδοσιακοί*” άστεγοι: Πρόκειται για ανθρώπους που έμειναν άστεγοι εξαιτίας του συνδυασμού των παρακάτω παραγόντων:
 - ανεργία, χαμηλό εισόδημα
 - προβλήματα ψυχικής υγείας, εθισμός στον τζόγο, το αλκοόλ ή τα ναρκωτικά
 - απουσία δικτύου υποστήριξης

Τα άτομα που εντάσσονται σε αυτή την κατηγορία είναι κυρίως Έλληνες και μετανάστες που πάσχουν από διαταραχές ψυχικής υγείας και συνήθως είναι μακροχρόνια άστεγοι.

- Οι “*νεοάστεγοι*”: Αυτός ο πληθυσμός αποτελείται από άστεγους υψηλότερου μορφωτικού επιπέδου που μέχρι και τα τελευταία χρόνια, είχαν ένα ικανοποιητικό βιοτικό επίπεδο. Τα άτομα της κατηγορίας αυτής περιήλθαν σε αστεγία εξαιτίας των οικονομικών δυσκολιών και της ανεργίας. Όσον αφορά στους μετανάστες της εν λόγω κατηγορίας, πρόκειται για άτομα με καλό επίπεδο κοινωνικής ένταξης.
- Οι *μετανάστες ή αιτούντες άσυλο και πρόσφυγες σε μεταβατικό στάδιο*: Τα άτομα της τελευταίας αυτής κατηγορίας αντιμετωπίζουν έντονα προβλήματα στέγασης (πλήρης αστεγία) για μικρό χρονικό διάστημα, αλλά το κύριο χαρακτηριστικό τους είναι ότι ζουν για μεγάλο χρονικό διάστημα σε συνθήκες ανεπαρκούς στέγασης και ακραίου συνωστισμού.

Οι αριθμοί

Μέχρι στιγμής, δεν υπάρχουν επίσημα δεδομένα για την έλλειψη στέγης στην Ελλάδα. Σύμφωνα με μια μελέτη που διεξήχθη το 2009 από το Υπουργείο Υγείας, ο συνολικός αριθμός των αστέγων ανερχόταν σε 7.720, των μεταναστών και των ταξιδιωτών εξαιρουμένων. Από αυτούς, οι 1.800 περίπου διέμεναν στο δρόμο, ενώ οι 970 σε ξενώνες και καταφύγια. Τα στοιχεία αυτά βέβαια τελούν υπό αμφισβήτηση λόγω μεθοδολογικών περιορισμών. Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης το γεγονός ότι κατά το διάστημα 2009-2011, το ποσοστό των αστέγων αυξήθηκε κατά 25%, σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ.

Σύμφωνα με έρευνα του 2015, στο Ν. Αττικής διαβιούν 17.720 άτομα στους δρόμους, ενώ όσοι βιώνουν διάφορες μορφές αστεγίας όπως αυτές περιγράφονται σύμφωνα με την τυπολογία ETHOS που αναφέρθηκε παραπάνω, φτάνουν τα 500.000 άτομα (ineobservatory.gr). Σύμφωνα με έρευνα που δημοσιεύτηκε από το Δήμο Αθηναίων το Μάιο του 2016, το 62% των αστέγων της Αθήνας ήταν ελληνικής καταγωγής, το 85% ήταν άνδρες και ηλικίας 35-55 ετών. Μάλιστα, το 71% από αυτούς είχαν μείνει άστεγοι την τελευταία πενταετία λόγω της κρίσης (www.cityofathens.gr). Το προφίλ αυτό των αστέγων ειδικά για τα κέντρα των κύριων πόλεων της Αττικής (Αθήνα και Πειραιάς), επιβεβαιώνεται και από τα ευρήματα των *street workers*, με το πρόσθετο σχόλιο ότι ως επί το πλείστον, οι άνθρωποι αυτοί δε φαίνεται να είναι εθισμένοι στα ναρκωτικά ή το αλκοόλ.

Το Δεκέμβριο του 2017 ο Δήμος Αθηναίων διοργάνωσε μια πιλοτική καταμέτρηση στο ιστορικό κέντρο, με τη βοήθεια δημόσιων φορέων και ΜΚΟ, καταμετρώντας 182 αστέγους (www.cityofathens.gr). Το Μάιο του 2018, επιχειρήθηκε καταμέτρηση των αστέγων, σε επτά κύριες ελληνικές πόλεις (Αθήνα, Πειραιάς, Νέα Ιωνία, Θεσσαλονίκη, Ιωάννινα, Τρίκαλα, Ηράκλειο), με την υποστήριξη του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου και υπό την καθοδήγηση του Πάντειου Πανεπιστημίου. Σύμφωνα με την έρευνα, καταμετρήθηκαν 691 άτομα που κατοικούσαν στο δρόμο (353 ή αλλιώς το 51% στην Αθήνα), ενώ 516 άτομα έμεναν σε καταφύγια και 438 σε διαμερίσματα. Το προφίλ της πλειοψηφίας των αστέγων διαμορφώνεται ως εξής: Έλληνες άντρες, ηλικίας 18-44 ετών, που χρησιμοποιούν κυρίως υπηρεσίες όπως δημόσια συσσίτια και που μερικές φορές λαμβάνουν δημόσια οφέλη (government.gov.gr).

Εικ. 4.1.2: Άστεγη γυναίκα στην περιοχή των Αθηνών κατά το πρώτο κύμα της πανδημίας
(Πηγή: www.tanea.gr)

4.2 “ΜΕΝΟΥΜΕ ΣΠΙΤΙ”

Η φράση «*Μένουμε Σπίτι*», αποτέλεσε ένα εμβληματικό σλόγκαν παρότρυνσης από την πλευρά της πολιτείας, το οποίο κυριάρχησε στο δημόσιο λόγο κατά την περίοδο επιβολής των σκληρών μέτρων του εγκλεισμού. Κατέστη μάλιστα το κυρίαρχο σύνθημα της πανδημίας, συμβατό με ευρύτερα επίκαιρα πολιτικά συφραζόμενα, καθοδηγούμενο από την κυρίαρχη ιδεολογία που διαμορφώνει την εκάστοτε «κανονικότητα» (Κουραχάνης 2020). Αναγνωρίσιμες στη δημόσια σφαίρα προσωπικότητες (τηλεπαρουσιαστές, ηθοποιοί, κ.ά.), ανέλαβαν την επικοινωνιακή διάχυση αυτού του απόλυτα συνυφασμένου με την υπογράμμιση της ατομικής ευθύνης, συνθήματος, σε όλα τα νοικοκυριά. Όπως μάλιστα φάνηκε στην πράξη, όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ο έντυπος και ηλεκτρονικός τύπος κατά τη διάρκεια του πρώτου και τους δεύτερου κύματος της πανδημίας, οι Έλληνες στο σύνολό τους επέδειξαν σύνεση και συμμόρφωση, εφαρμόζοντας το εν λόγω μήνυμα και τηρώντας το μέτρο του κατ' οίκον εγκλεισμού.

Έτσι, σαν έτοιμοι από καιρό, «μείναμε σπίτι» υιοθετώντας κατά γράμμα τις εντολές των «ειδικών» προκειμένου να «μείνουμε ασφαλείς», με τον καθένα και την καθεμία να μετατρέπεται σε εν δυνάμει «κίνδυνο» και «απειλή» για τη «δημόσια υγεία». Βέβαια όπως αποδείχθηκε στην πράξη, εκείνοι που κρίνονται ότι “συνιστούν κίνδυνο” ή βρίσκονται «σε διακινδύνευση», είναι ευάλωτοι στο να περικοπούν οι ελευθερίες τους, να υπόκεινται σε στενό έλεγχο, ή, σε κάποιες περιπτώσεις, σε σωματικό περιορισμό (πχ να μπουν σε каранτίνα) (Petersen & Wilkinson 2008).

Μέσω του παραπάνω σλόγκαν, αναδείχθηκε από τον πολιτικό και μηντιακό λόγο, η σημασία της ευθύνης του πολίτη που οφείλει να προνοεί από μόνος του για την κάλυψη των ατομικών του αναγκών. Στη βάση αυτή, οποιαδήποτε κρατική μέριμνα ενεργοποιείται κατασταλτικά, προοριζόμενη για τους “ανεύθυνους” που δεν προνόησαν από μόνοι τους για τη διευθέτηση των αναγκών τους ή τους «παραβατικούς». Η τιμωρητική όμως λογική για όσους κατασκευάζονται ως ανεύθυνοι δεν είναι πρωτόγνωρη, καθώς το μοντέλο κοινωνικών υπηρεσιών έκτακτης ανάγκης, με επίκεντρο την ατομική ευθύνη, συστηματοποιήθηκε στη χώρα μας κατά την περίοδο της δεκαετούς ύφεσης, παράλληλα με τη βίαιη αποδιάθρωση του συστήματος κοινωνικής προστασίας.

Έτσι, η απίσχναση των, προ κρίσεων, ελλειμματικών υπηρεσιών στεγαστικής υποστήριξης, υποκαταστάθηκε από ένα πλέγμα δράσεων μερικής υποβοήθησης για την αποτροπή μαζικών θανάτων των ολοένα αυξανόμενων ακραία φτωχών, όπως συσσίτια, ξενώνες διανυκτέρευσης, κέντρα ημέρας αστέγων, κ.ά. (Κουραχάνης 2020). Η απουσία πολιτικών κοινωνικής κατοικίας αλλά και φροντίδας ατόμων σε ανάγκη, φανερώνει ότι η κυριαρχία μιας λογικής διαχείρισης της εξαθλίωσης δεν οφείλεται σε επιτελική ολιγωρία, αλλά σε συνειδητή πολιτική απόφαση.

Όπως αποδείχτηκε από την περίοδο του «μένουμε σπίτι», το σπίτι δεν αποτελεί πια έναν κλειστό χώρο, μια οικιακή εστία απομονωμένη, αλλά μετατρέπεται ολοένα και ταχύτερα σε έναν ψηφιακό χώρο, όπου εντός του διασυνδέονται και συμπυκνώνονται τόσο ο χώρος παραγωγής όσο και ο χώρος κατανάλωσης, τόσο ο χώρος διασκέδασης όσο και ο χώρος εκπαίδευσης, διαμορφώνοντας μια οικονομία ολοένα και ταχύτερα συντονισμένη και ολοένα και ταξικότερα διαρθρωμένη με την ευρύτερη αγορά, περιλαμβάνοντας όσα υποκείμενα είναι σε θέση να έχουν στην κατοχή τους ένα τέτοιο σπίτι και αποκλείοντας τους άστεγους, αλλά και όσους δεν μπορούν, ή δεν επιθυμούν, να μετατρέψουν το σπίτι τους σε ψηφιακό κόμβο παραγωγής και κατανάλωσης. Ο αποκλεισμός αυτός μάλιστα αναμένεται να ενταθεί περαιτέρω, καθώς υπολογίζεται ότι μετά το ολοκληρωτικό πέρας της πανδημικής κρίση, οι επιπτώσεις του Covid-19 σε απόλυτους αριθμούς μπορεί να έχουν ως αποτέλεσμα, ο αριθμός των ανθρώπων που ζουν σε φτώχεια να αυξηθεί παγκοσμίως, σε σχέση με τα νούμερα του 2018, μέχρι και 580 εκατομμύρια (Sumner et

al., 2020).

Μέσω του συνθήματος «Μένουμε Σπίτι», κατέστη σαφέστερο από ποτέ το ότι δεν προσφέρουν όλοι οι οικιακοί χώροι ασφάλεια και προστασία, διαποτισμένοι καθώς είναι με άνιστες κοινωνικές σχέσεις και ασύμπτωτες συμπεριφορές τις οποίες φωτίζει ο εγκλεισμός. Έγινε επίσης εμφανές ότι είναι πολύ μεγάλος ο αριθμός των συμπολιτών μας που δεν μπορούν να μείνουν σπίτι, είτε γιατί είναι άστεγοι, είτε επειδή ζουν σε κακές συνθήκες, είτε λόγω εργασίας, μιας και δεν εργάζονται όλοι και όλες με έναν υπολογιστή, ούτε έχουν την πολυτέλεια να μην εργαστούν για κάποιους μήνες. Το ενδεχόμενο να "μείνουν σπίτι" για τα άτομα αυτά, συνεπάγεται την απώλεια του μεροκάματού τους, ενώ εκτός από τον κίνδυνο της μείωσης του μισθού από τον εργοδότη, ελλοχεύει κι αυτός της απόλυσης. Προβάλλει με τον τρόπο αυτό, ολοκάθαρο το ταξικό πρόσημο της πανδημίας, αναδεικνύοντας τις ανισότητες στον κοινωνικό, χωρικό και έμφυλο καταμερισμό της εργασίας (Λαφαζάνη & Χατζημιχάλης 2020).

Εικ. 4.2.1: Μείνετε σπίτι ακόμα κι αν δεν έχετε (Πηγή: www.shedia.gr)

Οι άστεγοι κατά την περίοδο της πανδημίας

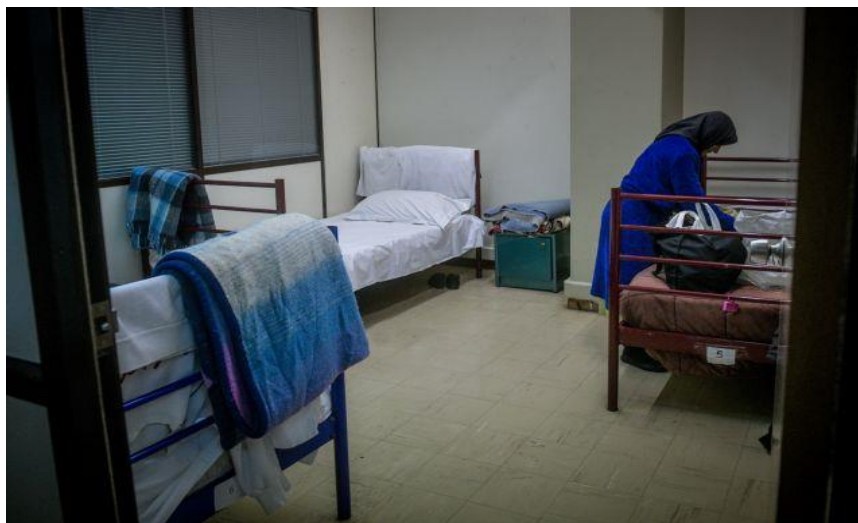
Παρά τη συμμόρφωση όμως του μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού στις νέες οδηγίες, εντός των πόλεων και ειδικά μέσα στον αθηναϊκό αστικό ιστό, η μέριμνα για κοινωνικές ομάδες χωρίς τη δυνατότητα να «μείνουν σπίτι», εξελίχθηκε σε σημαντικό ζήτημα, για το οποίο έπρεπε να βρεθεί λύση σε σύντομο χρονικό διάστημα. Η περίπτωση των ατόμων αυτών αποτέλεσε μια «κρίση μέσα στην κρίση» της πανδημίας του κορονοϊού (Storring 2020). Όπως συνέβη και με άλλες ευάλωτες ομάδες ανθρώπων μέσα στους χώρους της πόλης, η πρόσφατη υγειονομική κρίση υπήρξε η αφορμή ώστε να αναδειχθεί το χρόνιο, ηθικό αλλά και υγειονομικό πρόβλημα της αντιμετώπισης της αστεγίας πολλών συμπολιτών μας.

Εικ. 4.2.2: «Εκείνοι που δε Μένουν Σπίτι» (Πηγή: www.huffingtonpost.gr)

Σύμφωνα με την απογραφή η οποία διεξήχθη το 2018, οι άστεγοι των Αθηνών ανέρχονταν περί τα 800 άτομα. Τα άτομα αυτά κατά την περίοδο της πανδημικής κρίσης βρέθηκαν αντιμέτωπα με τη στέρηση, τον αποκλεισμό και την έλλειψη παροχής βοήθειας από την πλευρά του κράτους. Προκειμένου να γίνει σαφής η επικινδυνότητα της κατάστασης σχετικά με την περίπτωση των αστέγων είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι το Ελληνικό Δίκτυο Δικαιωμάτων Κατοικίας αναφέρθηκε ρητά στον κίνδυνο που διέτρεχαν οι άστεγοι σε περίπτωση μαζικής μόλυνσής τους από τον ιό, παράλληλα με τον κίνδυνο άμεσης μετάδοσης του ιού και στον υπόλοιπο πληθυσμό που θα ερχόταν σε επαφή μαζί τους.

Οι άστεγοι της Αθήνας, κατά την επιβολή των αυστηρών μέτρων απαγόρευσης της κυκλοφορίας, βρέθηκαν υπό τη μέριμνα διάφορων Μη Κερδοσκοπικών/Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων οι οποίες στήριξαν και παρείχαν τα είδη πρώτης ανάγκης στις ομάδες αυτές του πληθυσμού. Πρόκειται βέβαια για μια πρωτοβουλία προγραμμάτων αστέγων που είχε ξεκινήσει ήδη από το 2010, τόσο από τους Δήμους, αλλά κυρίως από ΜΚΟ. Ως απάντηση στην πανδημία, πραγματοποιήθηκαν πολλές και συλλογικές παρεμβάσεις από Δήμους, ιδιωτικούς φορείς, οργανώσεις και ιδρύματα. Ο Δήμος Αθηναίων, για παράδειγμα προέβη στη δημιουργία του Πολυδύναμου Κέντρου Αστέγων με δυνατότητα φιλοξενίας έως 400 άτομα. Από την άλλη, μες στο 2021, το Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος, ολοκλήρωσε τη Διεθνή Πρωτοβουλία Δράσης Covid-19 ύψους 100 εκατ. δολαρίων, που αφορούσε σε δωρεές εξοπλισμού για τη στήριξη του συστήματος υγείας αλλά και σε υποστήριξη οργανώσεων οι οποίες δραστηριοποιούνται στην αντιμετώπιση των συνεπειών της πανδημίας.

Εικ. 4.2.3: Γυναίκα σε υπνωτήριο του Δήμου Αθηναίων κατά τη διάρκεια του πρώτου κύματος της πανδημίας (Πηγή: www.tanea.gr)

Με την επιβολή της καθολικής απαγόρευσης των μετακινήσεων όμως, η παράδοση και παροχή βοήθειας στους άστεγους τέθηκε αναγκαστικά σε αναστολή (Kondilis et al., 2021), τουλάχιστον κατά το πρώτο διάστημα επιβολής των μέτρων, καθώς εν συνεχεία και μετά από την κατάλληλη πίεση, δόθηκαν ειδικές άδειες στις ομάδες δρόμου, δηλαδή τα άτομα που εθελοντικά ή εργασιακά, ασχολούνταν με τη φροντίδα των ευάλωτων πληθυσμών (street workers). Παράλληλα, όπως ήταν επόμενο, οι παραπάνω ελάχιστες, ενέργειες, δεν αποτέλεσαν σοβαρή και ικανοποιητική λύση για το ζήτημα της αντιμετώπισης των εκατοντάδων αστέγων της Αθήνας, κατά την περίοδο της πανδημίας. Ιδιαίτερα επιβαρυντική παράμετρος υπήρξε το γεγονός ότι οι άστεγοι, πέρα από τις βασικές ελλείψεις σε τρόφιμα και άλλα είδη σχετικά με την αντιμετώπιση του κορονοϊού (π.χ. προστατευτικές μάσκες), δε λάμβαναν σχετική ενημέρωση για το ζήτημα της πανδημίας. Είναι σημαντικό στο σημείο αυτό να αναφερθεί ότι αρκετοί street workers, ανέλαβαν οι ίδιοι κατά τη διάρκεια του πρώτου και του δεύτερου κύματος της πανδημίας, σε μεγάλο βαθμό τη φροντίδα και την ενημέρωση των αστέγων της Αθήνας, υποκαθιστώντας με τον τρόπο αυτό, τις αρμοδιότητες της πολιτείας. Μερικές από αυτές τις ομάδες ήταν η ομάδα του Κέντρου Υποδοχής και Αλληλεγγύης του Δήμου Αθηναίων, η εθελοντική ομάδα STEPS, η ομάδα του Ερυθρού Σταυρού καθώς και η ομάδα η οποία ανήκει στη Μη Κυβερνητική Οργάνωση PRAKSIS.

Εικ. 4.2.4: Παροχή βοήθειας σε άστεγη γυναίκα από μέλος της ομάδας δρόμου (street worker) του Δήμου Αθηναίων το Μάρτιο του 2020 (Πηγή: <https://www.efsyn.gr>)

Παράγοντες ενίσχυσης ευαλωτότητας αστέγων

Κύρια πρόταση του ΠΟΥ για τον περιορισμό της τρέχουσας πανδημίας, ήταν μια στρατηγική προσανατολισμένη σε τρεις άξονες, δηλαδή κοινωνική αποστασιοποίηση, υγιεινή των χεριών και φροντίδα του αναπνευστικού συστήματος. Από τη στιγμή όμως που η εφαρμογή των μέτρων αυτών καθυστερώνει και η συμμόρφωση του κοινού σε αυτά είναι γεμάτη προκλήσεις, προκύπτει εύλογα το εξής ερώτημα: τι γίνεται με τους άστεγους που έχουν περιορισμένη πρόσβαση σε βασικά δικαιώματα, συμπεριλαμβανομένης της στέγης αλλά και της υγειονομικής περίθαλψης; Αν αναλογιστεί κανείς τις συνθήκες ζωής των άστεγων πολιτών από όπου απουσιάζουν ακόμη και οι ελάχιστες προϋποθέσεις προσωπικής υγιεινής, η εφαρμογή προληπτικών υγειονομικών μέτρων για την αντιμετώπιση της νόσου, φαίνεται σαν φανταστικό σενάριο. Οι παρακάτω παράγοντες έδρασαν επικουρικά στην ευαλωτότητα των ατόμων αυτών (Ralli et al., 2020):

- *Η κοινωνική απομόνωση και δυνατότητα εφαρμογής της:* Κατά το διάστημα επιβολής του πλήρους lockdown στη χώρα, ειδικά κατά την περίοδο Μαρτίου-Απριλίου 2020, η οδηγία «μένουμε σπίτι», μόνο σαν οξύμωρο σχήμα μπορούσε να ακουστεί για τους περίπου 18.000 άστεγους του Ν. Αττικής. Με την αυτοαπομόνωση και την κατ' οίκον καραντίνα να αποτελούν τα κυριότερα μέτρα για να καταστεί επίπεδη η καμπύλη της διασποράς του ιού, προέβλεπε επιτακτικό το εξής ερώτημα: «ποια επιλογή έχουν οι άστεγοι;» Παράλληλα μάλιστα με την επιβολή του μέτρου επίδειξης του σχετικού sms ή νομιμοποιητικού εγγράφου, ως απαραίτητης προϋπόθεσης των μετακινήσεων, οι άστεγοι βρέθηκαν ακόμη πιο αποκλεισμένοι από πριν, ελλείψει τις περισσότερες φορές πρόσβασης σε κινητό τηλέφωνο ή δυνατότητας εκτύπωσης, δεδομένης και της περιορισμένης πρόσβασης στα ΚΕΠ την εν λόγω περίοδο. Στο πλαίσιο αυτό και με το πρόσχημα της αποφυγής εξάπλωσης του ιού, υπήρξαν αναφορές για αναγκαστικό εκτοπισμό αστέγων, όπως στην περίπτωση του βιβλιοπωλείου ΙΑΝΟΣ, του οποίου η διευθύντρια προέβη σε προτροπή στους εργαζομένους της για βρέξιμο της μοκέτας έξω από το κατάστημα, ώστε να αποτρέψει τους άστεγους από το να κοιμούνται εκεί⁷.
- *Οι κακές συνθήκες διαβίωσης που εν δυνάμει οδηγούν σε προβλήματα υγείας:* Λόγω της έλλειψης στέγης και ουσιαστικής πρόσβασης στο σύστημα υγείας, αλλά και εξαιτίας και άλλων πιθανών καταστάσεων ευαλωτότητας, ο άστεγος πληθυσμός της πόλης είναι πιο εκτεθειμένος σε ασθένειες-γεγονός που εντάθηκε εξαιτίας του Covid-19. Επίσης, η έλλειψη μόνιμης κατοικίας αλλά και η έλλειψη διαγνωστικών τεστ για τον ευρύτερο πληθυσμό, σήμαινε ότι οι άστεγοι της πόλης και ήταν πιο εκτεθειμένοι στον Covid-19 αλλά είχαν και μικρότερες πιθανότητες έγκαιρης διάγνωσης-κάτι που ήταν καίριο για την υγεία και διαβίωση αυτών αλλά και των συντρόφων τους.
- *Έλλειψη ευθύνης:* Οι άστεγοι αποτελούν διαχρονικά ένα «αόρατο πλήθος», το οποίο δε λαμβάνεται υπόψη ούτε από την πολιτεία, ούτε από τις ποικίλες κοινωνικές τάξεις, πόσο μάλλον την επίμαχη περίοδο της πανδημίας. Συνεπώς, τα διάφορα μέτρα για την προάσπιση της δημόσιας υγείας, σπάνια έως ποτέ, δε συμπεριλαμβάνουν αυτόν τον «αόρατο» πληθυσμό της πόλης της Αθήνας.

⁷<https://www.thetoc.gr/politismos/best-of-internet/ianos-salos-me-mail-enantion-ton-astegon--brexoume-ti-moketa-gia-na-min-mporoun-na-koimithoun/>

4.3 ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΜΕ ΔΟΜΕΣ ΑΣΤΕΓΩΝ

Για λόγους πληρότητας της εργασίας, κρίθηκε σκόπιμη η πραγματοποίηση μιας σειράς συναντήσεων - συζητήσεων με εργαζόμενους σε Μη Κερδοσκοπικές Οργανώσεις με εστίαση στους αστέγους, προκειμένου να σχηματιστεί μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα για τις επιπτώσεις της πανδημίας στα μέλη ευάλωτων ομάδων, βάσει των παρατηρήσεων και των καθημερινών εμπειριών των ατόμων που δουλεύουν εκεί και γνωρίζουν από πρώτο χέρι το βάρος των συνεπειών που επέσυρε η πανδημία στους ωφελούμενούς τους.

4.3.1 ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ITHACA LAUNDRY

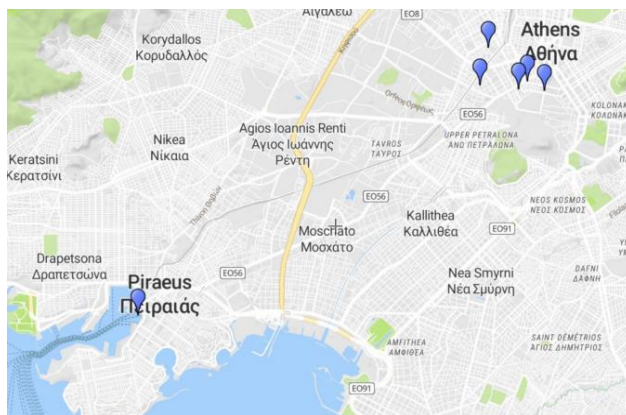
Ταυτότητα της οργάνωσης

Η πρώτη συζήτηση έγινε με τη Ναταλία, που εργάζεται ως κοινωνική λειτουργός στην οργάνωση Ithaca Laundry. Πρόκειται για μια Μη Κερδοσκοπική Οργάνωση που ιδρύθηκε το 2015 και στοχεύει στη βελτίωση των συνθηκών υγιεινής και την επανένταξη των αστέγων και άλλων ευάλωτων ομάδων. Η κεντρική φιλοσοφία των ιδρυτών της οργάνωσης είναι ότι «η καθαριότητα οδηγεί στην αξιοπρέπεια και αυτή με τη σειρά της σε νέες ευκαιρίες». Η Ithaca λειτουργεί την πρώτη κινητή μονάδα πλυντηρίου ρούχων στην Ευρώπη, ενώ από τον Απρίλιο του 2020, λειτουργεί και τα πλυντήρια στο Πολυδύναμο Κέντρο Αστέγων του Δήμου Αθηναίων. Πρόκειται για μία δράση που υλοποιείται σε μόνιμη βάση καθημερινά και σημείο εκκίνησης, αποτελεί η ουσιαστική στήριξη των αστέγων στις νέες συνθήκες Covid-19. Σύμφωνα με την ίδια την ομάδα της Ithaca, παρέχει καθαρά ρούχα χωρίς κόστος και παράλληλα προσφέρει θέσεις εργασίας σε ανθρώπους από κοινωνικά ευάλωτες ομάδες. Η δράση της εστιάζει στην αντιμετώπιση πολυσύνθετων προβλημάτων που αντιμετωπίζουν άνθρωποι που είναι αποκλεισμένοι από βασικά κοινωνικά αγαθά και αναπτύσσεται σε τρεις βασικούς πυλώνες (ithacalaundry.gr):

- Παροχή υπηρεσιών υγιεινής
- Εργασιακή επανένταξη
- Ευαισθητοποίηση και δράσεις συνηγορίας

Η κινητή μονάδα της Ithaca κατά το 2021, λειτούργησε σε 8 διαφορετικά σημεία, στην Αθήνα και στον Πειραιά. Συγκεκριμένα λειτούργησε:

- στην πλατεία Κουμουνδούρου που αποτελεί και το κυριότερο σημείο δράσης της, σε συνεργασία με το Δήμο Αθηναίων
- στον Ελαιώνα για την υποστήριξη της Ανοιχτής Δομής Φιλοξενίας Προσφύγων
- σε δύο σημεία στον Πειραιά (Νίκαια & Καμίνια) σε συνεργασία με την UNESCO
- στον Κολωνό σε συνεργασία με την Equal Society
- στον Κεραμεικό σε συνεργασία με τον Άλλον Άνθρωπο
- στη Μεταμόρφωση, σε συνεργασία με το δήμο της περιοχής

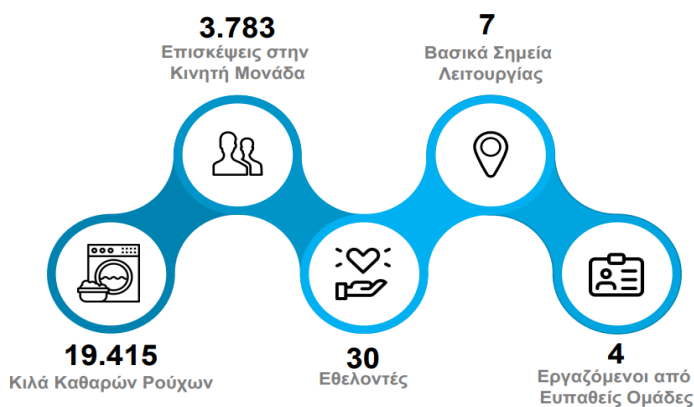
Εικ. 4.3.1.1: Η περιοχή δράσης της οργάνωσης (Πηγή: *ithacalaundry.gr*)

Εικ. 4.3.1.2: Η δράση της οργάνωσης την περίοδο της πανδημίας (Πηγή: *ithacalaundry.gr*)

Η οργάνωση στην περίοδο της πανδημίας

Με την έλευση της πανδημίας στην Ελλάδα, διακόπηκε η λειτουργία της κινητής μονάδας για ένα μήνα προκειμένου να αξιολογηθεί η προσαρμογή στη νέα κατάσταση. Στη συνέχεια και υπό το πρίσμα των νέων δεδομένων, η οργάνωση συνήψε συνεργασία με το Δήμο Αθηναίων, αναλαμβάνοντας τη λειτουργία των πλυντηρίων του Πολυδύναμου Κέντρου Αστέρων, προσφέροντας υπηρεσίες και τεχνογνωσία και εξυπηρετώντας μηνιαίως περισσότερους από 300 ωφελούμενους.

Εικ. 4.3.1.3: Η δράση της Ithaca το 2020 (Πηγή: *ithacalaundry.gr*)

Εικ. 4.3.1.4: Η δράση της Ithaca το 2021 (Πηγή: ithacalaundry.gr)

Οι συνέπειες της πανδημίας στις ευάλωτες ομάδες

Την επίμαχη περίοδο του ξεσπάσματος της πανδημίας, σε συνάρτηση τόσο με το γεγονός ότι πολλές οργανώσεις αντιμετώπισαν προκλήσεις σε σχέση με τη λειτουργία και τη βιωσιμότητα τους και οδηγήθηκαν σε αναγκαστικό κλείσιμο, όσο και με τους πολλούς περιορισμούς πρόσβασης που εφάρμοσαν πολλές από αυτές, παρατηρήθηκε αύξηση του αριθμού των ατόμων που προσέτρεξαν στην Ithaca. Για το λόγο αυτό, η άφιξη μεγάλου αριθμού ωφελοούμενων, κυρίως προσφύγων από το Αφγανιστάν, ήταν φαινόμενο καθημερινό, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι στην Ithaca δεν υπήρχε το εμπόδιο της γραφειοκρατίας και δεν ήταν απαραίτητη η προσκόμιση εξειδικευμένων εγγράφων, προκειμένου να παράσχει τις κοινωνικές της υπηρεσίες. Η αύξηση της προσέλευσης μπορεί να αιτιολογηθεί από ακόμη μια πολύ σημαντική παράμετρο, αυτή της «ανοιχτής φύσης» της συγκεκριμένης οργάνωσης, καθώς οι παρεχόμενες υπηρεσίες πραγματοποιούνταν (ούτως ή άλλως) σε εξωτερικούς χώρους, σε κινητά βανάκια-πλυντήρια, παρέχοντας ψυχοκοινωνική υποστήριξη στο πεδίο, ελαχιστοποιώντας έτσι τον κίνδυνο εξάπλωσης του ιού και επιλύοντας ταυτόχρονα πληθώρα αιτημάτων καθημερινώς.

Η αποτελεσματική, δια ζώσης, εξυπηρέτηση των αιτημάτων των ατόμων σε ανάγκη, από εθελοντές διερμηνείς με εξειδικευμένη γνώση της γλώσσας “φαρσί” ήταν ένας ακόμη κομβικός παράγοντας που συνέτεινε στην αυξημένη προσέλευση ευάλωτων ατόμων στην Ithaca, κατά την περίοδο αυτή. Η επιτέλεση απαραίτητων ενταξιακών διαδικασιών όπως η έκδοση ΑΦΜ, αλλά και άλλες, όπως η ανανέωση της κάρτας του ΟΑΕΔ, η διεκπεραίωση τραπεζικών ζητημάτων, ο προγραμματισμός ιατρικών ραντεβού και εμβολιασμών για παράδειγμα, δεν ήταν πλέον δυνατές με φυσική παρουσία στις ανάλογες υπηρεσίες, αλλά μόνο κατόπιν online ραντεβού, δυσκολεύοντας κατά πολύ την καθημερινότητα των αστέγων και των υπόλοιπων ευάλωτων ομάδων και οδηγώντας τους σε Μη Κερδοσκοπικές Οργανώσεις όπως η Ithaca, προκειμένου να λάβουν τις κατάλληλες συμβουλές και καθοδήγηση.

Γενικότερα όμως ήταν μια πολύ δύσκολη περίοδος από άποψη προσβασιμότητας για τους αστέγους λόγω του αναγκαστικού κλεισίματος των περισσότερων υπηρεσιών. Αλλά και σε όσες υπηρεσίες δεν είχαν κλείσει, την κατάσταση δυσχέραινε το γεγονός ότι απαραίτητη προϋπόθεση για την πρόσβασή τους σε αυτές ήταν η επίδειξη αρνητικού rapid test, ελλείψει πιστοποιητικού εμβολιασμού. Αξίζει εδώ να τονιστεί ότι μεγάλο ήταν το ποσοστό των ωφελοούμενων που δεν επιθυμούσε να εμβολιαστεί, γεγονός που σε αρκετές περιπτώσεις τους οδηγούσε στο να αποταθούν σε ανοιχτές κοινωνικές υπηρεσίες όπως την Ithaca, που όπως προαναφέρθηκε προσφέρει εύκολη και ανοιχτή πρόσβαση.

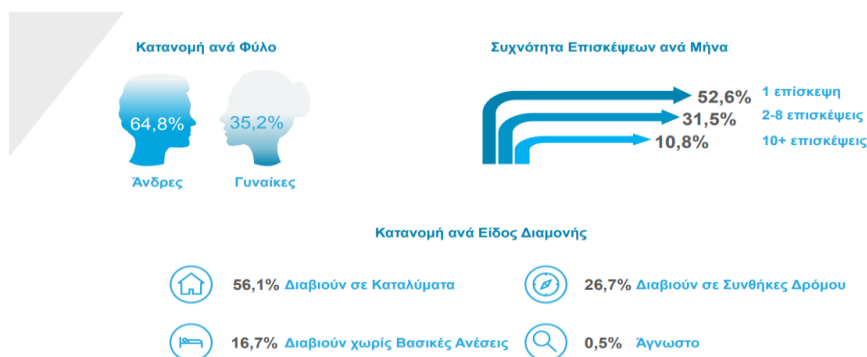
Από την άλλη, οι ήδη περίπλοκες διαδικασίες, λόγω της πληθώρας των δικαιολογητικών, που απαιτούνται για τη διανυκτέρευση των αστέγων στο Υπνωτήριο του Δήμου Αθηναίων, έγιναν ακόμη πιο “δύσκαμπτες” την επίμαχη περίοδο της πανδημίας, με

αποτέλεσμα τη μειωμένη προσέλευση ατόμων από ευάλωτες ομάδες. Τροχοπέδη όμως στη δυνατότητά τους να φιλοξενηθούν στους διάφορους ξενώνες, αποτέλεσε και η απροθυμία μεγάλου αριθμού των αστέγων να εμβολιαστούν, καθώς η είσοδος σε πολλούς από αυτούς τους ξενώνες, όπως για παράδειγμα στον Κοινωνικό Ξεώνα του Δήμου Βουλιαγμένης, ήταν δυνατή μόνο με την επίδειξη του αντίστοιχου πιστοποιητικού.

Άλλη μια δυσκολία που αντιμετώπισαν την περίοδο αυτή οι εν λόγω ευάλωτες ομάδες, τόσο οι πρόσφυγες, όσο και οι άστεγοι, ήταν η ολοένα περιορισμένη τους πρόσβαση στον ψηφιακό κόσμο του διαδικτύου και των τηλεπικοινωνιών, ελλείψει κινητών τηλεφώνων ή, συχνότερα, λόγω της αδυναμίας πληρωμής υπηρεσιών ίντερνετ. Το εμπόδιο αυτό ήταν στην ουσία αποτέλεσμα της ακούσιας μεταστροφής σε ψηφιακές και εξ' αποστάσεως, του συνόλου σχεδόν των μέχρι πρότινος δια ζώσης, επικοινωνιών και συναναστροφών. Από τη μια στιγμή στην άλλη, όλες οι δραστηριότητες μεταφέρθηκαν σε ένα ψηφιακό περιβάλλον (της πλατφόρμας του www.gov.gr συγκεκριμένα) και το κλείσιμο online ραντεβού για την παροχή οποιασδήποτε υπηρεσίας, έγιναν η νέα κανονικότητα, δυσκολεύοντας σε μεγάλο βαθμό την καθημερινότητα των ωφελούμενων. Από την άλλη ηλικιακοί και γλωσσικοί περιορισμοί, ειδικά υπό το πρίσμα του νέου "υποχρεωτικού" τεχνολογικού εκσυγχρονισμού, περιέπλεξαν έτι περισσότερο την κατάσταση για τους ανθρώπους αυτούς.

Ένα ακόμη χαρακτηριστικό του lockdown που επιβλήθηκε κατά το 2ο κυρίως κύμα της πανδημίας, ήταν η επιβολή προστίμων για τα άτομα που παραβίαζαν την καραντίνα και δεν έκαναν ορθή χρήση του sms μετακίνησης. Η νέα αυτή συνθήκη έθεσε σε μεγάλη δοκιμασία το σύνολο του γενικού πληθυσμού, πόσο μάλλον τα μέλη των ευάλωτων ομάδων που σε πολλές περιπτώσεις δεν είχαν ούτε επαρκή ενημέρωση περί των διαρκώς μεταβαλλόμενων, επιβαλλόμενων μέτρων αλλά ούτε και την πρακτική γνώση αποστολής του σωστού sms ή επίδειξης του απαιτούμενου κάθε φορά εγγράφου μετακίνησης, με αποτέλεσμα να δέχονται σωρεία προστίμων, ειδικά οι πρόσφυγες. Μέσα σε όλο αυτό το δυσμενές κλίμα, επέβη σωτήρια πολλές φορές η έγκαιρη, εντός πέντε ημερών από την επιβολή του προστίμου, επέμβαση εθελοντικών οργανώσεων, της Ithaca εξ' αυτών, προκειμένου να υποβληθούν ενστάσεις και να αρθούν τα αναίτια πρόστιμα στους ευάλωτους ανθρώπους.

Σαν καταληκτικό σχόλιο, η Ναταλία, η κοινωνική λειτουργός με την οποία πραγματοποιήθηκε η συζήτηση βάσει της οποίας εξήχθησαν οι παραπάνω παρατηρήσεις, ανέφερε ότι, οι επιπτώσεις της πανδημίας αυτές καθαυτές σε συνάρτηση με τη σαρωτική ψηφιοποίηση που έλαβε χώρα το επίμαχο διάστημα, συνετέλεσαν στον περαιτέρω αποκλεισμό των αστέγων και των ευάλωτων ομάδων εν γένει.

Εικ. 4.3.1.5: Το προφίλ των ωφελούμενων (Πηγή: ithacalaundry.gr)

4.3.2 ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΜΕ ΤΗΝ EMFASIS FOUNDATION

Ταυτότητα της οργάνωσης

Η δεύτερη συζήτηση έγινε με τη Σοφία, που εργάζεται ως κοινωνική λειτουργός στην οργάνωση Emfasis Foundation. Η Emfasis Foundation είναι μια Αστική Μη Κερδοσκοπική Εταιρεία που δραστηριοποιείται σταθερά από το 2013, στηρίζοντας μεταξύ άλλων άστεγους, χρόνια άνεργους, οικογένειες κάτω από το όριο της φτώχειας, κοινωνικά εύάλωτους νέους, κοινωνικά αποκλεισμένους ηλικιωμένους με κίνδυνο επικείμενης αστεγίας ή σε κατάσταση δρόμου⁸. Όπως αναφέρουν οι ίδιοι οι εργαζόμενοι και οι εθελοντές της Emfasis, το πεδίο δράσης της, αφορά στην ευρύτερη περιοχή της Αττικής, ενώ η προσέγγιση των παραπάνω πληθυσμών βασίζεται στην αυθεντικότητα, το σεβασμό και τη διακριτικότητα, παρέχοντας ανθρωπιστική, συμβουλευτική και οικογενειακή στήριξη με τα κλιμάκια των έμπειρων streetworkers της οργάνωσης (ψυχολόγους, κοινωνιολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς κ.ά.), που πλαισιώνονται από εκπαιδευμένους εθελοντές και δύο κινητές μονάδες στήριξης. Η εν λόγω πρωτοβουλία είναι ανεξάρτητη από κρατικά ή ευρωπαϊκά προγράμματα, ενώ στηρίζεται αποκλειστικά σε οικονομικές εισφορές και δωρεές ιδιωτών για την εκπλήρωση των προγραμμάτων της, με τα προγράμματα στήριξης και ενδυνάμωσης να πηγάζουν αποκλειστικά από τις μαρτυρίες των ίδιων των ανθρώπων που συναντούν τα μέλη της οργάνωσης στο δρόμο. Σχεδιάζονται μάλιστα με τέτοιο τρόπο ώστε να εξυπηρετούν τις υπάρχουσες ανάγκες των ατόμων στις εκάστοτε εύάλωτες περιοχές, τις οποίες καταγράφουν και αναλύουν οι streetworkers της οργάνωσης. Οι social streetworkers της Emfasis Foundation εστιάζουν στους πληθυσμούς που βρίσκονται σε κατάσταση δρόμου και αντιμετωπίζουν εξαιρετικά αντίξοες συνθήκες διαβίωσης, ενώ υφίστανται πολλαπλές μορφές αποκλεισμού. Η Emfasis Foundation στα 9 έτη λειτουργίας και παρουσίας της στους δρόμους της Αττικής, καταγράφει και μελετά τις ανάγκες και τις προκλήσεις των οικογενειών που βιώνουν ακραία φτώχεια (www.emfasisfoundation.org).

Εικ. 4.3.2.1: Η δράσης της οργάνωσης την περίοδο της πανδημίας (Πηγή: www.emfasisfoundation.org)

⁸ Σημείωση: Πρόκειται για άτομα που περνάνε το μεγαλύτερο διάστημα της ημέρας τους στο δρόμο, εξαιτίας ποικίλων λόγων, όπως επισφαλείς συνθήκες διαβίωσης, έλλειψη μόνιμης εργασίας, προσωρινή διαμονή λόγω πρόσφατης μετακίνησης, διαφυγή στην ανωνυμία λόγω χρεών και ντροπής, μη υποστηρικτικό περιβάλλον, σημαντική αλλαγή στην οικογενειακή κατάσταση, αδυναμία απόκτησης κατοικίας.

Οι συνέπειες της πανδημίας στις ευάλωτες ομάδες

Κατά τη διάρκεια της πανδημίας, όλες οι πληθυσμιακές κατηγορίες επλήγησαν, με κυρίαρχη εκείνη της ορατής αστεγίας, καθώς, σύμφωνα με τα στοιχεία της οργάνωσης, ολοένα και περισσότερες οικογένειες βρίσκονται στο κατώφλι της έξωσης από το κατάλυμα στο οποίο διαμένουν.

Κατά την περίοδο εφαρμογής των lockdowns που επιβλήθηκαν στη χώρα μας τόσο κατά το Μάρτιο-Απρίλιο 2020, όσο και κατά το Νοέμβριο-Μάιο 2021, η ομάδα της Emfasis συνέχισε τη δράση της, παραμένοντας ενεργή από το σπίτι, αξιολογώντας διαρκώς, με τη δέουσα προσοχή και ευθύνη, σχεδιασμούς για τη διεξαγωγή δράσεων επείγουσας ανακούφισης των ευάλωτων ατόμων. Από την πρώτη ημέρα των περιοριστικών μέτρων κυκλοφορίας, καθημερινή ήταν η επικοινωνία των μελών της οργάνωσης με τους ωφελούμενους τους από έντεκα διαφορετικούς δήμους στο Ν. Αττικής, όπως και η καταγραφή των ατομικών τους αναγκών. Με την άρση των μέτρων, οι εργαζόμενοι της Emfasis επανήλθαν ενεργά στο δρόμο, σε ολιγομελείς κάθε φορά ομάδες, με στοχευμένες βάρδιες και επιτόπιες επισκέψεις στις ευάλωτες ομάδες. Παράλληλα, αναγκαστική ήταν η εκ περιτροπής εργασία των υπαλλήλων στο χώρο του γραφείου, καθώς και η μη συμμετοχή της ομάδας των εθελοντών.

Τα μέλη της οργάνωσης κατά το εξεταζόμενο διάστημα, πραγματοποίησαν πολυάριθμες και σε σταθερή συχνότητα, παραδόσεις κατ' οίκον σε άτομα που βρίσκονταν σε κατάσταση δρόμου και κυρίως σε μοναχικούς ηλικιωμένους. Ακόμη, προχώρησαν στο διαμοιρασμό ενημερωτικών φυλλαδίων προστασίας για τους ωφελούμενους καθώς και έντυπου υλικού με διάφορους φορείς και υπηρεσίες και τον προσδιορισμό της λειτουργίας και των παροχών αυτών, έπειτα από την πραγματοποίηση ενδελεχούς τηλεφωνικής έρευνας. Ακόμη, πραγματοποίησαν βάρδια ενημέρωσης περί της σημασίας του εμβολιασμού, από κοινού με τους Γιατρούς του Κόσμου, ενώ προέβησαν στη ρύθμιση ραντεβού για εμβολιασμό των ωφελούμενων, όπως και στην έκδοση των αντίστοιχων πιστοποιητικών, λόγω της έλλειψης γνώσεων και των κατάλληλων μέσων των εν λόγω ανθρώπων.

Ανάμεσα στα προβλήματα που δημιούργησε στην Emfasis η απαγόρευση της κυκλοφορίας κατά την περίοδο των δύο lockdowns, η αναγκαστική μη συμμετοχή των κατά τόπους εθελοντών, αναδείχθηκε ως το κυριότερο ζήτημα. Από τη στιγμή που η οργάνωση στηρίζεται στο 80% σε εθελοντική δράση, ξαφνικά με τον εργασιακό φόρτο επιβαρύνθηκαν αποκλειστικά τα επτά εργαζόμενα μέλη της οργάνωσης, καθώς ήταν τα μόνα για τα οποία είχαν ισχύ και μπορούσαν να καλύψουν οι βεβαιώσεις κυκλοφορίας που ήταν απαραίτητες για τις μετακινήσεις, το διάστημα εκείνο. Χρειάστηκε πολλή κινητοποίηση και να δοθεί μεγάλος αγώνας σε δημόσιους και κρατικούς φορείς, από κοινού με κάποιες άλλες οργανώσεις που αντιμετώπιζαν το ίδιο ζήτημα, ώστε να καταστεί εφικτή στη συνέχεια η έκδοση νόμιμης βεβαίωσης κίνησης και για τους εθελοντές.

Οι προκλήσεις που αντιμετώπισε η εν λόγω πρωτοβουλία κατά την επίμαχη περίοδο της πανδημίας, σχετίζονται κυρίως με την άγνοια και την έλλειψη ενημέρωσης των ίδιων των ανθρώπων που ζούσαν στον δρόμο, λόγω του "πολεμικού τοπίου" και της παντελούς απουσίας κρατικής μέριμνας για την πληθυσμιακή αυτή ομάδα, με αποτέλεσμα τα άτομα αυτά να κυριεύονται από φόβο και έντονη επιθετικότητα και θυμό, δυσχεραίνοντας έτσι το έργο των streetworkers της οργάνωσης και βάζοντας τροχοπέδη στη βελτίωση των συνθηκών της ίδιας της διαβίωσής τους.

Σχετικά με τη γενικότερη κατάσταση της υγείας των ωφελούμενων της Emfasis κατά την επίμαχη περίοδο, αυτοί, στην πλειοψηφία τους νόσησαν, σύμφωνα με τη μαρτυρία της Σοφίας. Ευτυχώς οι περισσότεροι, κατάφεραν να επανέλθουν. Δε νοσηλεύτηκε μεγάλος αριθμός, πλην αυτών που αντιμετώπιζαν σοβαρά πνευμονολογικά ζητήματα, εκ των οποίων κατέληξαν τρεις. Από την άλλη, αρκετά συχνό ήταν το φαινόμενο των ατόμων που “αρνούμενα” την ύπαρξη του ιού, νοσούσαν αλλά δεν το πιστοποιούσαν.

Η εκτίμηση της Σοφίας όσον αφορά στη διαμόρφωση του βιοτικού επιπέδου των ωφελουμένων κατά το εν λόγω διάστημα, ήταν ότι αυτό παρουσίασε επιδείνωση. Συγκεκριμένα, οι άνθρωποι αυτοί, καθόλη τη διάρκεια των περιορισμών της πανδημίας, έχασαν πλήρως, πέρα από τα βασικά, και την αξιοπρέπειά τους, διότι και οι λίγοι φορείς που ήταν έως τότε σε θέση να τους προσφέρουν κάποια σχετική ποιότητα ζωής (π.χ. μπάνιο κλπ), προχώρησαν σε αναγκαστική διακοπή της λειτουργίας τους για μεγάλα διαστήματα. Καταληκτικά, η εμπειρία της αναφορικά με τον τρόπο αντιμετώπισης των ευάλωτων ομάδων, των αστέγων κυρίως, από την πλευρά της πολιτείας, μπορεί να συνοψιστεί στην εξής παρατήρησή της: «Οι άνθρωποι αυτοί, υπήρξαν ορατοί για το κράτος, μόνο στην περίπτωση επιβολής προστίμου».

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο αστικός χώρος διατηρεί μια μακρά ιστορία στην επιβολή κανονισμών οι οποίοι επιτρέπουν ή αποκλείουν συγκεκριμένες δραστηριότητες και κατά τον ίδιο τρόπο αποδέχονται ή αποκλείουν συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες εντός αυτού. Δεδομένου ότι ο δημόσιος χώρος αποτελεί μια κατασκευή, η κατασκευή αυτή έχει δομηθεί πάνω στη βάση των εκάστοτε κοινωνικών πολιτισμικών αλλά και έμφυλων διακρίσεων. Καταληκτικά, μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι η διαχείριση του δημόσιου χώρου, πραγματοποιείται με βάση την αποδοχή, τη συναίνεση αλλά και τον αποκλεισμό και την περιθωριοποίηση. Το δίπολο αυτό αποκλεισμός-αποδοχή βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με την έννοια των ορίων, του περιθωρίου και του μη περιθωρίου και εντέλει με την έννοια των ανισοτήτων οι οποίες νοούνται και λογίζονται ως χωροκοινωνικές ανισότητες.

Κατά τη διάρκεια του 2020, η πανδημία Covid-19 επηρέασε αρνητικά όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας, επιφέροντας σαρωτικές αλλαγές στους τομείς της υγείας, της οικονομίας και κατ' επέκταση της κοινωνίας. Ο ιός προσβάλλει τους ανθρώπους ισότιμα, η μεγάλη όμως διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι αυτή η ισοτιμία δεν υφίσταται για όλους, ως προς την αντιμετώπισή του. Με τον τρόπο αυτό, η πανδημία ανέδειξε την ευαλωτότητα των ανθρώπων σε συλλογικό επίπεδο και ενίσχυσε την κατανόηση και την ενσυναίσθηση προς τα άτομα που στερούνται την πρόσβαση σε αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης, όπως οι άστεγοι, οι πρόσφυγες και οι μετανάστες.

Οι μηχανισμοί ελέγχου, η αστυνόμευση και η διαχείριση του δημόσιου χώρου (πάρκα, δρόμοι κλπ), με γνώμονα τους περιορισμούς που αυτός εμπεριέχει, έχουν συμβάλει στη διαμόρφωση ενός αστικού περιβάλλοντος που χαρακτηρίζεται ως αφιλόξενο για συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες όπως αυτές των αστέγων, των μεταναστών, των προσφύγων. Η πρόσφατη πανδημική κρίση έφερε στο φως και παράλληλα όξυνε τις χωροκοινωνικές ανισότητες στο πλαίσιο του αστικού χώρου σε πολλές χώρες τόσο στη Ελλάδα, αλλά και στην Ευρώπη και τον υπόλοιπο κόσμο. Η διαχείριση της πανδημίας όπως φάνηκε από τα παραδείγματα αρκετών περιπτώσεων ανά τον κόσμο, βασίστηκε στην αμφιλεγόμενη πρακτική και συνάμα “κληρονομιά” των αποκλεισμών, των εξαιρέσεων, ακόμα και της βίας.

Μέσα στο πλαίσιο της επιβολής κατασταλτικών μηχανισμών επικρατεί η λογική ότι ο κοινωνικός θάνατος και η εξόντωση του άλλου αποτελούν τα μόνα μέσα για την ενίσχυση της ευζωίας, της ευημερίας και της ασφάλειας των πολιτών οι οποίοι είναι νόμιμα ενταγμένοι και διαβιούν με συγκεκριμένους όρους στον αστικό χώρο. Υπό αυτό το πρίσμα, η συνθήκη της πανδημίας στάθηκε η ιδανική αφορμή για την πλήρη αποχαλίνωση των μηχανισμών εξουσίας οι οποίοι ελέγχουν, καταστέλλουν, περιθωριοποιούν και αποκλείουν συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες από το δημόσιο αστικό χώρο.

Δεδομένου ότι, οι ανθρώπινες κοινωνίες έχουν κατασκευαστεί πάνω στη βάση των αποκλεισμών, σε κάθε εποχή, είναι σημαντικό να υπάρχει μια ομάδα, η οποία να αποκλείεται και να εξοντώνεται προκειμένου το σύνολο της κοινωνίας, ερχόμενο σε αντιδιαστολή με την ομάδα αυτή, να επιβεβαιώνει την ύπαρξη και τη συνέχειά του. Αν στο Μεσαίωνα η πανδημία της λέπρας και της πανούκλας εξυπηρέτησαν το στόχο αυτό, στην παρούσα ιστορική συγκυρία η πανδημία του ιού Covid-19, εξυπηρετεί ακριβώς το ίδιο.

Το ερευνητικό πόνημα που παρουσιάστηκε στα κεφάλαια που προηγήθηκαν, βασίστηκε στον παραπάνω συλλογισμό. Έχοντας λοιπόν ως έναυσμα τις παραπάνω παρατηρήσεις, σκοπός της παρούσας ερευνητικής εργασίας ήταν η ανάδειξη ορισμένων όψεων και πτυχών των χωροκοινωνικών ανισοτήτων, που προέκυψαν ως απότοκα της κρίσης της

πανδημίας. Πιο συγκεκριμένα, μέσω της εξέτασης παραδειγμάτων από την εγχώρια και τη διεθνή πραγματικότητα, καθίσταται εμφανές ότι η συνθήκη της πανδημίας όπως και άλλες υγειονομικές κρίσεις στο παρελθόν, αποτέλεσε την αφορμή για την εφαρμογή μηχανισμών περιοριστικών μέτρων αλλά κυρίως μέτρων περιορισμού, ακόμη και εξόντωσης ομάδων πληθυσμών σε κάποιες περιπτώσεις, προκειμένου να διαφυλαχθεί η «καθαρότητα» του δημόσιου αστικού χώρου, υπό το πρόσχημα της διαφύλαξης της υγείας του συνόλου των πολιτών.

Τα ευρήματα του παρόντος ερευνητικού πονήματος έρχονται σε συμφωνία με έρευνες οι οποίες είχαν παρόμοιο αντικείμενο και στόχο. Συγκεκριμένα, τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας έρχονται σε συμφωνία με την έρευνα των Vozikis et al. (2021), οι οποίοι μελέτησαν τον τρόπο αντιμετώπισης και τις συνθήκες αποκλεισμού που βίωσαν οι μετανάστες στην Ελλάδα κατά την πανδημική κρίση. Στο ίδιο πλαίσιο κινήθηκε και η έρευνα των Brunori et al. (2021), οι οποίοι μελέτησαν τις χωροκοινωνικές ανισότητες σε πόλεις της Ιταλίας που βρέθηκαν στο επίκεντρο λόγω της πανδημικής κρίσης. Τέλος, η έρευνα των Kondilis et al. (2021), οι οποίοι μελέτησαν την περίπτωση των μεταναστών στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της πανδημικής κρίσης, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι, οι μετανάστες στον ελλαδικό χώρο υπέστησαν σε μεγάλο βαθμό τις συνέπειες πολιτικών αποκλεισμού και σκληρού εγκλεισμού, σε σχέση με τον υπόλοιπο πληθυσμό από τις αρμόδιες κρατικές αρχές, τόσο κατά τη διάρκεια του πρώτου όσο και του δεύτερου κύματος της πανδημίας.

Το τελευταίο διάστημα, από το ξέσπασμα της πανδημίας μέχρι σήμερα, το σύνολο των Ελλήνων πολιτών μετατράπηκε κατ' εξακολούθηση σε θεατή ενός διαρκούς χαμηλώματος του δικτύου προστασίας των ευάλωτων ομάδων. Πρόκειται βέβαια για ένα φαινόμενο που οι απαρχές του συναντώνται τουλάχιστον μια δεκαετία πριν, από την αντιμετώπιση της φτώχειας και της ανεργίας, στην οριακή διαχείριση της ακραίας φτώχειας, και από εκεί στην ατομική διευθέτηση της αστεγίας, της αποφυγής του πνιγμού στα νερά του Αιγαίου ή της μετάδοσης του ιού σε έναν καταυλισμό Ρομά (Κουραχάνης 2020). Το τί θα απογίνουν οι «υπόλοιποι», δε φαίνεται να ενδιαφέρει ιδιαίτερα τη δημόσια πολιτική κι έτσι αναπόφευκτα οδηγούμαστε στη διαπίστωση ότι η προστασία της ζωής εκείνων που δεν έχουν σπίτι ήταν και είναι εκτός των προτεραιοτήτων της κοινωνικής πολιτικής της πανδημίας, καθώς κάτι τέτοιο, σε συνθήκες έκτακτης ανάγκης ολόκληρης της κοινωνίας, αποτελεί «πολυτέλεια».

Παράλληλα, ως κύριο μέλημα στον κυρίαρχο λόγο, αναδείχθηκε μια διαδικασία διαρκούς σχετικοποίησης της εξαθλίωσης, καθιστώντας εμφανές ότι μέριμνα προβλέπεται μόνο για όσους μπορούν να τα καταφέρουν μόνοι τους. Αυτό είναι εμφανές και από το ότι σε συνθήκες πανδημίας, αντί της αποσυμφόρησης των στεγαστικά υπερπλήρων, και άρα υγειονομικά επίφοβων καταυλισμών και αντί της υιοθέτησης πρακτικών για την ουσιαστική προστασία των αστέγων πολιτών, ακολουθήθηκε η πολιτική της εφαρμογής ακόμη πιο αυστηρών μέτρων. Λαμβάνοντας μάλιστα υπόψη αυτό που ο Wacquant (2007) ονομάζει “καθεστώτα περιθωριοποίησης”, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι κατά τη διάρκεια της πανδημίας, οι άστεγοι, όπως και οι πρόσφυγες και οι μετανάστες, συνέστησαν μια παραδειγματική έκφραση πολιτικών περιθωριοποίησης και στιγματισμού.

Κατά την περίοδο που εξετάζουμε, έγινε εμφανές ότι η χωρικότητα της πανδημίας έχει μια ιδιαίτερη γεωγραφία σε πολλαπλές κλίμακες. Συγκεκριμένα, ενώ ξεκίνησε στη διαρκώς υποβαθμιζόμενη και ραγδαία αστικοποιούμενη άγρια φύση, εξαπλώθηκε σε όλο τον κόσμο, μέσω των σύγχρονων παγκόσμιων δικτύων και όσον αφορά στις πόλεις και στις γειτονίες τους ειδικότερα, εκεί εκτινάχθηκε. Κατά τη διάρκεια μάλιστα των lockdown, οι τελευταίες έφτασαν στο σημείο να αλλάξουν οριστικά και να ερημώσουν (Ανδρίτσος & Βελεγράκης 2021).

Έφτασε στο σπίτι, αν υπάρχει, όποιο είναι και όπως είναι αυτό και ό,τι σημαίνει για τον καθένα και την καθεμία (Λαφαζάνη & Χατζημιχάλης 2020). Αποτέλεσε τον κυριότερο παράγοντα διάκρισης ανάμεσα στους «κανονικούς» που έχουν σπίτι, και τους «άλλους». Μέσω του «Μένουμε Σπίτι», η πολιτεία αποκάλυψε το ενδιαφέρον της για τη φροντίδα μόνο όσων έχουν τη δυνατότητα να μείνουν σε σπίτι, μόνο όσων εκλαμβάνονται από τις κυρίαρχες πολιτικές ως «κανονικοί» (Κουραχάνης 2020). Στο σπίτι που για μεγάλα χρονικά διαστήματα έγινε το όριο του χώρου όπου μπορούσαμε να κινηθούμε. Το σπίτι που συνήθως παρουσιάζεται ως το ασφαλές, υγιεινό, ιδιωτικό, σε αντίθεση με το επικίνδυνο, μισρό, μολυσμένο, δημόσιο, όπου διαβιούν όσοι δεν έχουν σπίτι.

Ταυτόχρονα, την επίμαχη περίοδο, ο υλικός χώρος υποκαταστάθηκε από τον άυλο χώρο του διαδικτύου και μετατράπηκε στη "νέα κανονικότητα" χωρίς να το αντιληφθούμε. Τα μαγαζιά αντικαταστάθηκαν από το e-shop, η πλατεία, το μπάρ και το καφενείο από το facebook, το tinder και το instagram, το σινεμά από το Netflix. Το νεοφιλελεύθερο πρότυπο του ατομικισμού κέρδισε και συνεχίζει να κερδίζει ολοένα έδαφος καθώς οι «τηλέ-σχέσεις» υποκαθιστούν τη συνάντηση των σωμάτων στην εργασία και το δημόσιο αστικό χώρο, διαμορφώνοντας ταυτόχρονα νέα τοπία εξαιρέσεων σε σχέση με την τάξη, την εθνικότητα, το φύλο (Λαφαζάνη & Χατζημιχάλης 2020).

Εκεί που όμως η πανδημία και κατ' επέκταση η διαχείρισή της από την πολιτεία, επέδειξε την πιο ανάλγητη πτυχή της, ήταν στα πυκνοκατοικημένα προσφυγικά στρατόπεδα και τους φιλοξενούς δρόμους της Αθήνας με τις άθλιες συνθήκες υγιεινής, εκεί που το "σπίτι" είναι στην καλύτερη περίπτωση ένα κοντέινερ που το μοιράζονται μία ή δύο οικογένειες ή μια κατασκευή από χαρτόκουτα. Μέσω και της αξιολόγησης των σχολίων που λάβαμε από τις κοινωνικές λειτουργούς σε Μ.Κ.Ο., όπως αυτά αναπτύχθηκαν στον προηγούμενο κεφάλαιο, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι οι νεκροί άστεγοι και πρόσφυγες συμπολίτες μας, ουδέποτε προσμετρήθηκαν στο εθνικό σύνολο των θυμάτων του κορονοϊού. Φαίνεται ότι ακόμα και ο θάνατός τους, σε αναλογία με τη ζωή τους, είναι "ξένος" στο εθνικό σώμα (Λαφαζάνη & Χατζημιχάλης 2020).

Ερωτήματα

Μέσω της πύκνωσης του πολιτικού χρονοχώρου της εποχής του κορονοϊού, αναδύεται στην επιφάνεια ένα πλήθος κρίσιμων ζητημάτων και προβληματισμών, για το άμεσο και μακροπρόθεσμο μέλλον, τα οποία αξίζει να τα θεωρήσουμε παράλληλα με τις προαναφερθείσες διαπιστώσεις.

- Τι σημαίνει η απαραίτητη και αναπόφευκτη ανάγκη απομόνωσης «στο σπίτι» για εκείνες/εκείνους που δεν έχουν ή που το έχουν χάσει και για αυτές/αυτούς που ζουν σε συνθήκες κράτησης, εκτοπισμού και περιορισμού;
- Για ποιες/ποιους, υπό ποιες συνθήκες και μέσα από ποιες ομαλοποιημένες κρίσεις το «σπίτι» δεν είναι αδιάκριτα ένα ασφαλές κοινό «καταφύγιο» (Αθανασίου 2020);
- Ποιους εναλλακτικούς τρόπους απόκρισης, σχεσιακότητας, φροντίδας, επαφής και διαθεσιμότητας επινοούμε, ενεργοποιούμε, διεκδικούμε, τώρα που οι πιο ευάλωτες/οι από μας γίνονται ακόμη πιο ευάλωτες/οι (Χαϊδοπούλου-Βρυχεία 2020);
- Θα αποτελέσει ο ιός αφορμή βαθύτερων διαιρέσεων και ανισοτήτων ή μιας ριζικά διαφορετικής και ριζοσπαστικά δίκαιης διαμόρφωσης του κόσμου και του δημόσιου χώρου (Χαϊδοπούλου-Βρυχεία 2020);

- «Πόσους ταξικούς, εθνικούς και έμφυλους αποκλεισμούς και διαχωρισμούς υποκρύπτει το «μένουμε σπίτι»; Είναι διαφορετικό το «μένουμε σπίτι» αν ζεις σε μια ευρύχωρη μονοκατοικία με αυλή και διαφορετικό αν ζεις σε ένα ημιυπόγειο 25 τετραγωνικών στα Σεπόλια με δυο παιδιά που έχουν «λαλήσει» από το μέσα. Αν για κάποιους και κάποιες (ίσως για την πλειοψηφία όσων διαβάσουν εντέλει αυτό το κείμενο) είναι όντως το σπίτι ένας ασφαλής χώρος για πόσους και κυρίως πόσες άλλες το σπίτι και η οικογένεια αποτελούν χώρους που διέπονται από πολλαπλές σχέσεις ιεραρχίας, επιβολής, καταναγκασμού και βίας;» (Λαφαζάνη & Χατζημιχάλης 2020).
- «Θα αγκαλιαστούμε ξανά», έλεγε ένα δημοφιλές σύνθημα κατά το πρώτο ξέσπασμα της πανδημίας. Παρόλο που τελικά όντως αγκαλιαστήκαμε ξανά, επίκαιρο και επιτακτικό παραμένει το να αναλογιστούμε προσεκτικά το εξής: Μέσα από ποιες συλλογικές αφηγήσεις θα αρθρώνεται, ποια νοήματα και πρακτικές θα εσωκλείει και σε ποια θα εναντιώνεται, ποιους θα συμπεριλαμβάνει και ποιους θα εξαιρεί, η αγκαλιά αυτή; (Λαφαζάνη & Χατζημιχάλης 2020).

Αντί επιλόγου

Με δεδομένη τη σύγκλιση απόψεων στο ότι ο κορονοϊός είναι ο ιός της ανισότητας, με την έννοια ότι τόσο οι άμεσες όσο και οι έμμεσες επιπτώσεις του όχι μόνο επιβαρύνουν περισσότερο τους αδύναμους αλλά και θα προκαλέσουν περισσότερες ανισότητες στο άμεσο μέλλον, τότε ως τέτοιον πρέπει και να τον πολεμήσουμε (Ερηνάκης 2020). Ας λειτουργήσει λοιπόν η τρέχουσα πανδημία ως καταλύτης για εμπλουτισμό του προβληματισμού και κάλεσμα για μια συλλογική δέσμευση ώστε να αλλάξουν ριζικά οι συνθήκες που επιτρέπουν οι ευαλωτότητές μας να γίνονται πεδία διακρίσεων, παραβιάσεων, εκμετάλλευσης και άνισης κατανομής πόρων (Αθανασίου 2020). Ας επιχειρήσουμε, μέσα από τις εμπειρίες μιας ακόμα κρίσης, να ανοίξουμε μια αγκαλιά αλληλεγγύης και αγώνα των "από κάτω" (Λαφαζάνη & Χατζημιχάλης 2020).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1η Ετήσια έκθεση για τη Βία κατά των γυναικών. 2020. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΥΠΟΘΕΣΕΩΝ ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΙΣΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΦΥΛΩΝ.

Αθανασίου, Α, (2007). Ζωή στο όριο. Δοκίμια για το σώμα, το φύλο και τη βιοπολιτική. Αθήνα: ΕΚΚΡΕΜΕΣ.

Αθανασίου, Α. (2010). Το μαύρο στην πλατεία: Χαρτογραφώντας την απαγορευμένη μνήμη της. Στο Γ. Γιαννακόπουλος και Γ. Γιαννιτσιώτης (επιμ.), Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη. Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Αθανασίου, Αθηνά. 2012. Η Κρίση ως Κατάσταση «Έκτακτης Ανάγκης»: Κριτικές και Αντιστάσεις. Αθήνα: Σαββάλας.

Αθανασίου, Α., (2020). «Για την αίσθηση ενός παρόντος από/σε απόσταση». Τοπικά ιθ': Αποτυπώσεις σε στιγμές κινδύνου. Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου.

Ανδριανοπούλου, Ρ., & Μόλα, Ε (2013) Χώρος και Περιθώριο. Greek Architects.

Ανδρίτσος, Θ., Βελεγράκης, Γ., (2021), «Χώροι και Τόποι της Πανδημίας-Βιώσιμα και Αβίωτα Μέλλοντα». Τετράδια Ριζοσπαστικής Γεωγραφίας.

Αντωνίου, Κ., (2014). Το φάσμα της αστεγίας στην Ελλάδα της κρίσης. Μια νέα πρόκληση για την Εκπαίδευση Ενηλίκων. Σχολή Κοινωνικών, Ανθρωπιστικών Επιστημών & Τεχνών, Τμήμα Εκπαιδευτικής & Κοινωνικής Πολιτικής.

Βαΐου, Ντ., 2002."Δημόσιο/ιδιωτικό. Στερεότυπα φύλου και αποκλεισμοί στην πόλη", περιοδικό Αρχιτέκτονες, τ. 34, σελ. 70.

Βαΐου, Ντ., 2020. ««Μένουμε σπίτι»: συρρίκνωση του χώρου και ψηφίδες μιας δύσκολης καθημερινότητας». Τοπικά ιθ': Αποτυπώσεις σε στιγμές κινδύνου. Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου.

Βουγιούκα, Α., & Λιάπη, Μ. (2020). Έμφυλες και διαθεματικές διαστάσεις της πανδημίας και συνέπειες για την ισότητα, τα δικαιώματα και τις ελευθερίες. ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ.

Γκέφου-Μαδιανού, Δ. (1999). Πολιτισμός και εθνογραφία: από τον εθνογραφικό ρεαλισμό στην πολιτισμική κριτική. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Διεθνής Αμνηστία (2020). Έκθεση της Διεθνούς Αμνηστίας. «Ανάνηψη τώρα: το ελληνικό σύστημα υγείας μετά από μια δεκαετία λιτότητας».

Εθνικός Οργανισμός Δημόσιας Υγείας. (2020). Ημερήσια έκθεση επιτήρησης COVID-19 (02/04/2020).

Ένγκελς, Φ. (2012), *Για το ζήτημα της κατοικίας*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.

- Ερηνάκης, Ν., 2020. «Μετά την πανδημική κρίση: Ιχνηλατήσεις και προβολές». Τοπικά ιθ': Αποτυπώσεις σε στιγμές κινδύνου. Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου.
- Ζήση, Α. (2005). Υγεία: Μια κοινωνικο-ψυχολογική προσέγγιση. Ιατρική, 87 (1), σελ. 22-32.
- Ζήση, Α., Χτούρης, Σ. (2020). Η πανδημία Covid-19: Επιταχυντής των ανισοτήτων και εγκαταστάτης νέων μορφών ανισοτήτων. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών. 154, 65-73.
- Θάνου, Ε. (2019) Το φαινόμενο της αστεγίας στην σύγχρονη πραγματικότητα. ΨΥΧΟΛΟΓΗΝ.
- Κουραχάνης, Ν., (2020). «Τί σημαίνει το “μένουμε σπίτι” για όσους δεν έχουν;». Αγώνας σε καιρούς αβεβαιότητας: ανθρώπινα δικαιώματα και πανδημία. Διεθνής Αμνηστία.
- Λαφαζάνη, Ο & Χατζημιχάλης, Κ. (2020), «Οι άνισοι χώροι της πανδημίας», Τοπικά ιθ' – Αποτυπώσεις σε στιγμές κινδύνου, σελ. 445-450, Αθήνα: Νήσος.
- Μαντουβάλου, Μ., (1998). Στρατηγική για τους δημόσιους και ελεύθερους χώρους. Άρθρο στο περιοδικό ΠΟΡΦΥΡΟΣ.
- Μελά, Χ., (2020). «Μια καραντίνα, μια ετικέτα, μια χαρά και ένα προσφυγικό». Αγώνας σε καιρούς αβεβαιότητας: ανθρώπινα δικαιώματα και πανδημία. Διεθνής Αμνηστία.
- Παπαδάτος-Αναγνωστόπουλος, Δ., Κουραχάνης, Ν., & Μακρίδου, Ε. (2020). Η διαχείριση της επιδημικής κρίσης COVID-19 στους προσφυγικούς πληθυσμούς στην Ελλάδα. Κέντρο Έρευνας και Εκπαίδευσης στη Δημόσια Υγεία, την Πολιτικής Υγείας και την Πρωτοβάθμια Φροντίδα Υγείας [ΚΕΠΥ].
- Φιλιππίδης, Χ. (2020) «Είμαστε σε πόλεμο με έναν αόρατο εχθρό» Πανδημία, βιοπολιτική και αντιεξέγερση. Αθήνα: Εκδόσεις futura.
- Χαΐδοπούλου-Βρυχέα, Μ., (2020). Χρονοχώροι της καθημερινότητας στην εποχή του κορονοϊού: Διδάγματα μετά την καραντίνα. ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ.
- Χατζηκωσταντίνου, Κ., 2004, Μερικές αρχικές σκέψεις για το δίκαιο του περιβάλλοντος στο Αειφορία και περιβάλλον, επιμ., Τσάλτας, Γ., Κατσιμπάρδης, Κ., Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Agamben, G. (2005). Homo sacer: κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή (μτφ. Τσιαμούρας, Π) Αθήνα: Scripta.
- Ameisen, J.-C. (2009). Η καταπολέμηση της πανδημίας της γρίπης ως μοχλός κατά του κοινωνικού αποκλεισμού Στο Ν. Παπαχριστοπούλου και Κ. Σαμαρτζή (επιμ.). Υγεία, ασθένεια και κοινωνικός δεσμός (σελ. 659-685). Πάτρα: Orportuna.
- Arendt, H. (1986) Η Ανθρώπινη Κατάσταση, μτφρ. Σ. Ροζάνης & Γ. Λυκιαρδόπουλος, Αθήνα: Γνώση.
- Butler, J. (2009) Ευάλωτη ζωή: Οι δυνάμεις του πένθους και της βίας (μτφρ.: Μ. Λαλιώτης – Κ. Αθανασίου, εισαγ.: Αθηνά Αθανασίου). Αθήνα: Νήσος.

Chuang (2020), Κοινωνική Μόλυνση : Μικροβιολογικός Ταξικός Πόλεμος στην Κίνα. Διαθέσιμο:<https://yfanet.espinblogs.net/2020/03/20/koinoniki-molynsi-koinonikos-kai-taxikos-polemos-stin-kina/>

Castells, M. (1980). Πόλη και κοινωνία: ιδεολογία κοινωνιολογική θεωρία και σχεδιασμός, εκδ. Νέα σύνορα Λιβάνης.

Foucault, M. (1982). Ιστορία της σεξουαλικότητας, η δίψα της γνώσης (μτφρ. Ροζάκη, Γ.) Αθήνα: Ράππα.

Gehl, J, (1971) «Η ζωή ανάμεσα στα κτήρια – χρησιμοποιώντας το δημόσιο χώρο», 2013, Βόλος, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Θεσσαλίας.

Κνοx, P., Pinch, S., 2009, Κοινωνική Γεωγραφία των Πόλεων, Αθήνα: Σαββάλας, Επιμέλεια: Μαλούτας, Θ. (πρωτότυπο 1982, 2006).

Lazzarato, M., (2014), Η Κατασκευή του Χρεωμένου Ανθρώπου, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.

Lefebvre, H. (1977/1968) Το δικαίωμα στην πόλη. Αθήνα: Παπαζήση.

Sennett, R., (1999). Η τυραννία της οικειότητας, ο δημόσιος και ο ιδιωτικός χώρος στον δυτικό πολιτισμό, μτφρ. Μερτίκας, Γ., Αθήνα: Νεφέλη.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Adams-Prassl, A., Boneva, T., Golin, M., Rauh, C., 2020. Inequality in the impact of the coronavirus shock: new survey evidence for the UK. Camb.-INET Work. Pap. Ser. 202010 15.

Agamben , G. (2005). State of exception. University of Chicago Press.

Alamanou, A., Stamatogiannopoulou, E., Theodorikakou, O., Katsadoros K. (2011) The Configuration of Homelessness in Greece during the Financial Crisis, Paper Presented at the European Research Conference, Homelessness, Migration and Demographic Change in Europe, Pisa, 16th September 2011.

Aldridge, R.W., Lewer, D., Katikireddi, S.V., Mathur, R., Pathak, N., Burns, R., Fragaszy, E.B., Johnson, A.M., Devakumar, D., Abubakar, I., Hayward, A., 2020. Black, Asian and Minority Ethnic groups in England are at increased risk of death from COVID-19: indirect standardisation of NHS mortality data. Wellcome Open Res. 5 (88), 88.

Alves, S, (2016) Spaces of inequality: it's not differentiation, it is inequality! a socio-spatial analysis of the City of Porto. Portuguese Journal of Social Science, Volume 15 Number 3, pp. 409–431. 10.17863/CAM.24919.

Andersen, H. T. and Kempen, R. van (2003), 'New trends in urban policies in Europe: Evidence from the Netherlands and Denmark. Cities, 20(2), 77-86. Doi: 10.1016/S0264-2751(02)00116-6.

Bambra, C., Lynch, J., Smith, K.E., 2021. The Unequal Pandemic: COVID-19 and Health Inequalities. Bristol University Press.

Bashford, A. (2006). Global biopolitics and the history of world health. History of the Human Sciences, 19(1), 67–88.

- Beirne, K., Doorley, K., Regan, M., Roantree, B., Tuda, D., 2020. The potential costs and distributional effect of COVID-19 related unemployment in Ireland. Econ. Soc. Res. Inst. Budget Perspective 2021. Paper 1.
- Boin, A., McConnell, A., & Hart, P. 't. (2008). Governing after crisis. In A. Boin, A. McConnell, & P. t Hart (eds.), *Governing After Crisis* (σσ. 3–30). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511756122.001>.
- Boletsi, M., Houwen, J., & Minnaard, L. (2020). Introduction: From crisis to critique. Στο M. Boletsi, J. Houwen, & L. Minnaard (eds.), *Languages of Resistance, Transformation, and Futurity in Mediterranean Crisis-Scapes* (σσ. 1–24). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-36415-1_1.
- Brenner, N, Peck, J, Theodore, N (2010). Variegated Neoliberalization: Geographies, Modalities, Pathways. *Global Networks*, 10(2), p. 182-222.
- Brunori, P. Paolo, B, Neidhofer, G(2021). The Evolution of Inequality of Opportuni-ty in Germany: A Machine Learning Approach. Volume 67, Issue4, Pages 900-927. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/roiw.12502>.
- Byrne, j- A (2010). Environmental justice.
- Calhoun, C. (2010). The idea of emergency: Humanitarian action and global (dis)order. Στο D. Fassin & M. Pandolfi (Επιμ.), *Contemporary states of emergency: The politics of military and humanitarian interventions*. MIT Press.
- Campbell, Scott. (1996). Green Cities, Growing Cities, Just Cities?: Urban Planning and the Contradictions of Sustainable Development. *Journal of the American Planning Association*. 62 (3), 296-312.
- Camus, A. (2020). *The Plague*. Penguin Classics.
- Chinn, D, Lotz,C, Speksnijder,L, Stern, S, et al. (2020). Restoring public transit amid COVID-19: What European cities can learn from one another. McKinsey &Company.
- Du, J., King, R., and Chanchani, R., 2020. Tackling inequality in cities is essential for fighting COVID-19. World Resources Institute.
- Elkin, T., McLaren, D., & Hillman, M. (1991). *Reviving the city: Towards sustainable urban development*. London: Friends of the Earth.
- European Union. (2020). Tackling violence against women and domestic violence in Europe.
- Farmer, P., 2004. *Pathologies of Power: Health, Human Rights, and the New War on the Poor*. University of California Press.
- Fassin, D., & Pandolfi, M. (2010). Introduction. In D. Fassin & M. Pandolfi (eds.), *Contemporary states of emergency: The politics of military and humanitarian interventions*. MIT Press.
- Frick, D. (2007), Spatial Synergy and supportiveness of public space.

- Geltner, G. (2019) *Roads to Health: Infrastructure and Urban Wellbeing in Later Medieval Italy*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Goutte, S., Péran, T., Porcher, T., 2020. The role of economic structural factors in determining pandemic mortality rates: evidence from the COVID-19 outbreak in France. *Res. Int. Bus. Financ.* 54, 101281.
- Habermas, J. (2001). *The structural transformation of Public Sphere: An Inquiry into a category of Bourgeois Society*. Cambridge: MA: MIT Press.
- Hall, S., & Massey, D. (2010). Interpreting the crisis. *Soundings*, 44(44), 57–71. <https://doi.org/10.3898/136266210791036791>.
- Hallas, V. (2014) 'The history of public health: A literature review'.
- Harvey, D., 1973, *Social Justice and the City*, Oxford: Blackwell Publishers.
- Harvey, D. (2003). 'The right to the city', *International Journal of Urban and Regional Research*, 27(4): 939-941.
- Harvey, D. 2006. *Spaces of global capitalism: Toward a theory of uneven geographical development*, New York: Verso.
- Hernando, A., Mateo, D., Barrios, I., & Plastino, A. (2020). Social inequalities in human mobility during the Spanish lockdown and post-lockdown in the Covid-19 pandemic of 2020.
- Holmes, L., Enwere, M., Williams, J., Ogundele, B., Chavan, P., Piccoli, T., Chinacherem, C., Comeaux, C., Pelaez, L., Okundaye, O., Stalnaker, L., 2020. Black–White risk differentials in COVID-19 (SARS-COV2) transmission, mortality and case fatality in the United States: translational epidemiologic perspective and challenges. *Int. J. Environ. Res. Public Health* 17 (12), 4322.
- Huber, S.G., et al., 2020. COVID-19 aktuelle Herausforderungen in Schule und Bildung Erste Befunde des Schul-Barometers in Deutschland, Österreich und der Schweiz.
- Hudson, R (2005). Towards sustainable economic practices, flows and spaces: or is the necessary impossible and the impossible necessary? *Sustainable Development* Volume, 13, Issue,4. P. 239-252.
- Hurst, S., 2020. Gender Aspects of COVID-19 and Pandemic Response.
- Italiana, Caritas, 2020. *Gli Anticorpi della Solidarietà. Rapporto 2020 su Povertà ed Esclusione Sociale in Italia*.
- Johnson, P., Joyce, R., Platt, L., 2021. The IFS Deaton Review of Inequalities: a New Year's Message.
- Kohlrausch, B., Zucco, A., H'overmann, A., *Verteilungsbericht*, 2020. 2020: Die Einkommensungleichheit wird durch die Corona-Krisen noch weiter ver"arkt, Nr, vol. 62.
- Kondilis, E, Papamichail, D, McCann, S, Carruthers, E. (2021). The impact of the COVID-19 pandemic on refugees and asylum seekers in Greece: A retrospective analysis of national surveillance data from 2020. *EclinicalMedicine*, Jul 1;37:100958.

- Kosidou, K., Dalman, C., Lundberg, M., Hallqvist, J., Isacson, G., Magnusson, C., 2011. Socioeconomic status and risk of psychological distress and depression in the Stockholm Public Health Cohort: a population-based study. *J. Affect. Disord.* 134 (1–3), 160–167.
- Koutrolikou, P. P. (2016). Governmentalities of urban crises in inner-city athens, greece: Governmentalities of urban crises in inner-city athens. *Antipode*, 48(1), 172–192. <https://doi.org/10.1111/anti.12163>.
- Laker, L. (2020) 'Milan announces ambitious scheme to reduce car use after lockdown'. *The Guardian*. <https://doi.org/10.1186/s40878-017-0069-8>.
- Lee, C. T. (2010). Bare life, interstices, and the third space of citizenship. *Women's Studies Quarterly*, 38(1/2), 57–81.
- Lefebvre, H. (1978). *Reflections on the Politics of Space*. Στο R. Peet, *Radical Geography: Alternative Viewpoints on Contemporary Social Issues*. London.
- Lefebvre H. (1991). *The production of space*. Oxford: Blackwell.
- Li (R.), Dong (L.), Zhang (J.), Wang (X.), Wang (W.-X), Di (Z.), Stanley (H.E.) 2017b: Simple spatial scaling rules behind complex cities. *Nature Communications* volume 8, Article number: 1841. doi: 10.1038/s41467-017-01882-w. PMID: 29184073; PMCID: PMC5705765.
- Low, S., & Lawrence- Zuniga, D. (2003). *Anthropology of Space and Place: Locating Culture*. New York: Wiley-Blackwell.
- Lozzi, G, Marcucci, E, Gatta, V, Panteia, B-V, Rodrigues, M Teoh, Th. (2020). COVID-19 and urban mobility: impacts and perspectives.
- Lukes, S. (2004). *Power: A radical view* (2nd ed). Palgrave Macmillan.
- Lynch K.,1960. *The image of the city*. MIT press, USA, 1960.
- Maas, R. and Grennfelt, P., (2016), *Towards cleaner air: scientific assessment report 2016*, EMEP Steering Body and Working Group on Effects of the Convention on Long-Range Transboundary Air Pollution, Oslo, Norway.
- Małgorzata H.(2020), *Urban forms and green infrastructure – the implications for public health during the COVID-19 pandemic*. Pages S232-S236.
- Manzira, C-K, Charly, A, Caulfield, B (2022). Assessing the impact of mobility on the incidence of COVID-19 in Dublin City. *Sustain Cities Soc* . 2022 May;80:103770.
- Marchand, A., Bilodeau, J., Demers, A., Beaugard, N., Durand, P., & Haines, V. Y. 3rd. (2016). Gendered depression: Vulnerability or exposure to work and family stressors? *Soc Sci Med*, 166, 160–168.
- Marcuse, P., Conolly J., Novy J., Olivo I, Potter C. (2009), *Searching for the Just City: Debates in Urban Theory and Practice*, New York City: Routledge.
- Marmot, M., Allen, J., Goldblatt, P., Herd, E., Morrison, J., 2020. *Build Back Fairer: the COVID-19 Marmot Review. The Pandemic, Socioeconomic and Health Inequalities in England*.

- Mathius, A, Soldi, R (2021). Experiences of rural areas with European Union's COVID-19 response measures. European Committee of the Regions, 2021.
- Mayer, M. (2009). 'The right to the city in the shifting mottos of urban social movements', *City*, 13 (2-3): 362-374.
- McQuinn, K., O'Toole, C., Allen-Coghlan, M., Coffey, C., 2020. Quarterly Economic Commentary.
- Mesa Vieira, C., Franco, O. H., Gomez Restrepo, C., & Abel, T. (2020). COVID-19: The forgotten priorities of the pandemic. *Maturitas*, 136, 38–41.
- Murphy, J. & Tobin, K. (2011). *Homelessness comes to school*. Thousand Oaks, California: Corwin Press.
- NACTO. (2020), *Streets for Pandemic Recovery*. NACTO.
- Nobles, J., Weintraub, M.R., Adler, N.E., 2013. Subjective socioeconomic status and health: relationships reconsidered. *Soc. Sci. Med.* 82, 58–66.
- Obioha, P-U (2011). The Nature of Justice. *Journal of Social Sciences* 292.
- Okamoto, Y. (2007). A Comparative Study of Homelessness in the United Kingdom and Japan. *Journal of Social Issues*, 63 (3), pp. 525-542.
- Oxfam, 2021. *The Inequality Virus: Bringing Together a World Torn Apart by Coronavirus through a Fair, Just and Sustainable Economy*.
- Papadopoulos, D., Stephenson, N., & Tsianos, V. (2015). *Escape routes: Control and subversion in the twenty-first century*. Pluto Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt183q4b2>.
- Patel, J., Nielsen, F., Badiani, A., Unadkat, S., Unadkat, V., Patel, B., Ravindrane, R., Warrdle, H. (2020). Poverty, inequality and COVID-19: the forgotten vulnerable. *Public health*, 183, 110-111. Doi: 10.1016/j.puhe.2020.05.006.
- Peters, D. (2020), Community susceptibility and resiliency to COVID-19 across the rural-urban continuum in the United States. *J Rural Health*, 36(3):446-456. doi: 10.1111/jrh.12477.
- Petersen, A and Wilkinson, I. 2008. "Health, risk and vulnerability: an introduction". In *Health, risk and vulnerability*, Edited by: Petersen, A and Wilkinson, I. 1–15. Abingdon: Routledge.
- Phillips, B., 2020. Covid Is a Great Unequaliser, but the Crisis Could Enable Us to Build a More Equal Future.
- Queisser, M., Adema, W., & Clarke, C. (2020). COVID-19, employment and women in OECD countries. *VOX*.
- Ralli, M., Cedola, C., Urbano, S., Morrone, A., & Ercoli, L. (2020). Homeless persons and migrants in precarious housing conditions and COVID-19 pandemic: peculiarities and prevention strategies. *Eur Rev Med Pharmacol Sci*, 24(18), 9765-7.

Ravens-Sieberer, U., et al., 2021. Impact of the COVID-19 pandemic on quality of life and mental health in children and adolescents in Germany. *Eur. Child Adolesc. Psychiatr.*

Rawls, J. (1971), *A Theory of Justice*, Cambridge: Harvard University Press.

RCCE [IFRC, OCHA & WHO]. (2020). COVID-19: How to include marginalized and vulnerable people in risk communication and community engagement. <https://interagencystandingcommittee.org/covid-19-how-include-marginalized-and-vulnerable-people-risk-communication-and-community-engagement>.

Reiner, R., Hall, S., Critcher, C., Jefferson, T., Clark, J., & Roberts, B. (1978). Policing the crisis: Mugging, the state, and law and order. *The British Journal of Sociology*, 29(4), 511. <https://doi.org/10.2307/589668>.

Schwartz, S. (2020). Public Transit and covid -19 Pandemic: Global Research and Best Practices. APTA POLICY BRIEF.

Siebel, W. (2003). Η επέκταση του ιδιωτικού χώρου και η ιδιωτικοποίηση των λειτουργιών του δημόσιου χώρου», στο Π. Λέφας, (επιμ) *Αύριο οι Πόλεις*. Αθήνα: Πλέθρον.

Simulek, M, Smutny, Z, Dolezel, M (2020). The Impact of the COVID-19 Movement Restrictions on the Road Traffic in the Czech Republic during the State of Emergency.

Soja, E.W., 1980, «The Socio-spatial Dialectic», *Annals of the Association of American Geographers*, 70:2, 207-225.

Soja, E. (1989). *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. New York: Verso.

Soja, E. (2009). *The city and spatial justice*.

Soja, E. (2010), *Seeking Spatial Justice*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Sörensen, Jens and Söderbaum, Fredrik, Introduction — The End of the Development-Security Nexus? (2012). *Development Dialogue*, No. 58, pp. 7-20.

Storring, N. (2020). Homelessness & Public Space During COVID-19: Seven Takeaways.

Summers, B.T., 2020 What Black America Knows About Quarantine. *The New York Times*, 15 May.

Sumner, Andy & Hoy, Chris & Ortiz-Juarez, Eduardo. (2020). Estimates of the impact of COVID-19 on global poverty. 10.35188/UNU-WIDER/2020/800-9.

Theodorikakou O., Alamanou A., Stamatogiannopoulou E., Tourkou A., Karydi K., Sarantidis D., Katsadoros K. (2012), Homelessness in Greece-2012, An in-depth research on homelessness in the financial crisis, presented at the European Research Conference - Access to housing for homeless people in Europe, York, September 2012.

Tirachini, A, Cats, O (2020). COVID-19 and Public Transportation: Current Assessment, Prospects, and Research Needs. *Journal of Public Transportation* Vol. 22 No. 1 pp. 1-21.

United Nations Centre For Human Settlements (UNCHS) (1997). *The Istanbul Declaration and the Habitat Agenda with subject index*. Nairobi: UNCHS.

Van Dorn, A., Cooney, R., Sabin, M. (2020). Covid-19 exacerbating inequalities in the U.S. World report. Lancet, 395, pp. 1243-1244.

Vatavali, F, Gareiou, Z, Kehagia, F, Zervas, E (2020). Impact of COVID-19 on Urban Everyday Life in Greece. Perceptions, Experiences and Practices of the Active Population. Sustainability 2020, 12(22), 9410.

Vozikis, A, Fouskas, T, Sidiropoulou, S, (2021) No One Left Behind?: Migrant and Refugee Health in the COVID-19 Crisis in Greece. Comparative Cultural Studies: European and Latin American Perspectives 10: 39.

Wacquant, L. (2007). Territorial stigmatization in the age of advanced marginality. Thesis Eleven, 91, 66-77.

Wallace, R. (2020), *Dead Epidemiologists- On the origins of Covid-19*, New York: Monthly Review Press.

Wenar, L. (2008), John Rawls, available at <http://plato.stanford.edu/archives/fa112008/entries/rawls/>

Wheeler, Stephen. (2004). Planning for Sustainability: Creating Livable, Equitable and Ecological Communities.

Whitley, L. (2017). The disappearance of race: A critique of the use of Agamben in border and migration scholarship. Borderlands, 16(1), 1E-1E.

Wolin, S. (2004), *Political Vision*, Princeton and Oxford: Princeton University Press.

Wong, D, Li, Y. (2020). Spreading of COVID-19: Density matters. Dec 23;15(12):e0242398. doi: 10.1371.

Young, I. M. (1990). *Justice and the Politics of Difference*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ

<https://www.alvaraalto.fi/>

<https://www.cityofathens.gr/>

<https://www.efsyn.gr/>

<https://www.emfasisfoundation.org/>

<https://www.feantsa.org/>

<https://government.gov.gr/>

<https://www.huffingtonpost.gr/>

<https://ineobservatory.gr/>

<https://ithacalaundry.gr/>

<https://learningfrombarcelona.wordpress.com/>

<https://nacto.org/>

<https://www.philstar.com/>

<https://politis.com.cy/>

<https://www.shedia.gr/>

<https://www.stigmap.gr/>

<https://www.tanea.gr/>

<https://www.tclf.org/>

